

9 (44кр-44р)

Г. В. САМОЙЛЕНКО

С 17

НАРИСИ КУЛЬТУРИ НІЖИНА

ЧАСТИНА II

ТЕАТРАЛЬНЕ ТА МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ XVII-XX ст.

Ніжин — 1995

39585

Інвентарний
номер книги
758618

92

Г. В. САМОЙЛЕНКО

У музею рідкісної книги

з надією

Савчук

15. XI. 99.

НАРИСИ КУЛЬТУРИ НІЖИНА

ЧАСТИНА II

ТЕАТРАЛЬНЕ ТА МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ XVII-XX ст.

З(4Укр-44р)
С 17

БЗ. 3(4Укр)0-7 +85.03(4Укр-44р)
С 17

У книзі висвітлюється театральне та музичне життя Ніжина XVII—XX ст., зокрема, аматорська діяльність М. Гоголя та його товаришів по Гімназії вищих наук кн. Безбородька. Особлива увага приділяється життю і творчості М. К. Заньковецької, її роботі по створенню професійних українських труп, в яких грали ніжинці Є. Хуторна, А. Остерський, Г. Ніжинська, І. Ковалевський, Д. Грудина, М. Малиш-Федорець та інші. Вперше розкривається шістдесятирічна історія Ніжинського драматичного театру ім. М. Коцюбинського, з яким пов'язана творчість багатьох талановитих акторів та режисерів.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Дробот П. М.

Книга друкується за рішенням ради Ніжинського педагогічного інституту ім. М. Гоголя від 27 травня 1994 р., протокол № 6.

Самойленко Г. В. Нариси культури Ніжина: Театральне та музичне життя XVII—XX ст.— Ніжин: НДПІ, 1995.— 166 с.

819857
758618

ISBN-5-7707-6986-6

ПЕРШІ ТЕАТРАЛЬНІ ТРУПИ В НІЖИНІ

Ніжин має давню і славу театральну традицію. Як зазначає О. Ф. Шафонський у своїй праці «Чернігівського намісництва топографічний опис Малої Росії, з частин якої це намісництво складено» (1786) в Ніжині було «цехов за польского владения королевскими грамотами учрежденных и царскими утвержденных 8». Серед них дослідник називає «цех музыцкий». Це значить, що музичний цех існував ще в XVII столітті. Свідчень про нього мало, але відомо, що і у 1729 році в Ніжині функціонував козацький музичний цех¹. Як вважають дослідники, «він був найзаможнішим» серед подібних цехів у інших містах. У 1782 році він нараховував 13 музикантів. Музичний цех обслуговував населення міста обрядовими музично-театралізованими дійствами на хрестинах і похоронах, весіллях і святах. Цех складався з музик, співаків, танцюристів, які розважали, величали, а то й оплакували ніжинців. Музичний цех сприяв розвитку хорového мистецтва на Ніжинщині, бо мав право брати підлітків, яких навчали музики, співу протягом кількох літ. Музикантів, наприклад, учили грати на скрипках, сопілках, цимбалах, басолях, розвиваючи традиції української національної музики.

Починаючи з середини XVII ст. тричі на рік у Ніжині проводились ярмарки — Троїцька, Покровська та Всеєдна (остання діяла до 1847 р.). Особливо багатолюдними вони були після 1757 року, коли ліквідували митні застави між Україною і Росією. А жоден великий ярмарок не обходився без театральних вистав мандрівних акторів. На початку XIX ст. у Ніжині було побудоване спеціальне приміщення для театру.

У I пол. XIX століття виникає перший на Чернігівщині аматорський театр у стінах Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька. З першими виставами п'єси В. Озерова «Едип в Афинах» гімназисти виступили перед ніжинцями в кінці 1823 — на початку 1824 року. У музеї історії Ніжинського педагогічного інституту зберігається книга «Сочинения В. А. Озерова» (ч. I. СПб., 1816), за якою Микола Васильович Гоголь та інші гімназисти готували ролі в трагедіях «Едип в Афинах», а потім «Фингал».

Листи М. Гоголя до рідних, а також до товариша по гімназії Г. І. Висоцького свідчать про велику роботу гімназистів у зв'язку з постановкою спектаклів. Їх успіх сприяв пошукам нових п'єс для репертуару.

У листі до батьків від 22 січня 1824 року М. Гоголь просить вислати комедії «Бедность и благородство души» і «Ненависть к людям и раскаяние» німецького драматурга Августа Фрідріха Коцебу (1761—1819), п'єси якого були перекладені російською мовою і користувалися

¹ Ершов А. Ніжинські цехи у I пол. XVII ст. // Чернігів і північне Лівобережжя.— К., 1928.— С. 315.

широкою популярністю у глядачів. М. Гоголь також просить рідних вислати йому п'єсу М. І. Загоскіна «Богатов, или Провинциал в столице» (1817). «И еще ежели каких можно, прислать других, за что я вам очень буду благодарен и возвращу в целости».

Звичайно, потяг Гоголя до театру не був випадковим. Як відомо, батько М. Гоголя, Василь Панасович, і мати, Марія Іванівна, брали активну участь у домашньому театрі вельможі В. Трошинського у Кибінцях. На цих виставах неодноразово бував і М. Гоголь, а в деяких сам брав участь. У листі до батька (кінець 1824 р.) він звертається з проханням: «Сделайте милость, объявите мне, поеду ли я домой на Рождество; то, по вашему обещанию, прошу мне прислать роль. Будьте уверены, что я ее хорошо сыграю, чем я вам буду много благодарен». Та й Василь Панасович Гоголь сам писав п'єси («Простак, або Хитрощі жінки, перехитреної солдатом», «Собака — вівця» та інші), які з успіхом ставились на сценах поміщицьких домашніх театрів. Одну з них, за переказами, М. Гоголь поставив на сцені гімназії. Про це свідчить дослідник театру на Чернігівщині Кость Копержинський. Він вважає, що гімназисти, крім російських та зарубіжних, ставили й українські п'єси В. Гоголя та І. Котляревського («Вівця — собака», «Простак», «Наталка Полтавка», «Москаль — чарівник»). Правда, свій висновок щодо «Наталки Полтавки» він робить на основі спогадів Пашенка, який описує декорацію вистави: «В другій дії виставлено на кону (сцену) просту українську хату та кілька оголених дерев; оддалеки річка і потолочений очерет. Біля хати стоять лавки. На кону нікого немає. Коли б до цього малюнка додати кілька хат та відкинути очерет, то перед нами була б декорація «Наталки Полтавки». Отож є підстави гадати, що, виставляючи «Наталку Полтавку», лицейські режисери не дотримувались вимог ремарки. Наявність в їх розпорядженні декорації, описаної Пашенком, на нашу думку, є досить вагомим доказом того, що «Наталка Полтавка» на лицейським коні дійсно йшла»¹.

Відомо, що офіційний дозвіл на влаштування в гімназії театру було одержано 28 грудня 1826 року. Можна вважати, що він і започаткував існування театру в Ніжині, бо до цього часу вистави в місті були випадковими. А приїзд до Ніжина Г. О. Кушельова — Безбородька остаточно стабілізував театральну справу в навчальному закладі.

У пам'яті студентів надовго залишився 1827 рік, коли було поставлено кілька спектаклів, у яких М. Гоголь був і режисером, і артистом, і декоратором, і бутафором. У листах до рідних цього часу він часто просить вислати що-небудь для театру: «Ежели можно прислать и сделать несколько костюмов, сколько можно, даже хоть и один, но лучше бы побольше, также хоть немного денег... Каждый из нас уже пожертвовал, что мог, а я еще только. Как же я сыграю свою роль, о том я вас извещу».

У листі від 26 лютого 1827 року М. Гоголь сповіщав матері, що на масниці чотири дні підряд ставили п'єси, «и к чести нашей, признали единогласно, что из провинциальных театров ни один не годится

¹ Копержинський К. З історії театру на Чернігівщині. // Чернігів і Північне Лівобережжя. — К.: Держвидав, 1928. — С. 417.

проти нашого. Правда, играли все прекрасно. Две французские пьесы соч. Мольера и Флорана, одну немецкую соч. Коцебу. Русские: «Недоросль», соч. Фонвизина, «Неудачный примиритель» Я. Княжнина, «Лукавин» Писарева и «Береговое право» соч. Коцебу. Декорации были отличные, освещение великолепное, посетителей много, и все приезде, и все с отличным вкусом... Музыка тоже состояла из наших: восемнадцать увертюры Россини, Вебера и других были разыграны превосходно. Короче сказать, я не помню для себя никогда такого праздника, какой я провел теперь».

М. Гоголь віддавав театру чимало сил, часу і свій талант. Він був його душею. Завжди з захопленням він грав у п'єсах російських драматургів. Але адміністрація гімназії ставила умову: обов'язково грати одну французьку або німецьку п'єсу на відповідній мові. «Гоголь повинен був брати участь у одній з іноземних п'єс, — згадував Н. Кукольник. — Він вибрав німецьку. Я запропонував йому роль у двадцять віршів, які починалися словами: «O mein Vater!», потім ішов виклад якоїсь події. Розповідь закінчувалась словами: «nach Pragd!». Гоголь мучився, вчив роль наподегливо, здолав, вивчив, знав на трьох репетиціях, під час вистави вийшов бадьоро, сказав: «O mein Vater!», запнувся... почервонів... але тут же зібрався з силами, підвищив голос, з особливим пафосом вимовив: «nach Pragd!» — махнув рукою і пішов... І слухачі, більша частина яких не знала ні п'єси, ні німецької мови, залишилися задоволеними виконанням ролі. Зате в російських п'єсах Гоголь був справді незрівняним, особливо у комедії Фонвизина «Недоросль», у ролі г-жі Простакової; я грав Митрофанушку... З російських п'єс — я пам'ятаю ще виставу «Чудаков», комедія Княжнина, «Хлопотуна» — Писарева (головна роль — Гоголь); з французьких «Medecin malgré lui» та «Акаге» Мольера. Ми зібрались зіграти «Фингала»; ролі були розподілені; навіть репетиції по частинах розпочалися. Роль Старна призначалась Гоголю, Фингала — мені, Моїни — Гінтовту, але уже тепер не пам'ятаю, що розладнало цей спектакль і весь наш домашній театр».

Про формування драматичного таланту Гоголя, артиста—коміка, говорив і близький його товариш Т. Пашенко: «На невеликій сцені другого ліцейського музею ліцеїсти любили інколи грати на святах комічні і драматичні п'єси. Гоголь і Прокопович, задушевні між собою приятелі, особливо турбувалися про це і влаштовували вистави. Грали п'єси як готові, так і писали самі ліцеїсти. Гоголь і Прокопович були головними авторами і виконавцями п'єс. Гоголь любив переважно комічні п'єси і брав ролі дідів, а Прокопович — трагічні... Гоголь взявся зіграти роль дядька—старика, страшного скнари. У цій ролі Гоголь практикувався більше місяця, і головне завдання для нього було в тому, щоб ніс сходявся з підборіддям. Цілими годинами сидів він перед дзеркалом і пригинав ніс до підборіддя, поки нарешті не добився бажаного. Сатиричну роль дядька-скнари зіграв він чудово, моров глядачів сміхом і доставив їм велике задоволення. Всі ми думали тоді, що Гоголь поступить на сцену, тому що у нього був величезний сценічний талант і всі дані для гри на сцені: міміка, грим, перемінний голос і повне переродження у ролі, які він грав. Гадаємо, що Гоголь затьмарив би і знаменитих комікія-артистів, якби поступив на сцену»¹. На це

¹ Берг.— 1880.— № 268.

вказував і О. С. Данилевський, відмічаючи: «Якби він поступив на сцену, він був би Щепкіним».

Особливо вражав Гоголь своїх товаришів по гімназії грою у п'єсі Д. Фонвізіна «Недоросль» у ролі Простакової. Учасник цього спектаклю К. Базилі пізніше згадував: «З найбільшим успіхом ішла у нас комедія Фонвізіна «Недоросль». Бачив я цю п'єсу і в Москві, і в Петербурзі, але завжди вважав, що жодній актрисі не вдалася роль Простакової так добре, як її зіграв шістнадцятилітній Гоголь». Йому особливо вдавались ролі в комедіях. Він також з успіхом зіграв роль Василюси у п'єсі І. Крилова «Урок дочкам».

Майстерність Гоголя — актора проявлялась і в тому, що він міг зробити найменшу роль у спектаклі помітною. Це підтверджують спогади сучасників про зіграні Гоголем ролі. «Ось з'являється старезний дід у простому кожусі, у баранячій шапці і помашених чоботах. Спираючись на палку, він ледь пересувається, підходить, крехтячи, до лави і сідає. Сидить, трясеться; крихтить, хихикає і кашляє, да, нарешті, захихикав і закашляв таким задушливим і сильним старечим кашлем, з несподіваною добавкою, що вся публіка грохонулася і вибухнула невпинним сміхом».

М. Гоголь на сцені гімназичного театру зіграв чимало ролей: Репейкіна в «Хлопотунь», Досажаєва в «Лукавіне». Обидві ролі були характерно комічного плану. Хвалили Гоголя і за роль Креона в трагедії В. Озерова «Едип в Афинах».

Крім Гоголя у підготовці спектаклів брали участь і інші гімназисти. О. С. Данилевський, який мав привабливчу зовнішність, грав завжди жіночі ролі. У п'єсі «Едип в Афинах» К. Базилі грав Едіпа, а О. Данилевський — Антигону, а в «Фингалі» — Моїну. Як свідчать сучасники, Данилевський не відзначався артистичними здібностями, йому більше допомагала зовнішність. Добре грав Н. В. Кукольник Митрофанушку в п'єсі Д. Фонвізіна «Недоросль», а також в інших п'єсах: «Коли він виконував останню сцену трагедії А. Сумарокова «Дмитрий Самозванець», він, після ефектно сказаних заключних слів, падав на підлогу, наче мертвий, чим викликав сильне враження; він дивував також публіку патетичним виконанням заголовної ролі в «Фингалі» Озерова.»

Серед акторів, які виконували жіночі ролі, був і А. І. Бородин. У комедії Д. Фонвізіна «Недоросль» він зіграв Софію, а К. Базилі — Стародума. У п'єсі І. Крилова «Урок дочкам» А. Бородин зіграв роль однієї з дочок Лукерії Іванівни.

Активну участь у підготовці спектаклів брав і М. Я. Прокопович. Цей потяг до театру трохи не став для нього, як і для М. Гоголя, справою всього життя. «Прокопович, подібно своєму знаменитому другові, надумав поступити на сцену. З цією метою він став відвідувати театральне училище. Справа уже доходила до того, що він появлявся на сцені у незначних ролях вісників або так званих проводирів свити Фортимбраса». Якись обставини перешкодили М. Прокоповичу залишитися на сцені.

Підготовка до спектаклів, особливо під кінець навчання, зблизила гімназистів, скріпила їх дружбу.

Як свідчить М. Гоголь у своїх листах додому, а також К. Базилі у своїх спогадах, на вистави приїздили і приходили глядачі як із міста,

так і з сусідніх садиб поміщиків. «Глядачами були, крім наших наставників,— писав К. Базилі,— сусідні поміщики та військові з розташованої у Ніжині дивізії. Серед них пам'ятаю генералів: Дибица (брата фельдмаршала), Столипіна, Еммануеля. Всі були в захопленні від наших вистав, які збуджували мертве повітве містечко».

Цар Олександр I дав суворі вказівки щодо театру в навчальних закладах та відвідання студентами театральних вистав. Так, у відповідь на лист попечителя Дерптського університету про те, що театр має згубний вплив на студентів, цар в указі від 6 липня 1804 року заборонив вистави не тільки в університеті, але і в місті Дерпті.

Восени 1824 року в Харківському театрі сталися безпорядки з участю студентів університету, і цар своїм указом від 4 листопада 1824 р. заборонив студентам відвідувати театр.

Реакційно настроєні викладачі Ніжинської гімназії професор політичних наук М. В. Білевич, професор російської словесності П. І. Нікольський, законоучитель П. І. Волинський також виступали проти театральних вистав, обвинувачували професора римського права і інспектора пансіону М. Г. Белоусова в тому, що він дозволив у гімназії театр.

Білевич у рапорті конференції від 29 січня 1827 року доносив, що столяри готують для театру куліси та інше обладнання, а членам конференції не відомо, чи є на те рішення вищого начальства. Він заявив, що не буде нести ніякої відповідальності за театральні постановки. Виконуючий обов'язки директора гімназії проф. К. В. Шапалінський йому відповів, що такий дозвіл є від 28 грудня 1826 року. Але в цей же час не вгамовувався професор П. І. Нікольський. 16 квітня 1827 року він направив конференції рапорт, у якому заявляв, що «публічний театр гімназії без суворого розгляду і відбору п'єс замість користі може принести тільки шкоду». Професор також констатував, що п'єси ставились уже шість разів, спектаклі відвідували багато глядачів. Особливо хвилювала П. І. Нікольського та обставина, що п'єси йшли з кимось зробленими змінами та доповненнями. Проте більшість членів конференції позитивно відгукнулася про театр і вважала, що його не слід забороняти.

Ні М. В. Білевичу, ні П. І. Нікольському, ні іншим противникам театральних вистав не вдалося припинити підготовку нових спектаклів. Проте дії реакційно настроєних професорів свідчать, у яких складних умовах займалися гімназисти театральною справою.

Підготовка театральних вистав розвивала у гімназистів смак і любов до драматургії, літератури. Це був ще один поштовх до літературної діяльності, якою займалися гімназисти. За свідченням Т. Г. Пашенка, М. Гоголь разом з М. Прокоповичем написали п'єсу про малоросійський побут. В ній М. Гоголь зіграв роль старика. Тут слід згадати і віршовану трагедію М. Гоголя «Розбійники».

В драматургії пробує свої сили Н. Кукольник. Він пише трагедію «Марія», а також драму «Торквато Тассо». Шкільний театр зіграв свою позитивну роль і в житті Є. Гребінки, який 1827 року написав п'єсу «Не в свої сани не садись».

Театр Ніжинської гімназії вищих наук — це яскрава сторінка в історії театального мистецтва Росії та України.

Хоч гімназичний театр проіснував недовго (1824—1827), але він

запам'ятовся ніжинцям, дав поштовх для підготовки театральних вистав у місті в 40—50-х та 60-х роках. У зв'язку з тим, що в навчальному закладі влаштовувати спектаклі заборонялося, ліцеїсти брали участь в міських любительських колективах, які склалися з учителів, лікарів, музикантів. У виставах інколи виступали навіть професори ліцею М. А. Тулов, І. В. Лашнюков, Є. М. Белобров, М. Х. Бунге, а також викладачі гімназії при юридичному ліцеї, відомий фольклорист М. Т. Симонов та І. Д. Лопачевський.

У 50-х роках інтелігенцією Ніжина було створено «Благородное товарищество города», яке також займалося організацією театральних постановок. Йшли більше російські та зарубіжні п'єси, українські спектаклі в той час заборонялися.

Активною учасницею любительських спектаклів була **Парасковія Федорівна Бордонос**, дочка місцевого священника. З нею познайомився Леонід Глібов, який вчився у Ніжинському юридичному ліцеї (1849—1855). Через деякий час вони одружилися. Український поет теж брав участь у підготовці спектаклів.

У 60-х роках працюють театральні групи, створені з місцевої інтелігенції. Починаючи з цього часу, до Ніжина приїжджають професійні російські трупи.

У 1879—1880 роках після російсько-турецької війни у Ніжині знаходилась 44-та артилерійська бригада, яка мала свій духовний оркестр. Диригентом був італієць Стабілле. У цьому оркестрі грав на басі Г. С. Шамин, який після демобілізації працював техробітником в інституті. Оркестр у цей час був єдиним музичним осередком, який обслуговував не тільки свою бригаду, а й парадн, вечірки в Дворянському клубі, гуляння в Гоголівському, Графському парках та в саду Роговського.

Отже, музично-театральне життя в Ніжині носить аматорський характер. Добре розпочата справа в 20-х роках ХІХ століття в Гімназії вищих наук не змогла розвинути далі, закріпитися. Через відсутність будь-якої матеріальної бази намагання інтелігенції міста організувати щось подібне в наступних роках не увінчалось успіхом. Ентузіазму вистачало тільки на постановки окремих п'єс, і далі справа переривалася. Необхідна була підтримка і з боку місцевих властей. Більше того, потрібні були аматори, які б на театральну справу дивились не з любительських, а з професійних позицій. І все ж окремі вияви театального життя Ніжина засвідчували постійний потяг до нього з боку інтелігенції міста та студентства і в якійсь мірі прогнозували виникнення місцевого професійного театру.

М. ЗАНЬКОВЕЦЬКА ТА ЇЇ РОЛЬ В ТЕАТРАЛЬНОМУ ЖИТТІ НІЖИНА

У 70-х роках голова ніжинського повітового дворянства **І. С. Ракович** організував любительську театральну трупу, яка мала благодійні наміри. Зароблені від вистави гроші йшли на допомогу бідним студентам. Репертуар складався з п'єс різних жанрів. Це були драми, комедії, водевілі. Спектаклі користувалися успіхом у ніжинців.

І. С. Ракович звернувся до батька Марії Косянтинівни Заньковецької **К. К. Адасовського**, який служив тоді у Ніжині, щоб він дозволив

дочці грати у спектаклях театральної трупи. Батько не міг відмовити голові дворянства, і Марія Костянтинівна з 1876 року почала брати участь у виставах ніжинської трупи. Ролі Насті («Біда від ніжного серця» В. Сологуба), Говоркової («Спалах біля домашнього вогнища» М. П. Федорова), Сашеньки («На хліб і на воду» В. І. Родиславського), Вірочки («Дочка російського артиста» П. І. Григор'єва) були першими в репертуарі великої артистки.

Марія Костянтинівна Заньковецька (спр. прізви. Адасовська, 23.VII (4.VIII) 1854—4.X.1934) народилася в селі Заньки. Тут пройшли її дитячі та юнацькі роки. Коли Марія Костянтинівна пішла на професійну сцену, вона взяла собі прізвище Заньковецька.

У Ніжині Марія Костянтинівна спочатку грала у водевілях «веселих пустух з добрим серцем і жвавим характером. Для цих ролей потрібна була живість мовлення, легка рухливість, вони потребували доброго вміння співати і танцювати. Усього цього було вдосталь у молодій дівчині, майстрині сценічних імпровізацій, і не дивно, що вона мала серед ніжинської публіки великий успіх у цих живих і веселих дрібничках».¹

З великими труднощами в репертуар трупи включалися п'єси, написані українською мовою. І. С. Раковичу вдалося поставити «Наталку Полтавку» І. Котляревського. Головну роль грала М. К. Адасовська, яка зачарувала ніжинців і гарним співом, і вмінням розкрити характер.² Коли Марія Костянтинівна разом з батьком з'явилася серед публіки, предводитель дворянства Ракович підійшов до них і «з захопленням дивлячись на молоду дівчину, сказав: «Моя порада тобі, Костянтинне Костянтиновичу, підросте ще трошки Маня — віддай її до театральної школи, у неї надзвичайна обдарованість!»

Але батько Марії Костянтинівни, як людина старого гарту, з обуренням відповів: «От у тебе підростає дочка — її ти і віддай до театральної школи, замість того, щоб давати мені такі поради...». «Якби моя дочка мала такий талант, як твоя, я і хвилини не замислювався б», — серйозно відповів Ракович, і серце талановитої дівчини вперше здригнулося від передчуття великого поклонання».³

У спектаклі побачив Марію Костянтинівну артилерійський офіцер Хлистов, захопився нею, пообіцяв допомогти їй поступити у консерваторію. У травні 1877 р. справили весілля у Заньках. Вінчалися молоді у Ніжині. «Вона сподівалася, була впевнена, що, залишивши батьківський дім, вийде на шлях поклонання, поїде в Петербург, у консерваторію вчитися співу. Насправді вийшло зовсім інакше. Коли у жовтні того ж року Маня, добре пам'ятаючи співчуття Хлистова, завела розмову про консерваторію, то почула таку відповідь: «Призначення жінки бути доброю дружиною, хазяйкою й матір'ю, а не думати про консерваторію і театр».⁴

Через деякий час Марія Костянтинівна знайшла в собі сили і розірвала шлюбні стосунки з Хлистовим, хоч він їй і не дав дозволу

¹ Дурилін С. М. Марія Заньковецька. — К.: Мистецтво, 1955. — С. 59.

² В інших ролях виступили студенти лицею Лагода, Недзвецький, Мплоченко та інші.

³ Богомолєць-Лазурська Н. М. Життя Марії Заньковецької. — К.: Держав. об'єдн. мист. та муз. літ., 1991. — С. 15.

⁴ Там же.

на розлучення. На життєвому і творчому шляху вона зустріла Миколу Карповича Тобілевича, відомого на сцені як Микола Садовський, який служив тоді в армії і після демобілізації став одним із засновників українського театру. Марія Заньковецька і Микола Садовський довгий час ішли разом в житті і на сцені.

Для ніжинської любительської театральної трупи не було спеціального приміщення. Актори виступали там, де їм давали місце: то в клубі Дворянських зборів, то в просторому залі будинку поміщика А. С. Радилівського, а літом у Миколаївському міському парку, чи в саду купця Каратаєва (нині територія типографії).

У 1898 році відкрився Народний дім (зліва від мосту на вул. Воздвиженській). Приміщення було арендоване «Товариством тверезості» у купців Попових, які сушили там табак. Встановили сцену, лавки, дещо підремонтували, і зал був готовий, щоб прийняти на спектаклі глядачів. У цьому приміщенні грала трупа Пономаренка, яка ставила, в основному, українські п'єси. Ніжинцям були показані «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Циганка Аза» М. Старицького, «Дай серцеві волю, заведе в неволю» М. Кропивницького.

Пізніше Народний Дім став центром всієї культурно-просвітницької роботи у Ніжині.

У 70—80-х роках театральна культура Ніжина формувалася в основному на любительській основі (причому з російськомовним репертуаром, бо українська мова була заборонена). Правда, інколи до Ніжина заїжджали і професійні трупи.

Пожвавленню театального життя у Ніжині сприяв підприємець Роговський, який у власному саду влаштував літній театр. На початку 80-х років антрепренерами Судьбініним (3—4 сезони), Соколовим — Жамсоном (3—4 сезони) були організовані вистави професійних колективів. Тут виступали відомі актори того часу Кареніна, Міров, Каталей, Горев, Барілотті, Похилевич, подружжя Кадникових, артисти київської опери Є. Варинець-Мотвид, М. Тихонов та інші. Глядачі тут мали змогу побачити спектаклі за творами Ф. Шіллера «Розбійники», В. Шекспіра «Гамлет» та інші. В антрактах грав духовий оркестр, влаштовувалися ефектні фейерверки. У 1894 р. садибу Роговських купило Ніжинське земство і збудувало там лікарню.

У лютому 1877 р. в Ніжині відбувся бенефіс видатної артистки Глиkerії Миколаївни Федотової. Поряд з творами О. Пушкіна і І. Тургенева в програму була включена п'єса Т. Шевченка «Назар Стодоля»: 22 лютого відбувся спектакль, де Г. М. Федотова грала Галю. Це був сміливий крок, бо горезвісний емський указ Олександра II (1876) суворо забороняв ставити п'єси, написані українською мовою.

Побувала Г. М. Федотова у Ніжині і у 1896 році.¹ Тоді на сцені у міському парку вона виступила в ролі Волинцевої в спектаклі «Цепи» (за О. І. Сумбатовим-Южиним).

У 1889 році до міста приїжджала театральна група, у складі якої була знаменита артистка Марія Гаврилівна Савіна (1854—1915), яка починала свій творчий шлях на Чернігівщині.²

¹ Іванов А. Г. М. Федотова і її гастролі в Ніжині // Під прапором Леніна.— 1971.— 16 червня.

² Савіна М. Г. Горести и скитания.— М., 1954.— С. 76.

Були в Ніжині й артисти Маріїнського театру з Петербурга — російські співаки М. І. та М. М. Фігнери.

Приїздив і **Федір Гнатович Стравинський** (1843—1902), відомий бас, який закінчив у 1869 р. Ніжинський юридичний ліцей. Він був першим виконавцем партії Світлішого («Черевички» П. І. Чайковського), Голови, Панаса («Майська ніч», «Ніч перед Різдом» М. А. Римського-Корсакова), брав участь у концертах М. Лисенка в Петербурзі.

Виступали в Ніжині і театральні трупи П. М. Орленева, Ліхтера, Черкеза. Особливо запам'яталися глядачам спектаклі за участю знаменитого артиста П. М. Орленева (1869—1932).

Місцевою театральною трупкою в цей час керував службовець Ніжинського окружного суду О. Д. Дейкун. Брала участь у спектаклях вчителі гімназій Шарко, Гомоляко, брати Глібови, подружжя Біловодські, Мельченко, Іванов з сестрою Клеопатрою, Гриневський, Калачевські, Бухарева К. П., Долгоруков І. Д., Березний Я. Ю., Венгеров Ю. Ф., професори Ніжинського історико-філологічного інституту Березков М. Н., Люперольський П. І., студенти та ін. Вистави носили розважальний характер. У той час всі вечірки дозволялись начальством обов'язково з якоюсь благодійною метою.

У 1887 році в Ніжині було організоване **Музично-драматичне товариство**, яке ставило за мету розширити потяг населення до драматичного і музичного мистецтва та розвивати художні смаки мешканців міста.

У товаристві перебувало біля ста чоловік. Це було об'єднання всіх аматорських сил Ніжина. При товаристві діяв хор (керівник Горбач М. Н.), симфонічний оркестр (керівник Козуб Г. І.), дві драматичні секції—студії: українська (режисер Дейкун І. Л.), російська (режисер Біловодський Я. В.), працювала також літературна секція (керівник Брайловський С. М.) та музична (керівник Вільконський В. А.).

«На відповідні ролі до російської секції,— згадував Ф. Д. Проценко,— запрошувались на зимовий сезон артисти-професіонали Каренін, Міров, Каталей. Вистави відбувались шотижня, іноді, двічі на тиждень. Крім звичайних були і вистави, в яких виступали початківці-студійці. У російській секції репертуар складався з оригінальних п'єс Островського, Соловйова, Сумбатова (Южина), Гоголя, Чехова, Дяченка та інших, а також перекладені з інших мов»¹.

Важче було працювати українській секції, бо на Україні тяжів валуївський циркуляр 1863 р. та царський указ 1876 р. про заборону українського слова. Все тоді залежало від поліцейської цензури. А тому ставили українські п'єси рідко (3—4 за зимовий сезон). «Здобути на них дозвіл було тяжко; спершу треба було ублагати місцевого сатрапа — начальника поліції, а після цього одержати санкцію губернатора. Доводилось за санкцією відряджати до нього, поважного члена товариства або «даму-патронессу». Нарешті, щоб полегшити цю процедуру, дипломатично в правління товариства було обрано начальника поліції Крижановського. Отже, не дивлячись на вперту русифікацію

¹ Філіал Чернігівського обласного архіву в Ніжині, далі ФЧОАН, фонд Р-397, оп. І, од. зб. 26, л. 6.

і послідовну заборону українського слова, все ж це слово лунало зі сцени товариства хоч в п'єсах «з горілкою та гопаком». Виставлялись п'єси «Наталка Полтавка», «Ой, не ходи, Грицю», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Пошились у дурні», «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик» та інші. Виступи організовували в будинку А. С. Радиловського, де була глядацька зала на 250 місць.

Члени товариства скористалися тим, що у 1888 році у батьківській садибі в селі Заньки відпочивала відома уже на той час артистка М. К. Заньковецька разом з М. К. Садовським та Л. Я. Манько, і попросили їх взяти участь у спектаклях «Наталка Полтавка», «Кум-мірошник». Прохання було задоволене. Спектаклі пройшли з великим успіхом.

У 1891 р. Товариство припинило свою діяльність, але в 1896 році знову відновило роботу уже в приміщенні Дворянського клубу. Вплив його на населення Ніжина дещо зменшився, бо вже не було хору й оркестру. Аматорські сили були розпорошені. Українська драматична секція могла показувати спектаклі лише один-два рази на рік. У 1895 р. на території сучасної міської друкарні було збудовано літній театр «Антей». Тут у садку Каратаєва влаштовувались вистави, грав оркестр Ф. Проценка. Члени товариства брали участь у підготовці гоголівських ювілеїв у 1902 та 1909 роках. Активними членами Товариства нової генерації були Кашпровський Є. І., Проценка Ф. Д., Мельченко І. Г., Погоський, подружжя Станіславських, Глібов С. М., Чистяков І. І., Давидов Н. І., Сиркіна Р. І., Наголкіна Л. М., Петрусевич О. К., Вайсбанд Д. М., Павловський В. Г. Ця група в несприятливих умовах все ж продовжувала справу Товариства й намагалась піднести її на належну височінь.¹

Товариство підтримувало тих, хто приїздив на гастролі. В цей час у Ніжині побували симфонічний оркестр Полтавської музичної школи під керівництвом Д. В. Ахщарумова. В різні часи у Ніжині бували капели О. А. Кошиця (студ. хор Київського університету), Колишевського (Київ), Архангельського (С.-Петербург), Слов'янського, Завадського, Давідовського.

У зв'язку з інтересом громадськості Ніжина до мистецтва в місті у 1896 році був відкритий чехом Певзнером музичний магазин, який проіснував до 1913 року. Він забезпечував населення Ніжина та повіту музичними інструментами, нотами, необхідним приладдям. Магазин мав хороший підбір нот, виданих у Москві, Петербурзі, Києві та за кордоном. Музичний магазин сприяв роботі товариства, але в 1917 році воно перестало існувати.

М. К. Заньковецька продовжувала підтримувати тісні зв'язки з Ніжином. Пізньої осені 1889 р. вона приїхала сюди з Одеси, тут занедужала, про що свідчить її телеграма М. Садовському.

Про перебування М. Заньковецької у Ніжині з 1889 по 1898 рр. на жаль, немає ніяких відомостей.

У 1898 р. з ініціативи М. Заньковецької до Ніжина приїздить український театр. Спектаклі йшли в Народному домі. Керівники земства дозволили поставити п'єсу І. К. Карпенка-Карого «Розумний і дурень». Ніжинські студенти в своєму адресі писали: «Дозвольте зігლოსити

¹ ФЧОАН, фонд Р-37, оп. І, од. зб. 26, л. 9.

перед Вами нашу загальну вдячність за ту честь, котру Ви виявили нам, одвідавши наше місто, і за ту глибоко-артистичну втіху, котру Ви справили нам на тутешній сцені... Тішимо себе надією, що Ви не забудете свого рідного міста, і що ми знов убачимо Вас на тутешній сцені у всьому блиску могутнього таланту».¹

Восени 1900 р. у Ніжині побувала трупа Марка Лукича Кропивницького, у складі якої були П. Саксаганський, М. Садовський, М. Заньковецька та інші. Спектаклі йшли на сцені Народного дому та в клубі Дворянського зібрання. М. Кропивницький грав роль Бичка у своїй п'єсі «Глигай, або ж Павук». Глядачі, особливо студенти, настільки були зачаровані грою акторів, що вирішили організувати після спектаклю овацію і понести на руках М. Заньковецьку до готелю «Ливадія» (сучасний будинок стоматологічного відділення поліклініки), де зупинились артисти. Але М. Заньковецька відхилила цей задум. Проте овація була влаштована. Чулись голоси: «Браво! Браво!»

Вчителька К. Ф. Герасименко-Булига згадувала: «Я училась в гимназії, когда приехала украинская труппа Старицкого... Все говорили о замечательной артистке Заньковецкой М. К., которая приехала с этой труппой. Между гимназистками волнение было необычайное. Разговаривать не было конца. Слава о Заньковецкой гремела. Каждой хотелось видеть ее. Я волновалась особенно...

Первая пьеса, которую мы видели, была «Майська ніч», Заньковецкая в ней не играла, но играли Кропивницкий, Саксаганский, Карпенко-Карый и другие замечательные артисты. Мы так смеялись как никогда раньше. Первая пьеса, в которой я увидела Заньковецкую, была драма «Глигай, або ж Павук». Кроме названных артистов, были еще Затиркевич и Линичкая. Я вся была поглощена игрой. Никогда раньше я не видела ничего подобного. Но когда появилась Заньковецкая, то я уже не знала, что со мною уже было. Я переживала вместе с ней. Она играла Олену. В тот момент, когда Олена сходит с ума, спазмы сдавливали мне горло, и я зарыдала на весь зал...

Вторая пьеса, в которой я видела Марию Константиновну, была «Безталанна». Я дала слово брату, что буду держать себя хорошо, и мы пошли в театр. И, действительно, сначала я вела себя примерно. Но, когда началась драма, в зале послышались всхлипывания, и я не выдержала, выбежала из зала и тут же разрыдалась. Зал плакал. Когда кончилась пьеса и мы вышли на улицу, здесь делалось что-то невообразимое. При входе была такая толпа и крики, что нельзя было понять, что происходит. Нас оттеснили и пробраться вперед не было возможности. Говорили, что студенты и вообще молодежь распрягли коней из брички, в которой должна была ехать Мария Константиновна, и сами ее повезли. Труппа эта имела в Нежине огромный успех, особенно все были взволнованы игрой Заньковецкой»².

Відомий вчений-літературознавець, в той час студент В. В. Данилов підтверджує ці спостереження К. Ф. Герасименко-Булиги: «У 1900 році, коли я вже перебував студентом Історико-філологічного інститу-

¹ Цит. за ст.: Пулинець О. Матеріали до життя і творчості М. К. Заньковецької // Записки НІНУ та НДК історії культури й мови при інституті. Кн. IX (1929 р.) — Ніжин: Держдрукарня, 1929.— С. 178.

² ФЧОАН, фонд Р-417, оп. I, од. зб. 924, л. 33—35.

ту князя Безбородька, восени приїхала в Ніжин трупа Марка Кропивницького і Карпенка-Карого..., у складі якої були такі прославлені актори, як М. К. Заньковецька, М. К. Садовський, П. К. Саксаганський... Запам'яталась на все життя сцена з «Безталанної», в якій старий батько (Карпенко-Карий) заспокоював свою нещасну дочку Софію (Заньковецька). До цього часу в пам'яті дзвенять слова Карпенка-Карого: «Я б для тебе, доню, небо прихилив би, та високо воно... високо...— схлипував у жалю, мотав головою і крізь сльози добавляв: Високо». Люди плакали, не маючи можливості стримати свої сльози... Коли трупа М. Кропивницького від'їжджала, то студенти проводжали її на вокзал»¹.

За два тижні гастролей у Ніжині трупою М. Л. Кропивницького було влаштовано 22 спектаклі і 4 концерти. У листі до Б. Грінченка від 19 грудня 1900 року М. Л. Кропивницький писав: «Ось і зараз ми граємо укупі: Я, Заньковецька, Садовський, Саксаганський, Карпенко-Карий, Ліницька. Граємо у Києві, а до того гралі у Ніжині. В Ніжині (в тім городі, котрий зроду-віку не бачив такої трупи): «Олеся» іде другим спектаклем і дає 110 руб. 89 коп., «Бурлака» іде третім спектаклем і дає 108 руб. 77 коп., «Запорожець» — 4-м іде і дає 203 руб., «Наталка Полтавка» іде 6-м спектаклем і дає 248 руб., «Згуба» і «По ревізії» дає 76 рублів. Звичайно, що на всі питання цікавих «Як діло, як збори?» відповідаємо: «О, дуже, дуже гарні збори! Сором же було б скаржитись»².

Влітку 1901 р. до Ф. Д. Проценка зайшов сліпий бандурист Терешко Пархоменко, «людина років 30, селянин Сосницького повіту. Грати на бандурі він був добрий майстер і багато співав». Ф. Д. Проценко помітив у нього «незвичайний музичний хист, добірний широкий репертуар козацьких дум, історичних, побутових та гумористичних пісень, багато з репертуару Остапа Вересая і зі збірки козацьких дум Ревуцького, артистичне, з глибоким почуттям виконання й гарний тенор лірико-драматичного характеру».

Ф. Д. Проценко запросив Т. Пархоменка приїхати в Ніжин восени, коли розпочнуться заняття в навчальних закладах. Т. Пархоменко приїхав і виступив у будинку Ф. Д. Проценка перед професорами М. М. Сперанським та Є. І. Кашпровським, а потім в інституті, в гімназіях, у школах, в Нарбуді перед виставами.

Проф. М. М. Сперанський дослідив репертуар кобзаря і написав статтю «Южнорусские песни и современные ее носители»³. Після того кобзар ще двічі приїздив до Ніжина.

У 1902 році відзначали 50 років від дня смерті М. Гоголя. В зв'язку з цим на сцені Народного дому та в клубі Дворянського зібрання любительською трупою були поставлені спектаклі «Ревизор» та «Женитьба». Концерти та спектаклі відбулися і у 1909 році, коли святкували 100-річчя від дня народження М. Гоголя.

¹ Данилов В. В. Спогади. Рукопис.

² Кропивницький Марко. Автобіографія. Збірник статей, спогадів і матеріалів.— М.: Мистецтво, 1955.— С. 366.

³ Сперанський М. Н. Южнорусские песни и современные ее носители. По поводу бандуриста Т. М. Пархоменко // Сборник Историко-филологического общества в Нежине.— 1904.— Т. 5.— С. 97—230.

Звичайно, у значній мірі театральне життя Ніжина спрямовувалось суспільно-політичними процесами, які відбувалися в державі. Початок ХХ століття відзначався революційними подіями, демократизацією суспільства.

У 1905 році продовжувала працювати театральна трупа при Народному домі. У цей час ставились спектаклі «Маруся Богуславка» М. Старицького, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Гроза» О. Островського, «Підступність та любов» Ф. Шіллера. В цих спектаклях грала і М. К. Заньковецька, яка жила у той час з матір'ю в Ніжині. У 1902 році вона купила невеличкий будиночок з садом у Сучковому провулку (він зберігся до нашого часу). Наталія Михайлівна Богомолець-Лазурська, подруга М. К. Заньковецької, згадувала про це помешкання: «Обкладений червоною цеглою будиночок Марії Костянтинівни стоїть посеред зеленого чистого двору. Поруч був невеличкий садок, до якого вела чудова тераса...» На жаль, крім будиночка, який потребує негайної реставрації, нічого не збереглося. Про те, що тут жила велика артистка, нагадує лише невеличка меморіальна дошка, яка встановлена у 1960 р. Сюди Марія Костянтинівна приїздила на відпочинок після гастролей. Правда, це був відносний відпочинок, бо М. Заньковецька ніколи не відмовляла ніжинцям і погоджувалась грати у спектаклях, які вони влаштовували.

Актриса не відсторонялась від життя Ніжина. Сезон 1904—1905 року вона ніде не грала, а тому жила у місті, інколи їздила до рідних у Заньки. З хвилюванням вона стежила за подіями, які розгорталися у 1905 році. 17 жовтня був проголошений маніфест царя. Н. М. Лазурська, яка гостювала в цей час у неї в Ніжині, згадує: «17 жовтня 1905 року.

Годині об одинадцятій ранку до нас примчав один знайомий із сенсаційною новиною: «Дано конституцію і біля Лицею Безбородька збирається мітинг». Новина непевна, але яскрава, хвилююча, від якої мурашки побігли по спині.

Марія Костянтинівна, вся бліда, з палаючими від захоплення очима, швидко одягається, квапить мене і заспокоює матір, яка з острахом зустріла цю звістку і зі слізьми впала навколішки перед образом.

— Мамочко, з чого це ви плачете? Таке щастя, а ви охаєте! Воля — радість яка, а ви поводитесь, як стара кріпосниця, — умовляла неньку Марія Костянтинівна, приколюючи капелюшок і хвилюючись.

Але, видно, навчена досвідом людина краще за нас провиділа, що кожна медаль має зворотний бік.

— Не стара я кріпосниця, Манечко, — заперечувала мати, — а багато жила, багато бачила на своєму віку і боюся цього перевороту, що тільки тепер не почнеться, усяке буде!.. І коли ми йшли, за нашими спинами, як пророкування, чути було голос бабусі: «Рано почали радіти...».

Однак чудовий сонячний день і пожвавлення на вулиці розвіяли це враження. Ми не йшли, а здавалося, окрилені, летіли повітрям...

Високі білі колони інститутського ганку сліпучо виблискували на сонці, усі сходини його і площадка навколо були заповнені людьми всілякого статку, професій і станів: тут і єврейка — перекупка з величезною корзиною, і чиновник у форменому кашкеті, гімназисти, гім-

назистки, робітники, військові, нарядні жінки, усі дерева обнизані вуличними хлопчиськами...

Вража цілковита й незвична при публічних зборищах відсутність поліції і на диво святковий, братній настрій натовпу. З верхньої площадки ганку промовляли промовці: спочатку якийсь студент, потім робітник, потім знову студент... Ми довго стояли серед натовпу, нарешті, стомившись і дізнавшись, що мітинг продовжиться завтра, повернулися додому... На жаль, бабуся, як виявилось, мала рацію: 18 жовтня 1905 року в Ніжині почалося те, що в ближчі дні відбулося в усій Росії. Почався єврейський погром.¹

Марія Костянтинівна намагалася стримувати роз'ятрені натовпи від злочинств. Інколи їй це вдавалося, та в більшості брала верх рознуздана стихія.

Єврейські погроми змінилися погромами інтелігенції. Але на «демократку» Марію Костянтинівну Заньковецьку рука не піднялась, хоч і збуджений натовп не раз стояв і біля її будинку. Вона сміливо вийшла до нього і гаряче говорила людям слова правди.

У листопаді 1905 року М. К. Заньковецька поїхала в Галіцію на гастролі, а уже в квітні 1906 р. вона була в Ніжині і розпочала роботу по створенню в місті молодіжної трупи на базі гуртка любителів драматичного мистецтва, організованого учнівською молоддю та представниками інтелігенції. Для вистави взяли п'єсу І. Карпенка-Карого «Суета». Душею спектаклю була Марія Костянтинівна. 11 травня 1906 р. вона писала Н. М. Лазурській: «Я повернулася з Європейського смітника і почуваю себе не зовсім добре, а тому і прошу тебе прихити розважити мене. До речі, пограємо, бо тут налагодилися аматорські вистави, в одній я вже брала участь, а в другій — у неділю. Приїзди ж скоріше»².

У серпні 1906 року до Ніжина приїхав Микола Карпович Садовський і поділився з М. К. Заньковецькою задумом про створення свого нового театру виключно з молоді. Марія Костянтинівна познайомила його з ніжинськими аматорами театру. Пізніше він згадував: «...Я поїхав до Ніжина, де жила Марія Заньковецька. В розмові з нею я довідався, що вона згуртувала з тамтешніх молодих інтелігентів аматорський гурток і дає вистави. Між іншим, того дня якраз ішла їхня вистава. Я дуже зацікавився й пішов. Виставляли п'єсу Яновської «Лісова квітка». М. К. Заньковецька сама грала головну роль. Розуміється такий титан мистецтва, як М. К. Заньковецька, всю увагу публіки приковував до себе, але поміж молодими, малообізнаними з театральною технікою та вмінням володіти ролями аматорами я помітив у декого, як кажуть, іскру божу, і в мене блиснула думка спробувати з цього, ще непочатого, але здібного матеріалу скласти ту трупу, про яку я мріяв. Я так і зробив. Познайомився з ними, висловивши їм мої наміри, запропонував вступити до мене в трупу»³.

Учасниця цієї театральної групи, молода вчителька, а пізніше за-служена артистка УРСР Є. О. Хуторна згадувала: «За час репетицій та спектаклів ми так звикли до Заньковецької, що не могли з нею

¹ Богомолець-Лазурська Н. М. Життя Марії Заньковецької.— С. 41.

² Цит. по кн.: Дурилін С. М. Вказане джерело.— С. 370.

³ Садовський М. К. Мої театральні згадки.— К., 1956.— С. 145.

розлучитися... Ми, молодь, яка оточувала її, настільки захопилися нею як актрисою і людиною, що здавалося, якби вона сказала: «Ходімо на Північний полюс», — ми б пішли за нею без вагання.»¹

Єлизавета Олексіївна Хуторна (11.VI.1886—8.I.1980), дівоче прізвище Острроверхова, дитячі та юнацькі роки провела в Ніжині, 1904 року вона закінчила зі срібною медаллю гімназію, брала участь у роботі драматичного колективу, яким керував студент Микола Кулінський. Навчалася в Чернігові, а потім працювала вчителькою в Ніжинському грецькому училищі. Зустріч у 1906 р. з М. Заньковецькою зовсім по-іншому повернула життєвий шлях Є. Острроверхової.

Репресії царського уряду після революції 1905 р. не обійшли і Ніжин. Засуджені були до заслання на північ декілька революціонерів. Треба був теплий одяг. І молодь вирішила дати дві-три платні вистави, запросивши для цього Марію Костянтинівну. До Заньковецької пішли Ліза Острроверхова та Іван Супруненко, колишній студент, який був виключений із інституту як неблагонадійний.

«Побачивши Марію Костянтинівну, — згадувала Є. Хуторна, — я здивувалася її скромному вигляду і її надзвичайній простоті у ставленні до нас, двох невідомих молодих людей.

Ми їй розповіли все відверто. Уважно слухала з високо піднятими бровами. Це була її особливість — брови високо над очима, що надавало обличчю особливого виразу уваги і співчуття.

Коли ми закінчили, помовчала. Але це не було вагання. Артистка ніби думала зараз про тих нещасних. Потім енергійно спитала: «А хто піде із мною до міського голови і поліцмейстера?»

М. К. Заньковецьку супроводжувала Є. Острроверхова. Велика артистка зуміла умовити офіційні інстанції, запевнивши, що гроші від вистав підуть на допомогу хворим артистам, і представники влади дали згоду. М. К. Заньковецька особисто почала готувати дві вистави за п'єсами І. Карпенка-Карого — «Суета» та «Батькова казка». В «Суеті» М. Заньковецька грала Наташу, а Є. Острроверхова гімназистку Василину. Марія Костянтинівна відразу помітила артистичний талант молодой вчительки.

У травні 1906 р. спектаклі були поставлені, гроші зібрані, і Наркевич передала їх революціонерам. Молоді аматори вирішили сфотографуватися в садку біля будинку М. Заньковецької. Цей знімок і зберіг нам щасливу мить спілкування з великою артисткою. Молоді ентузіасти вирішили продовжити роботу в театрі і взяли для нової постановки п'єсу Л. Яновської «Лісова квітка», у якій їх і побачив Микола Садовський.

Є. Острроверхова не брала участі у цьому спектаклі, бо була у від'їзді. М. Заньковецька вирішила познайомити її з М. Садовським.

«— Знайомтеся. — Марія Костянтинівна з цікавістю поглядала то на Миколу Карповича, то на Лізу, ніби бажаючи зрозуміти, яке враження вони справляють одне на одного.

— Ліза Острроверхова, — тихо вимовила Ліза і зробила легкий кніксен. Потім додала: — Я дуже рада знайомству з вами.

— А звідки Острроверхова? — запитав її Микола Садовський, — знає українську мову?»

¹ Вінок спогадів про Заньковецьку. Мистецтво, 1950, — С. 193, 194.

— Мій батько¹ українець, і ми досить довго жили на хуторах біля Ніжина.² Я дружила із селянськими дітьми...

— На хуторах, значить? — Микола Карпович зупинив на Лізі погляд, ніби зважуючи якусь думку, — Ну, от, як візьму тебе до свого театру, то будеш на сцені Хуторна. Марусе, — звернувся він до дружини, — правда, чудовий псевдонім? — Так, відразу погодилася Марія Костянтинівна, котра була явно задоволена результатами знайомства, — прізвище поетичне і рідкісне. Є Лісна, Озерівна, а от Хуторної не чула...»³ «Пропозиція її й М. К. Садовського їхати разом до Полтави й організувати там театр була зустрінута нами із захопленням. Покидали ми свої роботи (я вчителювала) і рушили всім нашим аматорським гуртом.»⁴ У трупу М. Садовського пішли тоді М. Є. Мінченко (Малиш-Федорець), І. І. Ковалевський, Є. О. Островерхова (Хуторна), Ю. І. Скороход, І. А. Минька, Ю. Міловнич, А. Бородавка (Остерський), Г. Москвичова (Ніжинська), І. Росін. Всі вони стояли у основ майбутнього першого українського постійного стаціонарного театру в Києві — Театру М. Садовського. Доля цих акторів склалася по-різному. Про одного з них Ф. Проценко згадував:

«Міловнич Юхим Дмитрович з першої вистави «Наталка Полтавка» звернув на себе увагу режисера, він виконував роль Виборного, всяку поправку режисера швидко схоплював і влучно орієнтувався. Йому тяжко було вчити роль, бо він ще слабо читав по-друкованому, а пописаному і поготів. Свою неписьменність ліквідував в недільній школі для дорослих.

Юхим Дмитрович був старший у сім'ї і на його утриманні була стара мати і двоє підлітків — брат Данило й сестра — згодом обоє артисти (див. на вказаному фотознімку артистів Нарбуду — обоє сидять — Г. С.). Гроші Юхим Дмитрович заробляв тим, що наймався працювати у кузні за 5 крб. у місяць, прихватком робив ухналі, а в неділю носив на базар і продавав їх селянам, цим і утримував сім'ю. Коли виявився його незвичайний театральний хист, знайшли йому роботу в майстерні ремісничої школи за молотобійця; далі на ректифікаційному заводі за коцгара, але служба зв'язувала його, і він не мав змоги ретельно відвідувати репетиції в Нарбуді»⁵. Тоді Ф. Д. Проценко, активний культурний діяч Ніжина, разом з Я. О. Гужовським зібрали серед професорів, вчителів 270 крб., взяли в оренду клаптик землі біля Нарбуду за містком. Там було збудовано дощану кузню і одну кімнату, де поселився Ю. Д. Міловнич з сім'єю і міг уже працювати незалежно від хазяїв і відвідувати репетиції.

За 6 років праці над собою в Нарбуді Юхим Дмитрович настільки удосконалив свою сценічну майстерність, що, переїхавши до Києва, працював актором в Українському театрі. Глядачі і театральна критика позитивно відзначали роботу Ю. Д. Міловнича. Але так склалася обставини, що він багато займався господарськими справами у М. К. Са-

¹ Справжнє прізвище батька Островерхий, він був родом з-під Харкова.

² Курилівка, Хвилівка.

³ Гайдабура В. М. Єлизавета Хуторна. Нарис. — К.: Мистецтво, 1985. — С. 12—13.

⁴ Вінок спогадів про Заньковецьку. — К.: Мистецтво, 1950. — С. 194.

⁵ ФЧОАН, фонд Р-6093, оп. 1, од. зб. 26, л. 14.

довського, а це заважало працювати над собою і професійно зростати, тому у виставах грав другорядні ролі¹.

По-іншому склалася доля Івана РОСІНА, бондаря за професією. Він «мав гарний голос (тенор) і дуже захоплювався театром. Заради Нарбуду він відцурався від теплої компанії, що тягнула його до пиятики. В Нарбуді виявив гарні драматичні здібності, зміцнів по співах і після революції 1905 року виїхав з Ніжина з українською трупою, в якій був за хориста»². Після навчання у професора в Москві дебютував в опереті. Війна 1914 р. змінила плани. І. Росіна мобілізували, відправили на лікарські курси, і він працював у госпіталі. Перебуваючи в Києві, двічі виступав у спектаклях оперного театру, але на сцену вже не повернувся.

З театром М. Садовського та М. Заньковецької було пов'язане життя і Г. В. Москвичової-Ніжинської. М. Заньковецька жила в Ніжині в районі Мигалівки недалеко від садиби Москвичових (вул. Дорогинська, 29, нині вул. Франка, 45, будинок не зберігся). А тому вона приїмала молодих дівчат Галю і Пашу та їх брата Йосипа. Юнак мав великий музикальний талант. У зв'язку з тим, що у батька не було грошей на навчання, Йосип самотужки проходив «програму» музичної школи. Він збирав пляшки, прив'язував їх до жердини і грав на них різні мелодії. Це тішило слухачів³.

Йосип Васильович Москвичов (1888—1974) брав участь у деяких спектаклях ніжинських аматорів. Доля хлопця склалася так, що він у 1919 році, тікаючи від петлюрівців, сів у поїзд, який стояв на станції Ніжин, і поїхав, не відаючи куди. Поїзд привіз його до Варшави. Через деякий час він поступив до Варшавської консерваторії. А після її закінчення був направлений у Львівську консерваторію, де й працював професором по класу скрипки. Помер у Львові 20 лютого 1974 року.

Разом з сестрою Галею та братом Йосипом у спектаклях ніжинських аматорів грала і Парасковія Васиївна Москвичова (Дзюбенко) (1885—1958). У зв'язку з тим, що її мати померла рано, Паша змушена була залишитися дома. Саме цим пояснюється те, що вона не поїхала разом з М. Заньковецькою та М. Садовським у Полтаву. У 20-х роках Паша Москвичова організувала в Мигалівському сільбуді драматичний гурток, що виступав із спектаклями на Ніжинщині.

По-іншому склалося життя Ганни Васиївни Москвичової-Ніжинської (1882—1936). У 1906 році вона грала у спектаклях в Ніжині разом з М. Заньковецькою. Її помітив М. Садовський і забрав у свою трупу. Разом з іншими акторами Ніжина вона переїхала в Полтаву. З цього часу починається професійне акторське життя Ганни Ніжинської. У 1907 році вона разом з трупою переїхала в Київ, працювала в театрі Товариства грамотності, у Троїцькому народному домі та інших колективах. У 20-х роках грала в Новгород-Сіверському музично-драматичному театрі ім. І. М. Уралова.

Ганна Васиївна неодноразово бувала в Ніжині, брала участь в аматорських спектаклях. Останній раз вона приїхала у 1935 році. Тяжко захворіла, і її сестра відвезла до київської лікарні, де вона й по-

¹ Там же, од. зб. 29, л. 6.

² Там же, од. зб. 26, л. 18.

³ Із спогадів В. Я. Батюти, дочки П. В. Москвичової.

мерла у 1936 році. Поховала її поруч з Марією Заньковецькою на Байковому кладовищі.

Пізніше до трупи М. Садовського приєднався і Д. Я. Грудина-Коваль, про творчу діяльність якого скажемо пізніше.

Отже, ніжинці стали основою нового українського театру. Підготувавши репертуар, трупа М. Садовського зимою 1906—1907 рр. виїхала за маршрутом: Полтава — Миргород — Ромни — Ніжин — Житомир — Кам'янець-Подільський — Могильов-Подільський. М. Заньковецька була в цю сувору зиму разом зі своїми вихованцями.

Кожного року після гастролей М. К. Заньковецька знову поверталася до Ніжина і, як і в попередні роки, створювала нові гуртки любителів драматичного мистецтва.

Після революції 1905 р. активна група артистів ніжинського Нарбуду продовжувала театральну справу під орудою Юхима Гнатовича Скорохода (1890—1918), залучаючи в свої ряди нові таланти із робітничого середовища. Сам Ю. Скороход (чоботар) уперше виявив свій драматичний хист теж у Нарбуді, виконуючи ролі коханців та залицяльників. Особливо колоритно запам'ятався він ніжинцям у ролі Андрія («Запорожець за Дунаєм»). У драматичному гуртку Ю. Скорохода іноді брали участь і студенти Ніжинського інституту¹. Гуртківцям постійно допомагав порадами Ф. Проценко. В 1909—1910 роках кілька вистав було влаштовано під безпосереднім керівництвом М. К. Заньковецької, що перебувала тоді в Ніжині.

У 1906 році на території Миколаївського (тепер Шевченківського) саду за ініціативою Ф. Д. Проценка, лікаря І. Гомоляки, професора М. Н. Сперанського та викладача М. Лілеєва, підтриманого ніжинськими купцями, був збудований літній театр.² Це була красива дерев'яна будівля, оздоблена зовні і всередині дерев'яним різьбленням. На сцені цього театру виступали М. К. Заньковецька, М. К. Садовський, І. К. Карпенко-Карий, П. К. Саксаганський, Б. В. Романицький та багато інших відомих акторів, які у свій час приїздили до Ніжина.

У 1907 році громадськість України і Росії відзначили 25-річчя сценічної діяльності М. К. Заньковецької. Серед чисельних адресів та телеграм звучали слова вдячності великій артистці від ніжинців. У Ніжинському архіві зберігаються деякі документи того часу: вітальні телеграми Московського, Петербурзького театральних товариств, у яких названо Заньковецьку «славною зіркою української сцени», вітання від акторів Комісаржевської, Садовського, Саксаганського та інших. Тут же зберігаються і цікаві спогади ніжинців, у яких ідеться про те, як Марія Костянтинівна дбала про розвиток народної творчості, керувала драматичним гуртком у 1900—1905 роках при Народному домі, в інституті.

Музикально-драматичне товариство Ніжина обрало М. К. Заньковецьку своїм почесним членом. У списку на 1 травня 1908 р. її прізвище стоїть на першому місці. З 1909 по 1915 рр. вона керувала аматорськими гуртками у Ніжині і Кролевці.

¹ Син Ю. Скорохода, Сергій Юхимович, продовжив справу батька, захоплювався театром і керував українським драматичним гуртком клубу РТС у Семипалатинську (Казахстан).

² Під час німецько-фашистської окупації будинок був зруйнований.

У 1909 р. склалися обставини так, що М. К. Заньковецька «з особистих, дуже для неї важких причин змушена була» піти з театру «Товариства грамотності», який був створений М. Садовським на базі ніжинського аматорського гуртка. Преса, особливо з «Громади», дорікала їй, писала, що «вихід її з трупи Садовського — це «зрада» українству і т. ін.». Марія Костянтинівна довго мовчала, а влітку 1915 р. висловила одному з «громадян», молодому письменникові такі думки: «Я не люблю вашої громади, я цураюся її. Громадяни вміють тільки повторювати красиві слова: «Батьківщина, нація, українство», але не вміють ні любити, ні цінувати своїх же українців, які все життя віддали рідній справі. Заньковецька, мовляв, «не щира українка», і не «громадянка», тому що пішла з трупи Садовського. Та чи знаєте ви, що трупа ця в значній мірі зібрана мною і мої гроші я теж вклала в цю справу, і коли я пішла звідти, — значить я не могла не піти. Я мовчала досі про це, але, як говорив Толстой, так і я тепер повторюю, — «я не можу більше мовчати».

Передайте ж вашим «громадянам», що коли я була молодою і починала свою кар'єру, мене найвидатніші театральні діячі, літератори, драматурги благали, умовляли перейти на російську сцену, обіцяли мені утримання 24 тисячі на рік на імператорській сцені і пенсію в майбутньому. Я не зрадила тоді своєї рідної, національної справи, хоч могла продати її дорого і вигідно для себе. «Кращі українці добре віддячили мені за вірність! Досить того сичання, яке знялося при моему відході з трупи Садовського, і «чемної» рецензії на мій останній бенефіс.¹ Він пише, а всі мовчать, — значить погоджуються. Усі народи вміють цінувати свої таланти. Візьміть Сару Бернар — їй сімдесят років, їй відрізали ногу, але нема їй рівної, для неї пишуть спеціальні п'єси і ніхто не дозволить собі написати рецензію, подібно до тієї, що була в «Киевской мысли» про мене, вже з одного того, що її ніде не надрукують з пошани до артистки. У нас же, серед «громадян», усе можливо. «Рідкий талант», «Україна», «Українська Дузе» — усе це пусті слова, які я ненавиджу з вуст «громадян», яким я не вірю.

Я не тішусь, але усвідомлюю, що старію, я вже не граю багатьох молодих ролей. Коли ж я грала в свій бенефіс Катрю в «Не так склалося, як жадалося», то лише поступаючись перед проханнями наших провідирів. Вони просять мене, хоч коли не коли грати ці ролі, щоб вчити молодь. Так, нарешті, я вже не така руїна, щоб не могла грати Катрю. Що ж робити, коли нема в нашому репертуарі п'єс з ролями драматичних старух. Пишіть такі п'єси — я гратиму. Але де ж наші письменники?»²

М. Заньковецька інтенсивно працювала з аматорською молоддю. Ніжина, передавала їм свій досвід та знання.

Збереглася афіша 1911 р., яка сповіщала, що в суботу 29 жовтня Ніжинським українським драматичним гуртком під орудою Марії Костянтинівни Заньковецької буде зроблена вистава «Безталанна» на користь бідних учнів ніжинської комерційної школи. В афіші також сказано, що М. К. Заньковецька є головним режисером. У спектаклі бра-

¹ Рецензент у дуже грубій формі вказав на вік актриси («Киевская мысль» — 1915 — 18 июля — № 197).

² Богомолец-Лазурська Н. М. Життя Марії Заньковецької. — С. 54.

ли участь уже знайомі нам актори, а також аматори А. З. Недоля (Іван, старий чоловік, москаль), Г. В. Ніжинська (Софія, його дочка), Л. В. Радецька (Ганна), І. Г. Байда (Гнат), М. П. Остапенко (Варка), Є. П. Зарицька (Параска), Є. П. Остапенко (1-ша дівчина), П. В. Москвичова (2-га дівчина), Ю. Г. Скороход (Омелько), М. М. Чернявський (Дем'ян), Г. Г. Карась (Степан), Є. Г. Гаєва (Явдоха), Г. С. Чайко, М. Хоменко (старости). Розпорядниками вистави були М. В. Гомоляко та В. С. Манго. Спектакль мав великий творчий успіх.

Протягом п'яти років (1910—1914 рр.) М. Заньковецька гастролювала в Харкові, потім у Москві, Новгороді, знову в Москві, зблизилася з акторами Малеого і Художнього театрів.

Початкуючий тоді актор Московського Художнього театру О. Д. Дикий так згадує гру М. К. Заньковецької в ролі Олени у 1912 році в п'єсі «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького: «Завіса. Вихід М. К. Заньковецької. Озброєний жагою заперечення я вліявся у неї з усією допитливістю молоді. Пам'ятаю; худенька, тендітна, риси обличчя дрібні. Лише очі — виразисті, чекаючі, дещо скорботні. Костюм висить — широкий, вільний. Голос приємний, теплий. Враження чогось ясного, глибоко людського. «Нічого особливого, — подумав я, — дані невеликі, не загрожує».

Тепло зустрінута публікою, Марія Костянтинівна з кожною новою сценою все більше захоплювала глядача, скоряла його своїм талантом, своєю правдою, своєю простотою, багатством свого великого внутрішнього «я». Цілковита відсутність ознак «гри», акторської претензії, складних мізансцен, штучних інтонацій — всього, чим, звичайно, блищать «гастролери» Творча, вишукана скромність, внутрішня строгість, чистота, захоплююча, чаруюча правда. «Але це ж МХАТ! — дивувався я. — Як шкода, що не дивиться Костянтин Сергійович. Адже це якраз те, чого нас вчать. Звідки це? — замислився я.

Далі трапилося незрозуміле, я ніколи не забуду цього.

Один момент, одна сцена перевернула в мені все. Все змішалось, полудталось: полетіло кудись усе, у що я вірив, що знав, що беріг. І цей момент я досі згадую з творчим благоговінням. Він запам'ятався мені на все життя. Він на багато розкрив мені. Моменти, які збагачують творче пізнання, бувають як блискавка — в секунді. Вони прорізають темряву, засліплюють блиском несподіваності і надовго врізаються в пам'ять. Таких моментів збагачення в житті кожного художника, хоча б скільки він учився, буває небагато. Вони — фундамент його розвитку і творчого зростання.

Таким явищем, що потрясло мене, була сцена М. К. Заньковецької з листом, її звернення до бога — її молитва в п'єсі «Глитай, або ж Павук». Примітивно обставлена сцена, на якій говорячи професійно, немає нічого, тільки актор — актриса. Праворуч від глядача, на підлозі, навколішки перед уявленим образом — маленька, тендітна, любляча жінка. Вона звертається до бога звичним, глибоко релігійним началом, непогрішним у своїй церковній правді пози, жеста, інтонації, благоговійних почуттів. Глядач жде молитви. Молитва починається. Молитовні слова: «Боже... боже...» поступово перетворюються на щось інше, і раптом, несподівано вони переходять на бурю гніву, тієї люті і тих слів, що вимовляються чорним ротом, чорними губами. В цьому ніжному створінні, дівчині, жінці не можна було припустити

такої сили, такого безмежного темпераменту у виявленні гніву, болю, обурення й заперечення «правди божої». Все змінилося в ній: інший голос, інші ритми — рвані, різкі, інший жест і несподівано повне, безконтрольне самозабутнє віддання почуттю такої сили і такої спрямованості, яке зразу піднесло п'єсу до звучання високої трагедії.

Значення, сила й якість цієї сцени визначили всю п'єсу, всю її ідеологічну цінність по всьому ходу спектаклю, по всіх ролях п'єси. Здавалось — та це так і було — що окремі ролі в спектаклі виконувалися акторами лише для того, щоб саме тут, у цьому моменті, набути свого остаточного звучання, свого кульмінанту.

Глядач був приголомшений (іншого визначення я не знаходжу). Публіка ніби завмерла. І ця тиша враження, глибина зворушення повисла в залі. Аплодисменти й овація були б лише слабким виразом стану глядача. Близк виконання, правда й сила великої актриси скорили, заворожили болем, народженням світлих почуттів, жадобою боротьби, прагненням до правди. Така сила таланту М. К. Заньковецької — цієї тендітної, маленької жінки і великої актриси.

У мені ця сцена перекреслила й перевернула все. Кілька днів після цього я не ходив до театру. Я захворів... Мені здавалось, що все не так. Що справа не в правді, не в одній лише правді почуттів. Що потрібно ще дещо в цій правді або до цієї правди. Адже, по правді, вона повинна була б тільки молитися. «А це ж що? Це ж не молитва. Це мало не богохульство, — думалось мені. — Так розмовляти з богом!»

З цього моменту я глибоко, на все життя замислився над значенням творчого вирішення. Саме з цього моменту для мене питання правди стало фундаментом мистецтва, а не метою його. Переді мною по-стало питання про перетворену правду, про правду в образному вирішенні її, про якість правди. Саме з цього моменту для мене в мистецтві стали зрозумілими натуралізм, значення протокольної правди, правди фото- і фактографічної, різниця між простотою і простецтвом.

Залишаючись реалістом, я завжди саме з цього моменту думаю над знаходженням вирішення, сцени, куска, прагнучи до їх найбільшої творчої виразності, до їх сценічної правди, до їх театральної яскравості, що хвилює глядача. І за це я вдячний щастю бачити велику нашу актрису М. К. Заньковецьку. І ще хотілося б сказати: скільки творчої радості дала вона глядачеві за своє життя, які великі, світлі почуття народжувалися в душах людей, що бачили її!¹

М. Заньковецька багато гастролювала по Україні. Після виступів у різних містах Марія Костянтинівна у червні 1913 року приїхала до Ніжина. «Повернулася із заробітків, — пише вона своїй подрузі Н. М. Лазурській, — можна сказати. — заробила, як Заблоцький на млі. Там обкрутили, там не доплатили — та з цим миритися можна, а те, що я на цих заробітках застудилася і розгвинтилася — це погано. А понад усе погано те, що я до призначеного строку, тобто до 15 червня, не зможу приїхати. Бачиш, наш куточок став похмурим і його треба лагодити так само, як і його власницю». Ремонт будиночка забрав усі гроші і на лікування уже не було за що їхати.

У 1909—1916 рр. М. Заньковецька підтримувала тісні зв'язки зі студентською молоддю, керувала драматичним гуртком студентів Ні-

¹ Вінок спогадів про Заньковецьку. — С. 147—149.

жинського історико-філологічного інституту. «Притягнули її до цієї роботи таким чином,— згадував активний учасник драматичного гуртка М. К. Волинський.— Якось в інституті влаштували вечірку. Вирішили запросити на неї й Марію Костянтинівну. Послали до неї одного з студентів, українця родом, що цікавився українськими справами й добре розмовляв по-українському. На вечірку Марія Костянтинівна не прийшла, але знайомство з інститутським представником, а потім через нього і з цілим гуртком, зав'язалося. Так поступово склався гурток молоді, куди входили вже не тільки студенти, а й сторонні аматори-артисти, співаки. Збираючись частенько в Марії Костянтинівни, молодь співала українських пісень, а потім виникла думка про організацію вистави... Їх було декілька, і всі вони користувалися величезним успіхом серед місцевої публіки». 24 лютого 1912 р. М. Заньковецька дала згоду поставити п'єсу «Наймичка». Вона грала Харитину. Виручені кошти за спектакль пішли на користь учнів Грецької школи та незможних студентів. У цей день молодь піднесла М. Заньковецькій адрес:

«Горячолюбимая Мария Константиновна!

Чутким сердцем своим Вы всегда понимали молодежь, отзываясь на радости ее и горести, и сильнее бьются при Вашем дорогом имени юные сердца.

Нам же, нежинской молодежи, Вы особенно дороги и близки, и мы гордимся, что с особенным правом можем называть Вас «своею». ...При Вашей чарующей игре, выражаясь словами нашего же великого нежинца — соученика, «стонут балконы и перила театров; все потряслось сверху донизу, превратятся в одно чувство, в одного человека, все люди встретились, как братья, в одном душевном движении, и дружным рукоплесканием гремит благодарный гимн»... Для истинных талантов не страшна грозная сила времени; они — вечно юны, они неизменно чаруют!!... Ваше же золотое сердце, Вашу доброту и доступность, Вашу редкую простоту в обращении и доброжелательность, — кому больше ценить, как не нежинской молодежи, для которой Вы много делали и делаете добра!»¹

Збереглося фото, на якому М. К. Заньковецька поряд з членами українського драматичного гуртка Ніжинського історико-філологічного інституту: братами Петром та Миколою Волинськими, М. Карпенкіним, М. Гарецьким та М. Вишневським.

У 1914 році йшла підготовка до 100-річчя від дня народження Т. Шевченка, і Марія Костянтинівна запропонувала поставити п'єсу «Назар Стодоля». Але царський уряд заборонив вшановувати українського поета. Спектакль так і не відбувся. Студенти все ж провели 25 квітня 1914 р. Шевченківський вечір, на якому прослухали доповідь, заспівали «Заповіт» та «Думи мої, думи мої», показали одну дію з п'єси «Назар Стодоля».

29 листопада 1914 р. М. К. Заньковецька виступила в Ніжині в спектаклі «Суєта» в новій для неї ролі Тетяни Барильченко, яка більше вже підходила актрисі за віком. Рецензент Н. Зоринь у статті «Театр и музыка» зазначав: «Счастливы нежинцы! Право счастливы! Хотя изредка могут они наслаждаться ярким, кипучим и многогранным та-

¹ Цят. за ст.: Пулинець О. Матеріали до життя і творчості М. К. Заньковецької // Вказ. джерело.— С. 180.

лантом великої землячки своєю, неуваженою горди української землі. День її виступлення — культурний празник нежинців, і вони с нетерпінням ждуть цього світлого дня»¹.

Збереглась афіша того часу, яку ми тут подаємо, щоб читач пересвідчився в тому, що М. Заньковецька не тільки грала в спектаклі, а й провела велику роботу по його підготовці:

19   НІЖИН   14

ЗАЛ ДВОРЯНСЬКОГО КЛУБУ

У СУБОТУ 29 НОЯБРЯ

гуртком аматорів під орудою і при
участі Марії Костянтинівни Заньковецької
На користь постраждавших від війни
в Галичині виставлено буде

СУЄТА

комедія на 4 дії Ів. Карпенка-Карого
Роль Тетяни гратиме М. К. Заньковецька

Дієві люде

Макар Барильченко, багатий козак, хлібороб   Н. О. Вішневський
Тетяна, його жінка   М. К. Заньковецька

Їх діти:

Карпо, хлібороб   И. И. Бруханда-Чернявський

Михайло, учитель гімназії   Д. Г. Єрченко

Петро, кандидат права   М. О. Карпекін

Іван, писар в запасі   М. В. Кочеровський

Василина, скінчила гімназію   Н. С. Кетова

Явдоха, Карпова жінка   М. Г. Полтавцева

Аделаїда, Петрова жінка   С. М. Губіна

Наташа, Михайлова жінка   К. Ф. Безкодарна

Сорокотисячников, сліпий генерал, батько
Наташі   І. І. Чернявський

Демид Короленко, сільський вчитель   Є. І. Скороход

Герешко Сурма, багатий козак, хлібороб   А. И. Третьяков

Матюша, син його, 12 літ   Ф. П. Легецький

Сергій Гупаленко, багатий козак, хлібороб   Н. Т. Сукачов

Тарас Гупаленко, небіж його, унтер-офіцер   С. Н. Сидоренко

Акіла Акілович, помічник класного   К. И. Боримський

наставника   А. А. Ващенко

Дарина, покоївка   Ф. П. Андреев

Ваня, хлопчик   } у Михайла

Барильченка

Режисер М. К. Заньковецька

Суфлер М. П. Жітков

Бенефіції приймаються з щирою подякою

Відповідальний розпорядник

М. К. Заньковецька

¹ Нежинская пчела.— 1914.— 13 дек.— № 1.— С. 25—26.

М. К. Заньковецька допомагала місцевим аматорам поставити п'єси. К. Ф. Герасименко згадує: «Г. Нежинская сообщила, что приехала М. К. Заньковецкая и будет у нас на репетиции. Я сильно взволновалась. Вот когда я познакомлюсь со знаменитой украинской артисткой, которую я видела в ранней молодости, которая заставила меня рыдать над печальной долей Олены и Софии и ненавидеть глытая и злую свекровь Софии. Г. Нежинская сказала, что Мария Константиновна будет режиссировать пьесу.

Мы репетировали. Моего выхода еще не было. Вдруг дверь открылась и вошла Мария Константиновна. Это была уже пожилая дама, вся в черном, с выразительным, симпатичным лицом. Особенно хороши были глаза. Она села в первом ряду и стала смотреть пьесу. Я стала за кулисами ни жива, ни мертва. Слышу... Мария Константиновна делает замечания относительно игры и дает указания, как играть. Тон у нее был недовольный. Г. Нежинская быстро идет за кулисы (она играла наймичку) и говорит мне, что Мария Константиновна недовольна, говорит, что пьеса идет вяло.

Мой выход. Я боюсь выходить. Ноги у меня дрожат. Но выходить нужно. Я на сцене. Играю. На сцене меня нет, есть только Мелашка. Окончила роль, выхожу за кулисы. Подходит Скороход и говорит, что Мария Константиновна хочет со мной познакомиться. Я подхожу к Марии Константиновне с большим смущением. Мне кажется, что я играла очень плохо и об этом скажет мне сейчас Мария Константиновна. Но она улыбается, подает мне руку и говорит, что она довольна мной, что у меня есть талант, но что мне нужно еще много поработать над собой. Указывает мне на хорошие моменты в игре и на недостатки...»¹

«В 1916 году снова в Нежин приехала труппа Саксаганского, в которой была Мария Константиновна. Я была на спектаклях и пошла навестить ее. Мария Константиновна меня узнала, встретила очень приветливо, вспомнила, как я играла Мелашку, и пожурила меня, что я не уехала из Нежина с какой-нибудь труппой. Я ей сказала, что у меня трое детей, жаль оставить. Я рассказала ей о своей неудачной семейной жизни.

«Я тебе, голубонько, заберу в свою трупу. У нас негарна героїня. Я тебе зроблю артисткою. Ти талановита. Ми будемо ставити «Лимерівну», ти розучи цю роль і будеш давати дебют в ролі Лимерівни»,— говорила Мария Константиновна.

Я очень смутилась. «Ведь это очень трудная роль, Мария Константиновна. Я видела Вас в этой роли. Вы играли бесподобно. Разве я ее могу сыграть, видевши Вас?» «Нічого, зіграєш. Я тебе вивчу. Ти підучи роль і приходь до мене на репетицію». Я сильно была взволнована этим приглашением и счастлива, что вот когда пришло то, о чем мечтала я долгие годы.

Я выучила роль и стала ходить на репетицию. Мария Константиновна была довольна мной. Но когда дело дошло до самых сильных драматических моментов и Мария Константиновна сама играла, по-

¹ ФЧОАН, фонд Р-417, оп. I, од. зб. 924, л. 35. У зв'язку з тим, що спогади Ксеїни Фадеєвни Герасименко-Булиги не опубліковані, ми інколи подаємо великі цитати, коли іде мова про специфіку роботи акторів на сцені.

казывая мне, я пала духом. Я не могла так играть. Мария Константиновна меня успокаивала. «Чого ти хвилюєшся. Ти ніколи не будеш Заньковецькою, а ніколи не зможу бути Булігінною (по мужу я Булыга). У кожного свій особистий талант. Ти грай так, як ти зможеш. А мені подобається твій сміх. Такий заразливий, задиркуватий, заливний. От як у ролі Мелашки. Чудово!»

Много времени мне уделяла Мария Константиновна, и мы с ней разучили мою роль. Я играла так, как мне удавалось играть, и не слушалась уже, что у меня не так выходит, как у нее»¹.

«Прихожу вечером к ней, а у нее горит маленький ночничок. Она больна и жалуется, что лежать скучно, а читать при этом свете нельзя. Дня через два был день ее рождения. Какой же подарок преподнести Марии Константиновне? У меня был керосин. Я взяла литр керосину, завернула его в белую бумагу, перевязала ленточкой и понесла. Поздравляю и даю подарок. Извиняюсь, что лучшего нет. Мария Константиновна думала, что это одеколон. Понюхала, да как засмеется».

«Голубонько, це такий подарунок, що дай я тебе поцілую. Скільки я одержувала духів, а так не раділа, як зараз. Тепер це найкращі духи. Наллю лампу і буду читати.» В городе тогда не было керосина.

Я часто беседовала с Марией Константиновной о своей любви к театру, делилась с ней своим горем, что по семейным обстоятельствам не могу сделаться настоящей актрисой. Она убеждала меня оставить мужа, с которым я не была счастлива, детей отвезти к матери и посвятить свою жизнь искусству, которое должно служить народу. Я жаловалась ей, что мне не так удаются положительные роли, как отрицательные. Я лучше сыграю Шкандибиху, чем Лимеривну.

«Вот Вас, Мария Константиновна, публика любит не только потому, что Вы играете чудесно, но и типы у Вас положительные. Когда Вы играли Олену, Софию или Наймичку, то Вас так было жаль, а Варку, Мелашку, Цибулю, Глитая все ненавидели. А я как раз играю Варку, Мелашку или Ганну (свекровь) из «Безталанной». Конечно, Вы недосыгаемы для меня, но мне тоже хотелось бы играть положительные роли, чтобы публика мне сочувствовала. Мне не хочется играть старых и некрасивых, а мне они больше удаются».

Мария Константиновна стала убеждать меня, что нужно играть те роли, которые лучше выходят, а не такие, чтобы быть красивой и нравиться публике. Нужно публике нравиться своей игрой, а не красотой. Отрицательные типы нужно так сыграть, чтобы публика их возненавидела. Театр воспитывает людей. Все хорошее в человеке нужно любить, а плохое ненавидеть и бороться с ним. Вот благородная цель театрального искусства».

До этого разговора я любила играть красивых, молодых и привлекательных женщин, а от старых, некрасивых, плохих всегда отказывалась, как и другие молодые артистки. После подобных бесед я изменилась и играла всякие роли»².

Змінювався репертуар і М. К. Заньковецької. Якщо до цього часу ніжинці бачили її в п'єсі І. Карпенка-Карого «Суєта» в ролі Наташі,

¹ Там же, л. 36.

² Там же, л. 37.

то тепер актриса грала літню жінку. «На сцене г-жа Заньковецкая совсем не такая, какой мы знаем и привыкли ее видеть,— зазначає рецензент в газеті «Нежинская пчела»,— здесь она как бы перерождается, перевоплощается и перед нами представляется самая типичная, и притом художественно и верно очерченная, представительница украинской деревни со всеми ее человеческими слабостями, думами и чувствами... Передача этого образа отличается самыми глубокими и верными штрихами, поразительной меткостью, даже мелочи не забыты. все идеально точно, но особенно великолепно был выполнен момент переживания Татьяны в ее тесном и непривычном костюме, когда она, чтобы успокоить мужа, с неподражаемым юмором сказала: «Уже мені не завить»,— слова, потонувши в взрыве смеха всего зрительного зала».

Як згадують сучасники, в 1914 р. на різдвяних святах М. Заньковецька зібрала молодь, розучила з нею колядки і ходила в окремі будинки Ніжина колядувати. Пожертви були передані пораненим першої світової війни.

М. К. Заньковецька мріяла про створення Українського Художнього театру. Першим кроком до його заснування була організація у 1915 році «Товариства українських артистів за участю М. К. Заньковецької і П. К. Саксаганського під орудою І. О. Мар'яненка». Театр розпочав діяльність на гастролях в Одесі п'єсою «Безталанна» із Заньковою в ролі Софії. Були поставлені й інші п'єси. «Протягом сезону — 1916 р.,— писав одеський літературно-гумористичний тижневик «К»,— М. К. Заньковецька виступила в ряді нових ролей в амплуах і старих жінок, а ці ролі, в яких не було простору її могутньому емпераменту, її драматичному піднесенню, стали новим торжеством її мистецтва. Сталося так, що, не знаходячи в них драматичного готу, артистка зосередила свою увагу на цілковитому перевтіленні себе в даний образ: вона ніби-то зросталась з даною особою, і мала її життєве дихання, всю внутрішню суть, її «життєві турботи» (Гоголь), сприймала той її життєвий «запал», який охоплює і спрямовує волю. Ці нові літні ролі Заньковецької вражали глядацькою майстерністю їх опрацювання, їх життєвою повнозвучністю,— і кінець кінцем їх драматизмом».¹

1917 році в Ніжині померла мати М. К. Заньковецької Марія Костянтинівна.² Актриса була на гастролях у Полтаві, коли з Ніжина прийшла сумна телеграма. Мамі було понад 80 років. Марія Костянтинівна дуже любила свою неньку, доглядала її. Як згадує Н. М. Лазурська, «Марія Костянтинівна була дуже приголомшена горем. Вона казала, що зі смертю матері вона відчувала себе зовсім самотньою й нікому непотрібною. А тут ще тисячі життєвих дрібниць і турбот, пов'язаних з похороном. Звичайно, вона не береглася, і в день поховання матері, що відбулося в Ніжині, злягла сама у щонайжорстокіший гарячці. Лікарі визначили крупозне запалення легень, і коло ліжка Марії Костянтинівни почалася боротьба між життям і смертю. Гірше за все було те, що у хворій з'явилася повна відраза до життя: вона, незважаючи на непритомність, відмовлялася приймати будь-яку ме-

¹Цит. за кн.: Дурилін С. М. Марія Заньковецька.— С. 420.

² Померла в листопаді 1917 р. і похована в Ніжині на Троїцькому кладовищі.

дичну допомогу, зривала з голови пузир з льодом, відкидала ліки, їжу. Рідні й друзі, що з'їхалися, були у розпачі. Нарешті, лікарі, що лікували Марію Костянтинівну, додумалися запросити психіатра. Він визначив найсильнішу істерію, що робило становище хворої ще більш тяжким. Однак, психіатр зумів підійти до Марії Костянтинівни, і тільки його вона слухалася, тільки йому підкорялася. Надії на одужання було дуже, дуже мало».

Саме в цей час, 30 листопада 1917 р., в Одесі актори, з якими М. Заньковецька створила трупу, вирішили відзначити її 35-річний ювілей сценічної діяльності. Це набуло більш широкого резонансу. Вирішено було відкрити в місті «Українське художнє товариство імені М. К. Заньковецької». Урочисті торжества пройшли без артистки. Лише 15-го грудня М. Заньковецька змогла відгукнутися листом до Н. М. Лазурської на цю подію: «Я ще лежу і не зовсім сприймаю чи відчуваю задоволення і тому не вмію належно висловити тобі вдячність за все те, що ви, друзі мої, робите для мене. Так, мої друзі, погано мені було настільки, що не знаю, як і височила. Від перевтоми — неврастенія, потім застудилася на похоронах мами і схопила крупозне запалення легень. Та яке! Як висловлюються лікарі,— важкий випадок. Я цілий місяць була недоумкувата, нічого не розуміла, нічого не усвідомлювала, навіть не впізнавала своєї кімнати. Ось кілька днів, як я почала розуміти, де я і хто зі мною, а тому не дивуйтеся, якщо в листі прочитаєте недоладне. Пише Аня, і вона, боячись мене роздратувати, пише так, як я кажу».¹

Марія Костянтинівна змогла перемогти хворобу, хоча здоров'я її повністю уже не відновилося, бо було підірване величезною працею, спрямованою на розбудову українського театру, створенням на сцені напружених драматичних ролей, складністю сімейного життя.

Весь цей час М. Заньковецька жила в Ніжині. Вона допомагала ніжинським аматорам здійснити деякі постановки. 7 квітня 1918 р. була влаштована вистава «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького. В ній були зайняті Є. Є. Боровиченко (Вустя Шурай), Д. Р. Коханська (Маруся), П. Ф. Сірик (Грицько Шандура), Є. А. Тарнавська (Дарина), Д. М. Милович (Хома), Ф. В. Суярко (Потоп), П. В. Маркова (Галлина Шеньова), Ф. А. Павленко (Дмитро), Р. І. Холопцева (Степаніда). Керівником хору був Н. А. Садовський. Кошти пішли на користь дітей померлого активного учасника української театральної трупи Ніжина Юхима Гнатовича Скорохода.

У 1918 році в Ніжині організовується Народний театр «Українська трупа під орудою М. К. Заньковецької». В цьому великій артистці допомагав Ф. Д. Проценко. Марія Костянтинівна запросила Б. Романицького, Т. Садовську, А. Ратмирова, А. Остерського, В. Сосницьку, які в цей час були в Полтаві. Ф. Д. Проценко зібрав місцевих аматорів, організував хор, оркестр. Через деякий час була поставлена п'єса «Наталка Полтавка», в якій грала М. Заньковецька. Великим успіхом користувались також спектаклі «Гетьман Дорошенко», «Казка старого млина», «Молода кров», «Циганка Аза», «Запорожець за Дунаєм».

До нас дійшли афіші того часу. Із однієї з них довідуємося, що 1918 року, 11 червня, в понеділок, в Шевченківському саду, в примі-

¹ Цит. за кн.: Дурилін С. М. Вказ. Джерело.— С. 434.

шенні місцевого народного театру, Українська трупа під керівництвом Марії Костянтинівни Заньковецької буде показувати виставу «Суєта» (комедія І. Карпенка-Карого). Роль Тетяни виконувала М. К. Заньковецька. Разом з нею в спектаклі були зайняті Ф. Проценко (Макар Барильченко), А. Ратміров (Михайло), А. Бородавка (Карпо, а також Акіла Акілович), Б. Романицький (Іван, а також генерал Сорокотисячников), Андрієвський (Петро), Т. Садовська (Василина), Д. Грудина (Демид Короленко), Є. Тарнавська (Явдоха), Ухо (Сергій Гупаленко), Ф. Суярко (Гупаленко, унтер-офіцер), Сосницький (Терешко Сурма), Лесючевська (Наташа), К. Булигіна (Аделаїда), Аксьонова (Дарина), Сладковський (Ваня, козачок). Постановку здійснив **Борис Васильовий Романицький**.

З цієї ж афії довідуємося, що в четвер (14 червня) трупа покаже спектакль «Циганка Аза», а в неділю (17 червня) — «Запорожець за Дунаєм».

Перед акторами відкривалися нові можливості. М. Заньковецька запросила до Ніжина на гастролі П. К. Саксаганського. Останній переконав її, що треба створювати новий Державний Народний Український театр у Києві. Ця ідея захопила Марію Костянтинівну, і вона 2 липня 1919 р. поїхала до Києва. Разом з нею виїхали і актори Б. Романицький, Т. Садовська, А. Ратміров та інші, які працювали в Ніжині.

З 1919 по 1921 рік М. Заньковецька була артисткою Державного Народного Українського театру в Києві, який з 1922 р. носив її ім'я. В цей час вона створила прекрасні образи Терпелихи в «Наталці Полтавці» та Есфір в трагедії німецького драматурга К. Гуцкова «Уріель Акоста». Есфір — це був для актриси новий образ, насичений трагізмом, і, треба сказати, що вона його створила високомистецьки.

25 липня (у неділю) 1920 р. інструкторський відділ Всеукраїнської профспілки працівників мистецтв влаштував День українського актора. Увесь чистий прибуток пішов на культурно-організаційні справи та на поповнення фонду ім. М. К. Заньковецької. Марія Костянтинівна взяла участь у виставі «Наталка Полтавка», а Д. Грудина — в «Невольнику».

У 1922 р. Україна урочисто святкувала 40-річчя сценічної діяльності М. К. Заньковецької. Їй було присвоєно звання Народної артистки республіки. До Києва прибула і делегація з Ніжина у складі Ф. Д. Проценка, Т. А. Агре та двох дівчат із села Заньки.

«Дівчата привезли любій ювілярці гостинця: коровай і червоні яблука на двох підносах, покритих рушниками, — згадував Ф. Д. Проценко, — а ми, ніжинці, — срібний столовий і кофейний набори. Побачивши земляків, Марія Костянтинівна схвилювалася до сліз і це, дійсно, був момент зворушливий, публіка відповідала на це бурхливими і довгими оплесками, оркестр — тушем». Славній землячці ніжинці вручили і адрес такого змісту:

«Вельмишановна землячко Маріє Костянтинівно!

Ніжинська політосвіта, високо ставлячи Ваші заслуги на ниві українського театрального мистецтва на протязі сорока літ і розглядаючи цей період розвитку українського театру, свідчить той неодмінний факт, що Ваш сценічний геній був причиною того надзвичайного піднесення нашого театру, якого він досягнув в наші часи, і цим Ви стали на

захист українського народного театру з його народною творчістю та поезією.

У плеяді корифеїв української сцени Ваш талант сяяв таким яскравим сяйвом, і так зі сцени освітлював глядачам правду і кривду життя, що захоплював їх до найвищого екстазу, а ті утиски і пригнічення українського театру, культури і письменства, які чинились царським режимом, блякли в промінні Вашого генія.

Нелегко було Вам добувати дозвіл царської влади показати дійсне українське театральне мистецтво в такому центрі, як Петербург. І тоді передова критика і корифеї критики і літератури схилили голови перед Вашим генієм і визнали в пресі, що Ваш талант сяє яскравіше, ніж талант всесвітньої Сарі Бернар і Дузе.

Промені Вашого сценічного генія освітлювали не тільки Україну і Росію, але й закордонні країни. Коли старий режим накладав ланцюги на існування української мови і культури, Ви своїм талантом зі сцени підвищували культурний рівень трудового і селянського громадянства, а в часи пролетарської революції і зміцнення Радянської влади, коли інші культурні сили покидали територію Радянської республіки, Ви не тільки не покинули своєї праці, але й до цього часу провадите її.

Тепер настав час, що цей тернистий шлях, на якому Вам довелося працювати все життя, розцвітає рожево-барвистими квітами на радість і щастя українського люду, що стоїть на шляху визволення від напасників української культури, яка в недалекому майбутньому займе рівне і пошанне місце серед культур усього світу.

У день ювілею сорокалітньої невсипущої Вашої праці на піднесення українського театру все громадянство України і Росії, яке було захоплене Вашим чарівним талантом, схиляється перед Вами і вшановує Вас у це свято. Ми, ніжинці — Ваші земляки, що часто захоплювались Вашою грою у Ніжині до краю екстазу, і в сей урочистий день приєднуємось до вшанування і щиро бажаємо Вам здоров'я і сил на довгі роки для продовження культурної праці на славу українського театру і на користь народу.

Слава славетному корифею українського театру Марії Костянтинівні Заньковецькій».

Уряд України прийняв постанову:

«На ознаменування сорокарічної сценічної діяльності Марії Костянтинівни Заньковецької та її заслуг перед Українським театром, Рада Народних Комісарів ухвалила:

Надати Марії Костянтинівні Заньковецькій звання Народної артистки республіки.

Театр кол. Троїцький Народний Дім у Києві іменувати надалі «Театром імені М. К. Заньковецької».

Визнати за М. К. Заньковецькою право на підвищену довічну пенсію і запропонувати НКСоцзабезу і Наркомпросові встановити розмір такої».

Отже, Марія Костянтинівна Заньковецька першою в Україні була удостоєна високого звання народної артистки республіки.

15 грудня 1922 року М. К. Заньковецька виступала останній раз на сцені. Правда, в 1923 році вона ще знялася в фільмі «Остап Бандура» (реж. В. Р. Гардін), створивши образ матері, і після того вже не бра-

ла участі ні в театрі, ні в кіно. Жила в родині своєї племінниці Н. О. Адасовської-Волик, тяжко хворіла, але цікавилася театральним життям.

Ф. Д. Проценко згадує, що «1924 р., поклавши всі сили на розквіт і піднесення українського театру до рівня європейського, знесилена, хвора Марія Костянтинівна переїхала до Ніжина і жила тут до 1926 року. Тут знов справи українського театру турбують її. В Харкові держтеатр святкував у 1924 р. сторіччя «Наталки Полтавки», і Марію Костянтинівну було запрошено до участі в святі. Але вона настільки була слаба й хвора, що про поїздку до Харкова говорити не прийшлося. Автор цих рядків та лікар Случевський І. С. заспокоїли її тим, що ми 100-річний ювілей «Наталки» влаштуємо у Ніжині в ІНО за її участю і умовлялись з нею про план до цієї вистави, але здійснити цього не вдалося за її хворістю. До речі, у сімейному оточенні лікаря Случевського І. С. вона завжди зве — «мій любий козаче», а автора цих рядків — «мій кращий друг». Влітку 1926 р. ВУФКом надіслано до Ніжина кіноспеціалістів із завданням зняти Марію Костянтинівну в її домашніх обставинах. Цей кінофільм демонстрували в Києві й інших місцях, а до Ніжина він так і не потрапив. Завжди до Марії Костянтинівни приїжджали різні особи в справах театру (проф П. І. Рупін та інші), а восени 1926 р. вона переїхала до Києва, де їй обіцяли санаторне лікування, проте це мало допомогло, бо й нині вона слаба, хвора, намагається приїхати до Ніжина дожити тут решту днів. «Я б, — каже Марія Костянтинівна, — і сьогодні переїхала б, але без ремонту в моєму будинкові мені ніде буде жити; одремонтувати 2—3 кімнати треба 300—500 карбованців, а у мене їх нема».

Ніжинці підтримували з нею зв'язки. Ф. Д. Проценко організував у цей час музей артистки, Куточок, як він його називав. Сюди Марія Костянтинівна передала експонати. В листі до М. Заньковецької Ф. Д. Проценко писав 9 січня 1927 р.: «Ваші експонати для Куточка я передав до музею, матеріалу зібрано багато, нині він систематизується. Професура і студенти проглядають і перечитують просто із захватом.

7 січня музей відвідала екскурсія делегатів Окружного партійного з'їзду, з великою увагою і довго оглядали Куточок. Свої добрі враження делегати повезуть по округу. Подібні екскурсії з округу і міста бувають у музеї часто, всі вони оглядатимуть Куточок.

Крім того, для досліджень з історії українського театру і для вивчення вашої героїчної сценічної діяльності є вже достатньо матеріалів, котрі будуть поповнюватись, і Куточок в повній мірі виправдає свою високу культурну місію.

Не відмовте, дорога Маріє Костянтинівно, в одному проханні — надіслати до музею в письмовій формі ваше побажання, щоб ваш Куточок з його експонатами завжди залишався у місті вашої Батьківщини в Ніжині при музеї ІНО і не був вивезений з Ніжина. Це необхідно з деяких практичних міркувань... Відкриття Куточка відкладається до вашого приїзду у Ніжин, ми не втрачаємо надії, що навесні ви повернетесь «до вашої рідної хати, до щиро люблячих вас земляків».

14 грудня 1927 р. Ф. Д. Проценко повідомляв Марію Костянтинівну, вітаючи її з нагоди 45-річної сценічної діяльності: «...На ґрунті цього

Куточка обговорюється питання про забудову в Ніжині зимового театру вашого імені.

Цими днями я влаштовую в ІНО силами студентів виставу «Запорожець за Дунаєм» на честь 45-річчя вашої славної діяльності. Вступне слово та спогади зачитує М. К. Волинський».

Громадськість міста поздоровила М. Заньковецьку з ювілеєм. У листі-відповіді вона писала:

«До ОкрІНО Ніжинщини,

Щиро вдячна Ніжинському ОкрІНО за ласкаве привітання з приводу 45-ти років моєї мистецької діяльності. Озираючись на пройдений шлях, радію, що мала змогу віддати своє життя на користь рідному українському мистецтву та народній культурі. Ще більше я радію, що нове суспільство відчуває мою колишню працю, і що рідна мені Ніжинщина пишається, як Ви кажете, своєю громадянкою.

Бажаю від щирого серця моїм любим землякам підняти якнайвище народну освіту і якнайшльїніше покласти цеглини нового життя.

4.І.1928 р.

М. Заньковецька»

4 жовтня 1934 р. Марія Костянтинівна Заньковецька померла.

М. Рильський писав у своєму вірші:

Минулося... Невже минулось.
Просяяло і відцвіло?
Нї! У безсмертя обернулось
Те, що безсмертям і було.
І серед вільного народу,
Що гідно шану їй воздав,
Востократ ясніше з небозводу
Твій, зоре, промінь запалав,
І на новій, радянській сцені,
Де правда крила простягла,
Витає неув'ядний геній
Тїї, що правду нам несла.
І хай твій прах у гробі тліє,—
Нетлінне сяйво золоте...
Круг Заньковецької Марії
Сузір'я юності цвіте!

Нїжин свято шанує велику артистку. В місті одна з площ названа її іменем. У грудні 1993 р. на будинку, де жила М. К. Заньковецька, відкрито нова меморіальна дошка.

У період святкування 1000-річчя Ніжина у вересні 1993 р. в місті відкритий бронзовий пам'ятник великій артистці.

ВИЗНАЧНІ ДІЯЧІ КУЛЬТУРИ НІЖИНА КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст.

Значне місце в історії культури Ніжина займає Федір Данилович Проценко (1866—1942), який мав добрі сценічні та організаторські здібності, сильний голос співака. Ще у 80—90-х роках він познайомився з М. Заньковецькою, а також з акторами трупі М. Садовського, М. Старицького, М. Кропивницького, І. Тобілевича, які бували на гастролях у Ніжині. Ф. Проценко брав участь у «суботах» у М. Коцюбинського. Під час своїх приїздів з трупою М. Заньковецька запро-

шувала його грати у спектаклях «Суєта», «Наталка Полтавка», «Тарас Бульба»: «Вся його постать високого зросту чоловіка з великими вусями українця так і просилась на сцену, щоб грати без гриму чи то виборного Макогоненка, чи то Карася».¹

У Ніжині Ф. Д. Проценко був відомий своєю аматорською роботою. Він багато сил віддав справі пропаганди українського мистецтва, національної культури, яка в той час заборонялася і переслідувалася самодержавством.

У своїх спогадах він писав: «Оглядаючись на минуле мого життя, мушу сказати, що з юнацьких років (початок 80-х) я захоплювався мистецькою справою, брав участь у аматорських виставах і концертах (з 1886 р), був активним членом Ніжинського музично-драматичного товариства (з 1888 р.), а згодом став уповноваженим Всеросійського театрального товариства (1905—1918 рр.), агентом Московського товариства драматургів і композиторів (1907—1918 рр), та уповноваженим Всеукраїнського музичного товариства ім. Леонтовича (нині ВУТОРМ) (з 1927 р.) і, таким чином, мав офіційні стосунки і був у курсі різних театральних, музично-співочих та літературних подій на Ніжинщині».²

У 1893 році Ф. Д. Проценко заснував при Народному домі мішаний хор, вів вокальну студію, струнний та вокальний квартети. Учасники народного хору виконували українські народні пісні, а також твори української музичної класики, твори пропагандистів української пісні Г. Давидовського і М. Завадського.

З учасників хору вийшли відомі згодом артисти театрів Г. Москвичова, І. Росін, Ю. Милович, В. Орлов, Ю. Скороход та інші.

У 1905 році Ф. Д. Проценко організував струнний та вокальний квартети, які проводили репетиції в помешканні керівника. Жили Проценки у власному домі по Волосному (нині Шкільному) провулку № 3, у якому було шість кімнат: кабінет Федора Даниловича, зал — вітальня, їдальня, спальня і дві дитячі кімнати. Над парадними дверима будинку висіла півметрова фігурна ліра, яка служила символічним гербом Федора Даниловича, у дворі росли дерева, куші. До цього часу збереглась стара ялина.

У Ф. Д. Проценка було чотири сини (Микола, Володимир, Андрій і Сергій), і кожен з них грав на якомусь інструменті, а також на фортепіано. «По суботах у Проценків влаштовувались домашні концерти, в яких брали участь до 25 учасників — музикантів і співаків. Господар одягав вишивану сорочку під сюртук й співав у супроводі фортепіанного тріо ««Коли розлучаються двоє» М. Лисенка, «Не искушай», М. Глінки»³. В будинку Ф. Д. Проценка виконувалася «Ave Maria» Й. Баха.

Після закінчення у 1913 році регентських учительських курсів у Петербурзі Ф. Д. Проценко викладав у Ніжинському історико-філологічному інституті та класичній гімназії співи та музику, керував церковним хором. До аматорської роботи Ф. Д. Проценко залучив і свого

¹ Васильківський Г. П. Зустріч з мистецтвом // Під прапором Леніна — 1972. — 5 січня.

² ФЧОДАН, фонд Р-6093, оп. 1, од. зб. 26, л. 1.

³ Гамкало І., Проценко Л. Музикант, педагог, людина // Андрій Проценко: Життєпис. Спогади. — К.: Муз. Україна, 1990. — С. 8.

сина Андрія, який став пізніше відомим в Україні флейтистом, професором Київської консерваторії по класу флейти, хоч добре грав і на скрипці та фортепіано. Слід відзначити, що Андрій Проценко не поривав зв'язків з Ніжином; бував у місті аж до 50-х років; доки мати Олександра Миколаївна, не продала будинок і не переїхала до сина Володимира в Чернігів. Тоді ж Олександра Миколаївна продала і рояль. Може десь у Ніжині стоїть ця реліквія, рояль Проценків, на якому грали визначні артисти.

До складу струнного оркестру, крім Ф. Д. Проценка (альт), входили І. М. Княгинин (перша скрипка), М. Ф. Проценко, а згодом А. Ф. Проценко (друга скрипка), С. В. Вільконський (віолончель).¹ Починаючи з 1901 р. і до кінця життя Ф. Д. Проценка, в його домі, як уже зазначалось, часто звучали пісні, музика, розповіді про театр, гастрольні поїздки. Тут бували професори інституту та представники інтелігенції міста.

Ф. Д. Проценко брав активну участь у роботі Ніжинського музично-драматичного товариства, членом якого був з 1888 по 1916 роки. Він входив і до його правління.

2 листопада 1913 р. Ф. Проценко поставив спектакль «Женитьба Белугіна» (за п'єсою О. Островського та М. Соловйова): Сам режисер-постановник зіграв центральну роль Гаврила Пантелеймоновича Белугіна, його дружину Настю Петрівну — Сиркіна, їх сина Андрія Гавриловича — Давидов. Інші ролі зіграли Качеровський, Голяховська, Свистельников, Гетрашевнич, Дмитревська, Глазунов, Репка.

У виставі «Орел» (за комедією Ф. Червінського) Ф. Проценко зіграв роль лікаря Яценка (березень 1913 р.). Грав він, мабуть, і в інших спектаклях, які готували члени Товариства, і, зокрема, в спектаклі «Мертвые души» (за поемою М. Гоголя), про який читаємо в анонсі на одній із програм 1913 року.

Слід додати, що Ф. Проценко проявив себе в цей час і як уповноважений ради Російського театрального товариства (1905—1918 рр.), а також як агент Товариства драматичних письменників та оперних композиторів (1907—1922 рр.). Інтенсивна аматорська діяльність Ф. Проценка продовжувалась і після Жовтневої революції 1917 року.

1918 р. за рішенням Ніжинського ревкому в місті був організований народний театр з двома секціями. Ф. Д. Проценку запропонували очолити українську секцію, російською керували П. Є. Петров та М. Є. Мізін.

¹ У своїх мемуарах 1930 року Ф. Д. Проценко наводить повний склад камерного ансамблю і вказує подальшу долю його учасників: «Перша скрипка: Ковніський — в Америці, Княгинин І. М. — помер, Видревнич — в Брюсселі (Бельгія), Лондоні, диригент симфонічного оркестру, Петров П. Є. — в Благовіщенську, Чистилін — учитель; друга скрипка: Сподобин І. М., Чеусов Ф. І. — вчителі в Києві, Видревнич — див. вище чол.; Крачківський — в Ніжині; альт: Проценко Ф. Д., Лак — невідомо де; віолончель: Вільконський С. В. — професор Музично-драматичного інституту ім. Лисенка в Києві, Хакало П. І. — учитель в Києві, Левінсон Б. — помер, Соколов А. А. — лікпом ст. Ніжин, Кухаркін В. В. — викладач Полтавського ІНО; компан: Лутцану — фігарм. Акомпон. фортепіано: Дора, Чикилевська К. К., Супруненко, Михайловська О. І., Безсмертна М. А.

Вокальний ансамбль: Воробйов М. І. — артист Московської опери, Крачківський О. І. — Ніжин, бухгалтер, Семенець — учитель, Чикилевський О. К. — худ. керівник державного театру М. Заньковецької, Воробйов С. І. — декан Чернігів. ІНО».

Ф. Д. Проценко запросив у трупу М. К. Заньковецьку. Вона, як ми говорили раніше, після смерті матері з кінця 1917 р. жила в Ніжині, а також з Полтави — Б. В. Романицького, який став режисером (пізніше народний артист СРСР), А. Ю. Ратмирова, Т. Ф. Садовську-Тимківську, В. О. Сосницьку та А. Остерського. Відомі професійні актори зуміли створити цікавий театральний колектив. Слід додати, що поряд з ними у виставах брали участь аматори Ф. Д. Проценко, Д. Я. Грудина-Коваль та ін.

При українській секції був організований симфонічний оркестр (14 чол.) під керівництвом Є. Москвичова та хор (24 чол.) — керівник О. Мизько. Ставили п'єси М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, І. Котляревського та інших українських драматургів. Трупа виступала переважно у літньому театрі.

На жаль, добре розпочата робота була перервана у 1919 році, бо місто зайняли денікінці. Театр був розгромлений. М. Заньковецька з групою акторів поїхала в Київ. Ніжин в цей час часто переходив до рук різних воюючих армій та групувань.

Після встановлення у місті радянської влади Ф. Д. Проценко організував народний хор, симфонічним оркестром керував Б. Вержиківський. У колективах було чимало талановитих людей, і у 1921 році Ф. Д. Проценко поставив дві опери: «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського та «Наталку Полтавку» М. Лисенка. Успіх був великий, повторно ставили спектаклі десятки разів.

У 1923 р. Ф. Д. Проценко перейшов на роботу до Ніжинського інституту народної освіти.

В інституті було утворено хор, хоч, як згадує Ф. Д. Проценко, «сили були слабкі, музичної та драматичної підготовки майже ніякої, отже, студенти працювали уважно й вперто і внаслідок такої роботи першого року хор дав 9 концертних виступів в ІНО і 8 за межами ІНО. З художнім успіхом пройшли звітні концерт та вистава («Студенти» Гака).» У 1924—1925 роках хор, вокальний та інструментальний ансамблі дали 35 концертів, а також дві вистави «Запорожець за Дунаєм».

«Підготовча робота до вистави «Запорожця», — писав Ф. Проценко. — дала виключний ефект виховного масового порядку. Вся студентська маса була захоплена справою вистави і виявила незвичайну самодіяльність і любов до театру; студенти колективно під керівництвом швачки Бабенко Л. Г. з церковних риз пошили повний комплект стільної одягу і уборів для вистави; студенти в майстернях ІНО заготовили бутафорську зброю і всі приладдя для вистави, сцену обладнали ефектними декораціями і освітленням по ескізах студента Спаського І. Ю.; хор, оркестр, балет та вокальний ансамбль надзвичайно енергійно і уважно підготували свої ролі. Все це сприяло гарному художньому успіху вистави і до того це був гарний приклад: як за допомогою місцевої справи можна організувати і скерувати енергію і волю студентської маси ІНО, тут бо студенти, як майбутні освітники, набувають досвід до масової роботи».

У 1925—26 роках крім концертної діяльності хор, вокальний і симфонічний ансамблі під керівництвом Ф. Проценка підготували оперу М. Аркаса «Катерина».

У вокально-інструментальному ансамблі брали участь викладачі ІНО В. В. Кукаркін (віолончель), Г. В. Черневський (скрипка),

М. Ф. Аргентов (тенор), Ф. Д. Проценко (баритон). Із студентів виявили добрі музичні здібності Л. Шарило (сопрано), К. Рошулкіна (сопрано), Б. М. Ляховий (тенор).

За 6 років існування студентський хор та вокально-інструментальні ансамблі ІНО, які були у Ніжині мистецько-художнім осередком, провели солідну мистецько-громадську роботу — дали понад 200 концертів, наближали музику та театральне мистецтво до широких мас.

Але Ф. Д. Проценко не тільки проводив велику роботу по організації мистецької справи в інституті, а й керував у місті учительським хором.

Значна робота, яка проводилась Ф. Д. Проценком в інституті та гімназіях як у дореволюційний, так і в післяреволюційний час, дала свої результати. «Такий стан мистецької справи в інституті, чоловічій та жіночій гімназіях, — згадував Ф. Д. Проценко, — позитивно впливав на естетичне розвинення учнів, на художній смак їх та розуміння мистецтва й з рештою дав низку артистичних сил: Воробйов М. І., нині артист Московської опери; Вайсбанд Л. В. скінчила Московську консерваторію зі званням віртуоза-піаніста, директор Московської консерваторії в 30-х роках; Біліч О. О. — нині викладач тонального мистецтва Київського ІНО, керівник Всеукраїнського музичного семінару-конференції (1928 р.); Чикилевський О. К. — нині режисер державного театру ім. Заньковецької в Дніпропетровську; Зеленевський Д. — як відомо з листа його до брата Анатолія Зеленецького, фотокарток та рецензій Паризької музичної преси — вчився співам у Італії, а року 1927 був артистом перших партій у Паризькому оперному театрові; Бурцев, Буримов М. — співаки; мали цінні голоси: Воробйова М. І., Вереха П. К., Літвиненко Л. А.»

Ф. Д. Проценко працював у тісних зв'язках з Київським музичним товариством ім. Леонтовича «Музика». У відозві до всіх музорганізацій Ніжинщини від 4 вересня 1925 р. читаємо: «Проводити в життя працю музичного товариства ім. Леонтовича на Ніжинщині взяла на себе Музична секція, що утворилася при літгуртку «Плуг» при Ніжинському інституті народної освіти...

На допомогу Музичній секції стає хор-студія ІНО, член музичного товариства, який робить виступи з різних нагод в ІНО, в м. Ніжині і в підшефних селах. В репертуарі революційні пісні сучасних пролетарських композиторів та пісні народні в новій гармонізації Леонтовича, Вериківського і художні зразки оперної та всесвітньої музики».¹

У грудні 1927 року Ф. Д. Проценко підготував проект плану організації Окружної музичної виставки Ніжинщини «10 років музкультури на Україні». Цю виставку він хотів перетворити в музей, документи якого засвідчили б про різноманітне культурне життя округу 20-х років. Ф. Д. Проценко і офіційно, і особисто звертався в різні колективи з проханням надіслати програми, афіші, різні документи тощо.

У 20—30-х роках Ф. Д. Проценко продовжував керувати інститутським хором, але після виконання у 1934 році деяких українських пісень, в яких були слова про козаків та Січ, його увільнили з роботи.

У 1937 р. аматору виповнилося 70 років, але цей ювілей святкували лише в колі друзів та близьких. Громадськість мовчала.

¹ ФЧОАН, фонд 598, оп. I, од. зб. 743, л. 27.

На початку Великої Вітчизняної війни Ф. Д. Проценко евакуювався в Ленінакан, де жив його син Микола, і там восени 1942 р. помер.

Творча діяльність Ф. Д. Проценка, його величезна роль у розвитку культури Ніжина має знайти своє почесне місце в історії міста.

Активну роль у культурному житті Ніжина на початку ХХ ст. зіграв **Георгій Юлійович Феддерс**, син відомого латиського художника, академіка живопису Ю. Я. Феддерса. З 1905 по 1910 рік він навчався у Ніжинському історико-філологічному інституті. Після його закінчення ще деякий час жив у місті, брав активну участь у його культурному житті. В 1913 році Г. Феддерс був секретарем Ніжинського музично-драматичного товариства¹, проводив інтенсивну роботу по організації концертів та спектаклів. Сам він у 1913 р. здійснив постановку комедії Ф. Червінського «Орел». У цьому спектаклі він зіграв головну роль Сергія Сергійовича Лихарева. На інші ролі запросив відомих у Ніжині аматорів Живаго (Олена Андріївна, дружина Лихарева), Свистельникова (Петро Сергійович Лихарев), Дмитревську (Ганна Семенівна), Ф. Проценка (Ященко, лікар), Х. Горного (Талізін, присяжний повірений), Сиркіну (Маяшкіна), Давидова (Овсов), Москвичову (Агаф'я). У лютому 1914 р. він здійснив постановку п'єси «Журналісты», де зіграв роль репортера Юрковського.

Г. Феддерс пробував свої сили і в драматургії. Він є автором п'єси «Однажды ночью», яка була поставлена в Ніжині в 20-ті роки.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 р. всі містечкі організації були удержавлені і використані для обслуговування широких червоноармійських, робітничих та селянських мас.

Театральна рада при відділі народної освіти, в складі П. Є. Петрова, М. Ф. Ліозіна, Вінтерле, Ф. Д. Проценка, складала план організації народного театру на літній сезон 1918 року. Знову було створено дві секції — українську і російську. Керівництво української секцією було доручено Ф. Д. Проценку. Російська секція базувалася виключно на місцевих силах. До української секції її керівник запросив М. К. Заньковецьку, яка проживала тоді в Ніжині, а також інших акторів, про що вже йшлося раніше.

Ф. Д. Проценко згадував: «З моменту закріплення в Ніжині радвлади (листопад 1919 р.) і весь час громадянської війни (початок 1922) місцеві містечкі сили організуються в окремі групи, удержуються і закріплюються за відділом народної освіти з метою обслуговування масових компаній державного і громадського порядку. Утворюється народний хор; перетворений в академічний (50 чол.), симфонічний оркестр (25 чол.), колектив української трупі (30 чол.). Всі вони вступають в лави спілки Робмиса, за планом і завданням народної освіти обслуговують різні ударні компанії в місті і по селах Ніжинщини, військові частини, конференції, тилові частини 14 дивізії та станції Бобрик під час наступу поляків на Київ і т. д.»

Афіша того часу сповіщає, що 29 листопада (у суботу) 1919 р. в помешканні Трудового товариства «Текеречи» трупіою народних артистів був показаний спектакль «Наталка Полтавка», який поставив Ф. Д. Проценко. В ньому були зайняті Р. І. Холопцева, Явір, Ф. Д. Про-

¹ У 1913 р. головою правління були М. М. Корнейчик-Севастьянов, а потім Д. Ф. Сергеев.

ценко, К. Г. Дуброва, В. В. Дорош, Кот. А 30 листопада колектив показав «Безталанну» І. Карпенка-Карого. Крім акторів, які грали в попередньому спектаклі, були також зайняті Є. Я. Тарновська, П. Ф. Сірик, Д. Я. Грудина, Шатіхін, Ухо, Новоротній, А. І. Нестеренко.

Перед початком спектаклів грав духовий та симфонічний оркестр. Утворену влітку 1920 р. при народстві українську трупу з місцевих аматорів очолили Ф. Д. Проценко, згодом Д. Я. Грудина-Коваль, а потім К. Г. Дуброва. Активними учасниками трупи були О. Зеленецька, Р. Холонцева, О. Ф. Булига, П. Ф. Зубова, Є. Я. Тарнавська (сестра Грудини-Ковалю), І. Л. Орленко-Мостипан, П. М. Харченко, І. Я. Грудина, А. В. Дорош, подружжя Биковців, селянин з с. Вересочі Примак.

Як свідчить звіт Ніжинського повітового політико-освітнього відділу, який нині зберігається в Чернігівському облдержархіві, у 1921 році «функціонували українська трупа, народний хор, оперно-концертний ансамбль з симфонічним оркестром, духовий оркестр, російська драма і кінотеатр».

У літньому театрі Шевченківського саду було дано 33 вистави, з яких 9 безкоштовно. Народний хор у складі 45 чол., ансамбль з 15 чол. і симфонічний оркестр обслуговували як червоноармійців, так і організації. За участю запрошених з Києва артистів Скибицької і Вікторової були поставлені опери «Кармен» і «Борис Годунов». Російська драматична трупа була організована 1 липня. Вистави почалися 31 липня і по 1 жовтня було дано 15 вистав, з них 7 безкоштовно.¹

У суботу 25 червня 1921 р. у літньому театрі, зал якого був розрахований на 400 місць, відбулося відкриття сезону п'єсою В. Винниченка «Молода кров», у якій були зайняті Морозенко, О. Зеленецька, Д. Грудина. «Добре провів свою роль старого солдата В. Дорош. Своєю грою він дав глядачам декілька хвилин веселості і сміху»²

Василь Васильович Дорош, активний учасник культурного життя міста, талановитий аматор, багато зробив для поновлення у 1923 році української трупи в Ніжині.

Перегортаючи різноколірні сторінки ніжинської газети «Червоне слово», довідуємось, що 7 та 10 липня 1921 р. у літньому театрі Шевченківського саду силами місцевих артистів була поставлена опера Д. Верді «Травіата». В ній взяли участь М. Глебов, К. Дуброва, А. Шеншова та інші. Перший спектакль був присвячений 10-й річниці сценічної діяльності М. Глебова, постановника опери і виконавця ролі Жермона.

М. С. Глебов був помітною постаттю в культурному житті Ніжини. У грудні 1919 р. в місті було утворено спілку робітників мистецтв (Робмис), головою якої спочатку був Ф. Д. Проценко, а потім став М. Глебов. У 20-х роках він завідував культурно-просвітницьким підвідділом Упрофбюро, був також членом його організаційного відділу, обирався на губернські профспілкові конференції, виступав з доповідями на зібраннях представників мистецтва в Ніжині тощо.

Як свідчать архівні матеріали, 29 липня 1920 р. М. Глебов організував оперний спектакль, на якому були представлені 4 сцени з опери «Євгеній Онегін» П. Чайковського. Він був показаний також у

¹ Під прапором Леніна — 1973. — 10 квітня.

² Червоне слово. — 1921. — 30 червня.

червні і пройшов при переповненому залі глядачів¹. У спектаклі брали участь А. Шеншова, Л. В. Ентин, М. Глебов, Б. Вержиківський, Крачковський, К. Дуброва та інші. Культвідділ Упрофбюро організував ряд лекцій-концертів з циклу російської музики. Перша лекція була присвячена творчості М. І. Глінки.

М. О. Глебов зробив немало і для відкриття музично-драматичної школи Народосвіти та Упрофбюро. Тут були класи роялю, сольного співу та вокально-музичних ансамблів.

Постановка 7 липня 1921 р. опери «Травіата» — це специфічний звіт творчої діяльності М. Глебова, демонстрація його організаторських здібностей і тих можливостей, які мали театральні сили Ніжина.

Інструментальну частину опери підготував струнний оркестр під керівництвом Б. Вержиківського, який приклав багато зусиль, щоб опера в музичному відношенні звучала добре. І це йому вдалося. Місцева преса високо оцінила роботу М. Глебова та Б. Вержиківського. «Добре виконані в опері прекрасні номери співу, як солістами, так і хором.— писала газета «Червоне слово» 12 липня 1921 року.— до деякої міри згладили всі «шороховатості», деякі недоліки як у грі, так і в самій постановці опери».

Відносно своєї роботи над спектаклем М. Глебов писав: «Як театральню-оперний працівник, що має за собою десятирічний стаж, стверджую, що «Травіата», яка йде в Ніжині, справжня, без будь-яких приправ і додавань від себе, 4-актна опера Верді. Вона поставлена повністю з незначними купюрами, як-от хор циганок і маттадорів, і то за відсутністю відповідних костюмів»². Виконавці добре знали партії, чудовим було і музикальне оформлення. Тому спектакль був тепло прийнятий глядачами. Опера на місцевій сцені, поставлена аматорами.— це справді важлива подія в культурному житті Ніжина. Яку треба було провести величезну роботу М. Глебову і Б. Вержиківському, щоб творчі Д. Верді заповнили душу любителів оперного мистецтва!

Як актор М. Глебов виступав і в драматичних спектаклях, брав участь в організації святкових інсценізацій тощо. В 30-х роках він переїхав до Києва, де працював у Київському посередобмісі.

Влітку 1921 р. в культурному житті Ніжина відбулася ще одна приємна подія. 29 липня 1921 р. громадськість міста відзначила ювілей Ф. Д. Проценка: 35-річчя сценічної та музичної діяльності. До цієї дати була підготовлена оперета «Чорноморці» М. Лисенка, де Ф. Д. Проценко майстерно зіграв роль Кобиці.

У 1921 році проявляє творчу активність О. К. Олександрів, який організував із кращих театральних сил Ніжина російську трупу і очолив її. В серпні 1921 р. у літньому театрі ніжинцям були показані п'єси «Дурные пастыри» Октава Мирбо та «Без вины виноватые» О. Островського. В останній добре зіграли Незнамова — О. Олександрів, Кручиніну — Гринько-Углик, Коринкіну — А. Давидова, Шмагу — Давидов, Галчиху — Сиркіна. В театрі Р. І. Сиркіна успішно зіграла Марину Тимофіївну («Дядя Ваня» А. Чехова), ключницю («Трудовой хлеб»), графиню («Желанный и неожиданный» Ришкова), Авдотья («Журналисты»).

¹ Спектакль культпросвета Упрофбюро // Червоне слово.— 1920.— 29 липня.— № 16.

² Червоне слово.— 1921.— 21 липня.— № 118.

Режисер Олександр Олександрів з колективом акторів підготував спектакль за п'єсою місцевого драматурга, головного редактора газети «Червоне слово» Олександра Захаровича Безвестного (Етиничина) «Победа життя», в якій фігурують символічні образи. Роль Смерті у п'єсі зіграв сам автор. Через весь твір проходить думка про перемогу нового над старим.

14 жовтня 1921 р. в Гарнізонному клубі розпочався показ спектаклів артистів російської трупи. Поставлені були п'єси О. Островського «Женитьба Бальзамина», «Черные вороны», Л. Толстого «Власть тьмы», Б'єрнстерне Бйорнсона «Перчатки», а також п'єса «Зарево».

У 1922 р. всі творчі групи були розформовані і мистецька справа перейшла до робітничих клубів і сільбудів. Тут утворилися самодіяльні гуртки: хорові, музичні, драматичні.

У жовтні 1922 р. на сцені клубу залізничників відбулася прем'єра безсмертної «Наталки Полтавки» І. Котляревського. Саме з цього часу і донині існує там народний драматичний театр, колектив якого постійно працює над новим репертуаром.

При Ніжинському народному будинкові, який у 1923 р. був реорганізований у робітничий клуб, виник ансамбль кобзарів у складі Івана Козиря, Ф. М. Пархоменка та П. Ф. Циби. У 1925 р. в репертуарі кобзарів було близько 40 пісень різних жанрів.¹

На початку 20-х років продовжує свою культурно-пропагандистську та сценічну діяльність «Просвіта». Архівні матеріали засвідчують, що і Шекеро-Гриневська (околиця Ніжина біля вокзалу), і Круче-Магерьська, і Овдіївська та інші відділки «Просвіти» силами місцевих ентузіастів ставили п'єси «Наймичка», «По ревізії», «Слухаю, ваше благородіє» та інші².

Щоб підтримати своїх товаришів по сцені, в Ніжині приїжджали і професійні актори, які раніше грали тут на аматорській сцені. Так, у суботу 10 лютого 1923 року в драматичному театрі була поставлена вперше в місті історична трагедія «Про що тирса шелестіла» С. Черкасенка, в якій взяла участь Г. В. Ніжинська. Вона зіграла в спектаклі роль Килини. Інші ролі виконували А. Остерський (Іван Сірко), П. Зубова (Софія), А. Литовка (Устина), О. Зеленецька (Оксана); Ткаченко (Леся), Шекул (Гедзя), Крачковський (Перепелиця)³.

На початку 20-х років на гастролях у Ніжині побувало чимало різних колективів. У червні 1923 року трупа Троїцького народного дому в Києві (з 12 січня 1923 р. перейменованій у Театр ім. М. К. Заньковецької) показала ніжинцям п'єси «Анатема» Л. Андрєєва, «Чорна пантера» В. Винниченка, «Кін, або Геній і безпутство», «Хамка» Константинова. Відбувся бенефіс актора і постановника В. Н. Бєляєва в п'єсі «Підступність і любов».

У листопаді 1923 р. у Ніжинському Народному домі колективом українських акторів під керівництвом М. А. Приходька і за участю відомої в той час артистки Д. Н. Валківської були показані 4 спектаклі:

¹ Мишастий М. Перший ансамбль кобзарів // Під прапором Леніна.— 1969.— 17 вересня; 1970.— 6, 20 травня;

Васильківський Г. П. Ніжинські бандуристи // Під прапором Леніна.— 1971.— 9, 11 червня.

² Філіал Чернігівського обл. архіву в м. Ніжині. Фонд 598, оп. I, од. зб. 667.

³ ФЧОАН, фонд 598, оп. I, од. зб. 667, л. 15.

«Сорочинський ярмарок» та «Тарас Бульба» М. Старницького, «Гетьман Мазепа» Ю. Словацького, «Чарівниця».

На гастролях в Ніжині була також група під керівництвом Ю. М. Юр'єва. Дала згоду на гастролі в місті і Катерина Людвигівна Лучицька, яка в цей час перебувала в Конотопі.

Пам'ятними залишилися виступи видатної камерної співачки, нашої землячки Марії Феофанівни Шекун-Коломійченко (1895(?)—1928). Вона народилася у Ніжині. Маючи сильний голос, вступила до Московської консерваторії. Після її закінчення стажувалась в Міланському оперному театрі Ла-Скала. М. Ф. Шекун-Коломійченко виконувала провідні партії в багатьох операх, виступала з концертами. Її знали не тільки на Україні і в Росії, а й за кордоном.

На початку 20-х років вона повернулася на Україну і вирішила присвятити себе створенню нової української опери. Деякий час працювала у Львові, а потім виїхала з камерними концертами по країні. Виступала в Харкові та інших містах, мала великий успіх.

У серпні 1922 р. М. Ф. Шекун-Коломійченко виступила з концертом у Ніжині. В її програмі були твори українських композиторів Стеценка, Степового та інших. Всі кошти, одержані за концерт, співачка передала на підтримку Ніжинської державної драматичної студії ім. М. К. Заньковецької.¹

В 1926 році М. Ф. Шекун-Коломійченко захворіла на запалення легень, приїхала в Ніжин до батьків. Тут вона і померла у 1928 році.²

7 січня 1923 р. у Ніжині виступив Український вокальний художній квартет на тему: «Три ЕС (Стеценко, Степовий, Сениця)». Уповноваженим був Д. Грудина.

З 1923 р. керівником драматичного колективу в Ніжині після Ф. Д. Проценка став О. К. Олександрів (пізніше працював актором у Чернігівському театрі, режисером у театрі ім. М. К. Заньковецької), потім І. Я. Грудина та Г. Т. Лабинцев. Хором керував О. О. Мизько.

У 1919 р. у Ніжині почав функціонувати єврейський драматичний гурток. Його фундатором і керівником був Герман Й. С., який сам писав п'єси, а режисером — біженець, німецький єврей Шейнфельд. Спектаклі проводились єврейською мовою. Це було нове явище в історії культури Ніжина: євреї-ніжинці вперше побачили вистави на рідній мові. Вони мали великий успіх. З фурором йшли п'єси «Два світи», «Клюб і синагога», «Біля рідних могил», «Біженці». Активними учасниками театру були Герман Й. С., Шейнфельд, Крейцер, Латинський, Шубс, Симоновська, Слонімський, Рубін та інші. У 1922 р. під керівництвом талановитого режисера П. М. Любарського був поставлений спектакль за п'єсою Є. Чирикова «Євреї». 10 лютого 1926 р. Ніжинська окружна репертуарна комісія затвердила майже 3/4 п'єс, запропонованих єврейською театралною трупкою для постановки. Серед них «Пустэ кречме», «Анна белошвейка», «Сучасний бар-колба», «Король Лір», «Шлоймке ун рикл», «Гецвинге хасене», «Кокетеп даме», «Хасе ді есойме», «Ццик віл хасен е обен», «Дер яхсен», «Гebroхене гер-

¹ Известия Нежинского уполкома.— 1922.— № 7.

² Її чоловіком був мистецтвознавець Федір Жук. Вони мали єдиного сина. Див. замітку: Лисенко І. Співачка високої культури // Під прапором Леніна.— 1976.— 24 березня.

цер», «Дер тигр», «Дер клейнер мілліонер», «Сатана», «Стемпеню», «Дер непман», «Мотгьне ганев», «Ді грене фельдер», «Мейдл фун швей-пром», «Кривавий король», «Тев'є дер мілхикер», «Анна Кресті», «Флавія Тессіні», «Ішівє бохер», «Ді штиф маме». «Рейзеле дем ребенс», «Яма. Тв. Купріна», «Серл ун берл», «Генерал Шкуро».

Не були затверджені п'єси «Цар Едін», «Суламіф», «Білі рабніі», «Дер вільдер менш», «Продаж Іосифа в Єгипет», «Клейн штетлдике хасене», «Процес Бейліса», «Змова королеви», «Гехант дем тетен», «Ді цвейге югенд», «Мадам Фрейлінг», «Міреле ефрос», «Дві сиротки», «Ікс міхс дрікс».

У Ніжинському архіві знаходимо свідчення про роботу єврейської групи і в 1927—1928 роках. Зокрема, 18 лютого 1928 р. на єврейській мові була поставлена двоактна п'єса «Озет», написана на основі творів єврейських пролетарських та селянських письменників.

Практикувалось читання творів Шолом-Алейхема та Перетца. Часто перед виставами виконувалися мініатюри на злободенні теми, а також сатиричні та гумористичні твори. Особливим успіхом користувалися виступи Германа Й. С. та Рубіна.

Перші вистави проходили в приміщенні Дворянського клубу. На жаль, через деякий час гурток розпався й не зміг продовжувати добре розпочату справу. Правда, у кінці 20-х років робота єврейських драмгуртківців активізувалася під керівництвом Вайнштейна і знову не без успіху проводилися вистави в робітничому клубі спілки кустарів. У 1929 році під керівництвом артиста Х. Левіта та за участю актриси М. Скловської були влаштовані спектаклі «Дві сирітки» «Файвуш Серидиот» та «Ді блінде Бершт-Махер».

Важливе місце в історії Ніжина займає творчість композитора і культурного діяча **Болеслава Леонардовича Вержиківського** (1880—1928), який у 1920 році з місцевих музикантів організував симфонічний оркестр і став його диригентом. Він жив у Ніжині з 1907 року, відкрив перший у місті кінотеатр, пристосовавши для цього приміщення трьох квартир. Пізніше був прибудований ще один зал для кіносеансів. Після Жовтневої революції кінотеатр був націоналізований. Б. Л. Вержиківський працював у ньому другим піаністом.

Оркестр Б. Л. Вержиківського виконував твори М. І. Глінки, М. В. Лисенка, С. С. Гулака-Артемовського, Л. ван Бетховена, В. А. Моцарта, А. Дворжака та ін. Влітку композитор запрошував до Ніжина музикантів з Києва. Взимку симфонічний оркестр грав у кінотеатрі. Композитор разом з оркестрантами інколи супроводжував кіносеанси, бо показували стрічки німого кіно. Влітку разом з хором та театральною трупкою ввіжджали на гастролі.

Оркестр під керівництвом Б. Вержиківського у 1923 році підготував опери «Травіата», «Євгеній Онегін» та інші. В архіві збереглося прохання Б. Вержиківського до Окрвиконкому дозволити в Народному домі показати 25 лютого та 3—7 березня спектаклі та уривки з опер «Фауст», I акт, «Віяло з мережива», «Бідний Федя», «Цар-ахромай».¹

Б. Л. Вержиківський брав активну участь і в підготовці в липні 1923 р. комічної опери під керівництвом В. Е. Ратмирова. У спектаклі були зайняті актори різних театрів.

¹ ФЧОАН, фонд 598, оп. I, од. зб. 667, л. 28.

Б.Л. Вержиківський викладав також в інституті, а в 1928 році виїхав до Варшави, де і помер. Бібліотека нот (3 тис. примірників) перейшла у власність ВУФКУ.

В кінці 20-х рр. театральне життя в Ніжині поступово занепадає. М. К. Заньковецька, стурбована цим станом, рішуче настоювала на відкритті в місті професійного театру, ставила питання перед Окрвиконкомом про будівництво для нього приміщення.

Помітну роль у культурному житті Ніжинна відіграв **Дмитро Якимович Грудина-Коваль** (10.II.1893—26.X.1937). Він ще до революції 1917 р. був знайомий з М. К. Заньковецькою, брав участь у спектаклях, які готувала українська драматична секція при Народному домі. Так, 11 липня 1916 р. в літньому театрі Шевченківського саду була поставлена п'єса І. Карпенка-Карого «Розумний і дурень». У спектаклі Д. Я. Грудина грав Данила. Його товаришами по виставі були В. О. Коробка (Каленик), Л. М. Решитько (Горпина), А. П. Литовка (Михайло), Є. А. Безручко (Палажка), Є. Є. Жутникова (Одарка), Д. Р. Левчій-Левченко (Мар'яна), І. Ф. Дворський (Аблакат), І. А. Карашук (Федір), С. В. Квітковський (Лейба), Ф. С. Марченко (Наймит, 1-й рибалка), А. Т. Крутько (Зінько, чорноморець), Р. І. Холопцева (Марта), О. І. Уманський (2-й рибалка).

У цьому складі Д. Я. Грудина зіграв не одну п'єсу, набув акторського досвіду. Тому, коли він у 1921 році знову з'явився в Ніжині, то почав проводити різноманітну культурно-організаційну роботу. У 1922 р. він організував у місті Державну драматичну студію ім. М. Заньковецької, яка повинна була готувати кадри для «зразкового драматичного театру» з класичним українським та світовим репертуаром. Навчання проводилося протягом трьох годин увечері для слухачів трьох відділень: українського, російського, єврейського. Професори та викладачі Ніжинського інституту В. І. Резанов, В. О. Заболотський, Ф. Д. Проценко, актори Д. Грудина-Коваль, О. Олександрів, Асташев, Л. Дмитрова, Г. Шекун читали лекції та вели практичні заняття. В дворічний навчальний план входили предмети: історія театру, українознавство, історія культури, мистецтво актора, ритмопластика, художнє читання, дикування, теорія музики, психологія та інші.

Драматична студія за рік існування підготувала декілька вистав. Серед них «Сава Чалий», «Ревізор», «На дне», «Євреї», «Учень Сатани», інсценізацію Л. Курбаса «Гайдамаки» Шевченка¹. Студійці показали ніжинцям також спектаклі, основані на декламації революційних поем та ритмопластичних сценах. Так, 8 серпня 1922 р. відбувся звітний вечір, присвячений художньому читанню. Були показані і уривки з п'єс.

Хоча студія проіснувала лише один рік, проте вона багато зробила для професійної підготовки молоді, яка пізніше стала осередком художньої самодіяльності в окрузі.

У 1923 році Д. Я. Грудина переїхав у Харків, де брав участь у літературному та культурному житті міста, співпрацював з письменниками Сергієм Пилипенком та В. Елланом-Блакитним. У 1924—1925 роках Д. Грудина керував народним українським театром у Харкові, зай-

¹ ФЧОАН, ф. 598, оп. I, од. зб. 665, л. 241.

мався театральною літературною діяльністю, де утверджував класичні принципи в мистецтві і не сприймав нововведень Леся Курбаса.

Життя Д. Я. Грудини трагічно обірвалося у 1937 році¹.

Театральний аматорський колектив у Ніжині існував постійно. Змінювалися його керівники, склад акторів, але традиції М. Заньковецької не вмирили.

Репертуарна комісія Округного політвідділу освіти дозволила 1 травня 1925 р. колективу українсько-російської трупи ставити п'єси «Над безоднею» та «У тієї Катерини» Я. Мамонтова, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького, «Наймичка» І. Карпенка-Карого, «За двома зайцями» М. Старицького, «Майська ніч» М. Лисенка, «Одного разу вночі» Ю. Феддерса, «Сміх і горе», О. Неверова, «Злодій» О. Мірбо та інші.

Додатковий дозвіл на постановку п'єс у Ніжинському окрузі був наданий ще у травні 1925 року. Крім зазначених вище в списку були «Циганка Аза», «Мазепа», «Не судилось», «Ой, не ходи, Грицю...», «Сорочинський ярмарок» М. Старицького, «Базар» В. Винниченка, «97» М. Куліша, «Украдене щастя» І. Франка, «Душогуби» І. Тогобочного, «Невольник» М. Кропивницького, «Мати-наймичка» («Наймичка») І. Тобілевича та інші.

Колектив російської драми Ніжина в травневі дні 1926 року, як свідчить його заява в репертком, поставив «Ревізор» М. Гоголя (2, 6 травня), «Слесарь и канцлер» А. Луначарського (3 травня), «Мадам Сан-Жен» В. Сарду, «Псиша» С. Беляєва, «Хорошо сшитый фрак» П. Федорова, «Две сиротки» Декурсень, «Кот в сапогах» Собольщикова.

Репертуар драматичних колективів Ніжина з кожним роком розширювався. Крім класичних п'єс, характерних для репертуару українських театрів («Маруся Богуславка», «Лимерівна», «Циганка Аза», «Мазепа», «Ой, не ходи, Грицю...», «Ніч під Івана Купала», «Майська ніч», «Сорочинський ярмарок», «Богдан Хмельницький», «Заколот»), українська трупа ім. Б. Грінченка м. Ніжина підготувала і спектаклі сучасних авторів: «Вирок», «Юрко Домбиш», «Товариш», «Гріх», «Підземна Галчина», «Чорна пантера», «Родина сліпих шіткарів», «Яд», «Стенька Разін» та інші.

Поряд з такими діячами культури Ніжина, як Ф. Проценко, Д. Грудина, Б. Вержиківський, у 20-х роках проводив велику роботу по організації і проведенню спектаклів, концертів Володимир Едуардович Ратмиров. Він у 1923 році очолив колектив Комічної опери, в спектаклях якої брали участь актори різних театрів. Завідуючим музичною частиною був Б. Л. Вержиківський. З серпня 1924 р. трупа Комічної опери влаштувала перегляд спектаклю «Гейша», виручка від якого пішла на користь Повітряних сил країни.

В. Е. Ратмиров підтримав ініціативу Василя Степановича Карамазова про відкриття в 1923 р. при театрі в Ніжині студії-майстер-

¹ Ємельянов В., Симоненко В. Доля артиста: Дмитро Якимович Грудина — театральний критик і письменник // Чернігівські відомості.— 1992.— 20—26 листопада.— № 47.

ні для підготовки працівників мистецтва. В архіві залишився проект оголошення цієї студії, де вказані її відділи і основні напрямки роботи: «Драматичний — мимогорама, історія театру, режисура, дикування, грим — Ратмиров Володимир Едуардович.

Балетний — пластика, мимопластика, ритмічна гімнастика, танці — Леаль Ольга Олександрівна.

Хоровий клас — загальна теорія музики, сольфеджіо, історія народної пісні російської і української, її особливості, постановка і виконання народної пісні і оперних хорів — Кармазов Василь Степанович.

Клас сольного співу — гімнастика дихання, постановка голосу вокалізи і сольного виконання романсів і арій — Орлов Вадим Ілліч.

Рояль — Кобець Вікторія Миколаївна»¹.

Курс занять був розрахований на 6 місяців. Починались заняття з 2 лютого 1923 року.

Студія-майстерня в деяких документах значиться як «імені Луначарського». Серед викладачів студії був Б. Л. Вержиківський.

Довідка про роботу Ніжинської студії драматичного мистецтва від 3 березня 1924 року² засвідчила, що в ній навчалися переважно селяни. Студійцям поачно роз'ясняли правила гримування, уміння держатися на сцені, виразно читати текст тощо. Навчання в студії було безкоштовним. Існувала студія на ті гроші, які заробляли від постановки спектаклів.

Літом 1924 р. уповноваженим Літнього театру в Шевченківському парку був Михайло Петрович Анохов, який активізував театральне життя в місті. Крім нього організаційною та виробничою діяльністю в цей час займались П. П. Єремко, І. Я. Грудина, А. І. Нестеренко, А. Коробчевський, І. А. Хатван, І. В. Неізнестний, Кремер, В. І. Богарж, Д. Гутько, В. Е. Ратмиров. Уповноваженим з питань театрів Ніжинської Політпросвіти був Олександр Романович Маслак, а головою Окружної репертуарної комісії Політосвіти — Григорій Семенович Сміслов, хоч останню посаду займали й інші особи, зокрема, Володимир Федорович Проценко.

Характерною особливістю театрального життя Ніжина 20-х років було розігрування різного характеру сценічних «судів». Так, у 1925 р. гурток санпрофосвіти звернувся до репертуарної комісії дозволити провести «суди» «Над матір'ю, що покинула свою дитину», «Над самогонщиком», «Над венериком», «Над санітарно безграмотним», а також поставити санп'еси «Заражені», «Лютий ворог».

У період непу почалась ліквідація удержавлених мистецьких організацій. Трупу, хор і оркестр скоротили і зрештою зовсім ліквідували. Деякі активні учасники аматорських студій в цей час пішли вчитись в музичні вузи: Борщевський, А. Гарнапольский, А. Проценко. Мистецька робота переходить до робітничих клубів, сільбудів, хат-читалень та червоних кутків, у яких створювалися музично-співацькі та драматичні гуртки. Керуючим органом всіх цих студій стала Окрінспектура Політосу та ОРПС, а пізніше спілка РОБМИС та філія музичного товариства Леонтовича (ВУТОРМ).

¹ ФЧОАН, фонд 538, оп. 1, од. зб. 665, л. 15.

² ФЧОАН, фонд 538, од. зб. 711, л. 84.

У 1927 році Ф. Д. Проценко створив Окрkapелу з 43 чоловік. Пiанiстом була О. І. Михайловська, диригентом — Ф. Д. Проценко, директором — І. Макаревський. З солістів хору було утворено вокальний ансамбль. Репертуар складався з творів українських, російських та зарубіжних композиторів, народних пісень.

Після того, як Ф. Д. Проценко залишив у 1928 р. Окрkapелу, нею керували вчителі П. І. Андрієвський та М. Кузьменко, а потім викладач ІНО П. М. Верховнієць. Але у 1930 р. капелу зняли з фінансування, і вона почала існувати як аматорська на приватних умовах.

Взимку 1929—30 року при спілці РОБМИС працював музично-вокальний ансамбль, у який входили Агаєва Н. К. (сопрано), Андрієвська Б. Ф. (сопрано), Бедер Р. Є. (сопрано), Проценко Ф. Д. (баритон), Кобець В. М. (фортепіано), Бадер М. А. (скрипка), Тарнапольський А. (віолончель). Ансамбль організував безкоштовно 15 концертів на різних святах.

У цей час влітку на гастролях у Ніжині були різні музичні колективи, трупи театрів оперети, квартет ім. Глазунова, «Думка», капела бандуристів та інші.

Музично-театральне життя Ніжина 20-х років відзначається багатством колективів різного мистецького спрямування. Крім української, російської драми, єврейського драмгуртка, комічної опери та інших у 1921—22 роках під керівництвом артистки-аматора, співачки, музиканта Л. Л. Случевської був створений у Ніжині дитячий театр, який показував свої вистави і в інших містах та селах Чернігівщини. Артисти театру підготували спектаклі за п'єсами-казками «Червона шапочка», «Мороз — Черволий ніс», «Вовк і семеро козенят», а також вистави «Маруся Богуславка» М. Старницького, «Хатина дяді Тома» за романом Г. Бічер-Стоу.

Чимало для дітей Ніжина зробили вчитель **Б. І. Милоченко** та його сестра **В. І. Милоченко**, які в 1927—1930 роках створили ляльковий театр Петрушки. В. І. Милоченко закінчила спеціальні курси. З своїми спектаклями вони виступали в школах, клубах Ніжина, виїжджали до Чернігова та Прилук. Показані були п'єси «Петрушка», «Степка-Растрепка» та інші. У 1930 р. Б. І. Милоченко їздив на Всесоюзну конференцію діячів лялькового театру і мав на меті і далі розгорнути роботу по удосконаленню творчої праці. ОкрПолітос підтримував роботу аматорів.

Отже, багате і різноманітне за формою та змістом театральне життя Ніжина до революції 1917 р. було пов'язане з діяльністю М. К. Заньковецької. Її особиста участь в аматорських колективах Ніжина, робота як режисера і вихователя талановитої молоді сприяли тому, що з міста пішло на професійну сцену чимало акторів (Є. О. Островерхова (Хуторна), Ю. Д. Мілович, М. С. Мінченко (Малиш-Федорець), А. З. Бородавка (Остерський), Г. В. Москвичова (Ніжинська), Д. Я. Грудина, І. І. Ковалевський та інші).

Активізували в цей час мистецьке життя міста і українські театральні трупи М. Садовського, П. Саксаганського, М. Кропивницького, в яких брала участь М. Заньковецька і які знайомили ніжинців з новими своїми роботами.

Музично-театральне життя Ніжина було цікавим і різноманітним

ще й внаслідок того, що в місті жили і працювали справжні подвижники мистецтва. Це Ф. Д. Проценко, Д. Я. Грудина, Ю. Г. Скороход, Б. Л. Вержиківський, К. Г. Дуброва, В. В. Дорош, М. С. Глебов, В. Е. Ратмиров, В. С. Карамазов, О. О. Леаль, Л. Л. Случевська, Б. І. Милоченко та В. І. Милоченко та інші. Активна їх діяльність сприяла не тільки появі нових спектаклів, концертів, а й забезпечувала спадковість традицій, яка не переривалась, не дивлячись на зміну суспільно-політичних та громадських формацій.

ШЛЯХ. ДО ПРОФЕСІЙНОГО ТЕАТРУ

Ніжин як місто великих театральних традицій, пов'язаних з сценічною творчістю М. К. Заньковецької та засновників українського театру, потребувало свого професійного колективу. Багато сил витратила М. К. Заньковецька, щоб добитись здійснення своєї мрії: відкрити в Ніжині професійний театр. Цього хотіли і всі актори — виходці з міста на Острі. Їх було так багато і творчий доробок їх був таким значним, що не рахуватись з цим було уже важко.

Проте не це зіграло визначальну роль у відкритті професійного театру в Ніжині. У 1923—24 роках на Україні виникають професійні пересувні театри, а також розширюється мережа самодіяльних колективів. У кінці 20-х років у містечку Бурині Чернігівської (нині Сумської) області у клубі цукрового заводу був заснований театр. Цим колективом керував відомий у нашій країні актор і режисер Болеслав Людвігович Лучицький (по сцені Б. Л. Оршанов), який до цього працював у різних російсько-українських театрах. На Україні він грав разом з М. Заньковецькою, М. Садовським, був знайомий з М. Горьким, Скитальцем, С. Есеніним, багатьма іншими письменниками та діячами мистецтва. Це був митець високої професійної культури.

Б. Л. Лучицький багато зробив для популяризації театрального мистецтва на Україні. Він керував драматичною студією в Ічні у 1923—24 роках,¹ відкрив театр у Тростянці, де працював з 1927 до 1930 р., побудував приміщення літнього театру, в якому задня стіна відкривалась. Коли ставили «Сорочинський ярмарок», то на задньому плані були вози, воли, коні — все те, що буває на справжньому ярмарку. Все це зливалось з будівлями, деревами, кущами і створювало відповідний ефект. Глядач був у захопленні.

Родина акторів Лучицьких добре відома на Україні і за її межами. На сцені грав дід, батько Людвіг Тимофійович Лучицький, мати Зінаїда Василівна, сцені віддали свої кращі роки життя і брати Болеслава Людвіговича: заслужений артист УРСР Володимир Лучицький-Данченко та Олександр Лучицький-Палієнко, сестри Катерина Лучицька та Деоніза Янковська. Володимир, Олександр та Деоніза грали в різні роки в театрі, який створив Борис Людвігович. Він підібрав собі хороший колектив, який підготував декілька цікавих спектаклів, що йшли в приміщенні буринського театру.

Після смерті режисера у 1932 році трупу очолила його дочка, на той час уже професійна актриса Анжеліка Болеславівна Лучицька. З Конотопа приїхав її брат Борис Болеславович Лучицький, де він ке-

¹ ФЧОАН, фонд. 598 (393), оп. I, од. зб. 711, л. 84.

рував театральним гуртком на паравозо-ремонтному заводі, і став головним режисером театру в Бурині.

В жовтні 1933 року Чернігівський обласний відділ народної освіти видав постанову про організацію Першого Робітничо-колгоспного театру Чернігівської області. В країні йшов процес поширення культури серед широких верств населення, в тому числі і театрального мистецтва. Самодіяльні колективи уже не могли забезпечити професійний рівень, якого потребували глядачі. Основою нового театру і став буринський колектив, який 7 грудня 1933 р. очолив Б. Б. Лучицький. Перед цим він пройшов перепідготовку в Харківському інституті культури.

Як свідчать архівні матеріали, Б. Б. Лучицький одержав відповідні документи, гроші на костюми тощо. Розпочалася робота по підборі кадрів. Були запрошені деякі артисти з інших театрів, але основу нового колективу складала актори-буринці. В грудні 1933 р. розпочалися репетиції.

В колективі театру працювали А. Б. Лучицька, Б. Б. Лучицький, В. Л. Данченко, В. Ф. Тось, Ю. В. Назаров, К. В. Жуков, В. І. Кречет, П. М. Пушкаренко, В. О. Білоусова, М. В. Асламова, Н. Ф. Спиряєва, В. Я. Борецький, П. Д. Левкович, І. В. Скоробогатський, А. А. Іваненко, М. М. Миргородська, художник Є. Г. Шапошников, зав. муз. частиною В. М. Панарін.

Для прем'єри обрали п'єсу І. Франка «Украдене щастя». Працювали над спектаклем, майже два місяці. 6 лютого 1934 року в будинку культури м. Буринь Перший Робітничо-колгоспний театр Чернігівської області відкрив свій сезон. Миколу Задорожного грав Б. Лучицький, його жінку Анну — А. Лучицька, Михайла Гурмана — Ю. Назаров.

Кожний з цих акторів намагався донести складність життя своїх героїв, їх почуття. Доля розпорядилася не так як хотілося. Анну видали брати заміж за нелюбого вічного наймита Миколу, щоб їм дістався шматок землі, хоч вона і кохала Михайла. Її обдурили, сказали, що він загинув. І коли повернувся в село Михайло Гурман, Анна не витримала, не змогла боротися з своїми почуттями. На чий же стороні правда? Як донести до глядача трагізм соціально-сімейної драми. Кому дати перевагу? Б. Лучицький глибоко розкрив складність душевних переживань Миколи, його фізичну, а потім і моральну втому, коли була знівечена людська гідність.

Не просто було і А. Лучицькій, яка глибоко передавала внутрішній стан Анни, що свідомо стала на шлях боротьби з традиційними звичаями і забобонами. Але цей шлях героїні актриса подавала поступово, від сцени до сцени. Ось А. Лучицька — Анна довідується, що її любий Михайло живий. І вона, не сказавши жодного слова, жестом рук, поворотом голови та блиском очей засвідчила, як забилося її серце, як тривожно стало на душі, біль немов би пронизав все тіло. Це був початок її боротьби, стихійної, керованої часом лише почуттями.

Артист Ю. Назаров розкрив окремими жєстами, голосом ту зміну характеру, яка відбулася у простого сільського парубка під впливом казенного життя в австрійській армії, засвідчив і свою любов до Анни.

Режисер Б. Лучицький, актори зуміли глибоко розкрити і донести до глядачів сімейну драму, яка переросла в соціальну, показати, що

щастя людини може бути тільки в суспільстві, яке дає змогу їй самій розпоряджатися своєю долею.

Гра акторів полонила глядачів, зробила спектакль значним. П'єса І. Франка стала для колективу театру етапною.

Успіху також сприяли художник Є. Шапошников, який майстерно відтворив в декорації гуцульські пейзажі, інтер'єри хати і площі біля церкви, та постановник танців С. В. Панченко.

Перший спектакль був детально проаналізований в самому колективі театру. Б. Лучицький намагався створити професійну атмосферу, яка б сприяла критичному ставленню до роботи, тим більше, що театру треба було виступати перед різною аудиторією.

Поряд з спектаклем «Украдене щастя» йшла робота над п'єсою І. Котляревського «Наталка Полтавка». Ті ж соціальні проблеми, але вираження їх у художній формі дещо інше. Специфіка п'єси, її музикальне оформлення вимагали від акторів уміння гарно співати. Поєднання драматичної гри і чудового володіння голосом давало можливість правдиво передати складність долі кожного з героїв. Надовго запам'ятався в цьому спектаклі образ Возного. Використовуючи багатство мови, характерної для чиновницького світу XVIII століття, а також окремі індивідуальні особливості, актор П. Левкович намагався створити соціальний тип. І це дало можливість ще глибше відчувати, що між Наталкою і Возним нічого не може бути спільного.

З 1934 року почалися гастролі театру. Транспорту не було, а тому перевозили декорації, майно трупи та й самих акторів на возах. Інколи підводили грузли в піску. А коли приїжджали в село, то сцени не було, а як і була, то не пристосована для театральних вистав. Показували спектаклі пізно ввечері, і селяни несли свої гасові лампи в клуб, щоб освітлювати сцену. Люди йшли в театр, хоч 1933 і 1934 роки були тяжкими для України. Важко було і грати, і дивитися на людей.

У театрі працювали справжні ентузіасти, які любили сцену, без неї не могли жити. Були й сімейні трагедії. Поліна Миколаївна Пушкаренко на ультиматум свого чоловіка: «Він або театр», вибрала останнє. І так все своє життя і пропрацювала в цьому колективі.

Під час гастролей йшли репетиції. Репертуар поповнювався як класичними творами («Не судилось», «За двома зайцями» М. Старицького), так і сучасними («Його власність», «На камені горить» Я. Мамонтова, «Платон Кречет» О. Корнійчука). Артисти виступали в Новгород-Сіверському, Ріпкинському та інших районах, а також у Чернігові.

Особливою популярністю користувалася названа п'єса О. Корнійчука. Газета Ріпкинського району «В соціалістичний наступ» від 30 червня 1935 р. писала: «Цей спектакль характеризує організованість, серйозність підходу і почуття відповідальності кожного актора. Особливо слід відмітити високу майстерність Б. Б. Лучицького, який виконував роль Платона Кречета, артистів В. Л. Данченка (Берест), А. Б. Лучицької (Ліда), В. Ф. Тося (Бублик) та інших». У спектаклі брали участь також Ю. Назаров (Аркадій), Н. Спиряєва (Марія Тарасівна), В. Білоусова (Валя).

П'єса О. Корнійчука колективу театру була близька по духу. Акторам хотілося зіграти на сцені своїх сучасників, які займали в житті активну позицію, допомагали людям, вели боротьбу за їх щастя. Образ

лікаря Платона Кречета, мужньої і прекрасної людини, а також тих, хто його оточує, давали можливість акторам наблизитись до сучасного життя.

Б. Лучицький, створюючи образ Платона, акцентував на внутрішніх переживаннях героя. І це особливо помітно в сцені з черепом, де Кречет виголошує монолог, і в сцені бесіди з матір'ю, і в сцені виходу в лікарню перед важливою і відповідальною операцією. Образ Платона в трактуванні Б. Лучицького був близьким глядачеві, сприймався з особливим почуттям і створював загальну атмосферу в відношенні до всього спектаклю. Б. Лучицький спеціально навчився грати на скрипці, і це вдало використав у п'єсі. Коли Лучицький-Платон грає, зал сидить в напрузі і розряджається потім шквалом оплесків.

У 1935 році актори показали свою роботу в Чернігові. Успіх був значним. Здійснити постановку п'єси Б. Лучицькому допомагав тоді В. Данченко, який пізніше став відомим актором і режисером. Спектакль засвідчив, що колектив театру піднявся ще на один щабель своєї професійної майстерності.

Режисер Б. Лучицький орієнтував акторів на підготовку спектаклів за п'єсами сучасних авторів, хоч і не відмовлявся від української класики. Репертуар театру в цей час поповнився п'єсами «Любов Ярова» К. Треньова (1937), «Розлом» Б. Лавреньова (1938), «Щорс» Ю. Дольда-Михайлика, а також класичними творами «Наймичка», «Безталанна» І. Карпенка-Карого, «Не судилось», «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького, «Гроза» О. Островського, «Борис Годунов» О. Пушкіна, «Жорж Дантен» Ж. Мольєра. З успіхом продовжували йти «Наталка Полтавка», «За двома зайцями» та інші.

Перемога на першій республіканській олімпіаді пересувних театрів, де Першому Чернігівському робітничо-колгоспному театру вручили перехідний Червоний прапор Республіканського комітету у справах мистецтва, сприяла утвердженню молодого творчого колективу.

Завдяки головному режисеру Б. Лучицькому та директору театру Ю. Назарову в 1937—1938 роках вдалося завершити організацію колективу, який уже міг справлятися з складним репертуаром, хоч підготовка нових спектаклів проходила в важких гастрольних умовах. Театр в цей час побував у багатьох районах Чернігівської, Сумської та Полтавської областей.

У кінці лютого 1938 року театр переїхав з Бурині в Ніжин, де одержав приміщення і постійну базу. З цього часу він почав іменуватися Ніжинським пересувним українським драматичним театром імені М. М. Коцюбинського. Очолювали колектив, як і раніше, Б. Б. Лучицький (головний режисер), Ю. В. Назаров (директор театру), В. М. Панарін (зав. музичною частиною). У ніжинців з'явився свій професійний театр, про відкриття якого так мріяла М. К. Заньковецька. Значні театральні традиції Ніжина, започатковані корифеями українського театру, накладали на колектив особливу відповідальність і надавали стимулу в роботі. Слава М. Заньковецької, М. Садовського, їх творчий почин по створенню самобутнього аматорського колективу з ніжинців, що потім ставав професійним, а імена його учасників відомими далеко за межами України, підказали Б. Лучицькому та його товаришам по сцені ходи по закріпленню цих традицій. Для участі в спектаклі «Платон Кречет» запросили відомих українських акторів із Ки-

ївського театру ім. І. Франка Амвросія Максиміліановича Бучму та Наталію Михайлівну Ужвій. Це були відомі актори, з багатою творчою біографією. Слава про них ширилась далеко за межі України.

А. Бучма і Н. Ужвій погодилися підтримати молодий колектив ніжинців. А. Лучицька згадувала: «Бучма грав роль Платона, Ужвій — Ліди. Із наших артистів Ю. Назаров виконував роль Аркадія, В. Данченко — Береста, Н. Спиряєва — Марію Тарасівну, В. Тось — роль Бублика. Амвросій Максиміліанович прийжджав до Ніжина завжди на 2—3 дні раніше до запланованої вистави. Репетиції починав рівно о 10 годині ранку і працював до 4—5 годин дня. У своїй роботі він завжди був цікавим режисером. Уже на репетиції він досягав досконалості творчого перевтілення і цього ж домагався від учасників спектаклю. Здавалось, що це не чорнова робота, а справжній спектакль. Працював без надмірної нервозності. До своїх партнерів-ніжинців ставився надзвичайно коректно, не зважаючи на те, були то актори чи обслуговуючий персонал.

На все життя він запам'ятався як артист, який намагався вияснити функціональну, естетичну роль образу, спектаклю, театру. Сцена, коли Платон виходить із операційної і неспритомні, викликала незабутнє враження. Платон (Бучма) падає — спускається завіса. Це падіння було зроблене настільки правдиво і майстерно, що (про глядачів і мова не йде), нас, артистів, кидало в страх: «Розбився, щось на сцені, мабуть, погано було пристроєно». Чекали завіси, кидались до Амвросія Максиміліановича, а він лежить і... посміхається.

Про знамениті паузи артиста писалось і буде ще багато написано, але в ті роки ми подібного не бачили. Це був справжній велетень сцени. Паузи довгі, але настільки осмислені, що текст був не потрібний, розповідало обличчя артиста, його фігура, руки, була видна гама переживань, почуттів.

Якось переглянув А. Бучма наш спектакль «Тайна» Б. Гончарова і зробив відкриту рецензію, допоміг нам своїми режисерськими та акторськими глумаченнями».¹

Надовго запам'ятався ніжинцям і приїзд у 1938 році в театр прославлених майстрів сцени народних артистів України Оксани Петрусенко та Михайла Донця, які брали безпосередню участь у виставі «Наталка Полтавка». О. Петрусенко покорила глядачів не тільки прекрасним співом, а й артистизмом. «Коли вона, висока, струнка, як тополя, виходила на сцену, де зображені були убогі селянські хати серед зелені садків і починала співати «Віють вітри, віють буйні...», все немовби завмирало. Її спів захоплював простотою і сердечністю, сріблястий, красивий голос великого діапазону і приємного тембру дзвенів, заставляв глядачів глибоко переживати і хвилюватися разом з героїнею. На очах у всіх смирна, покірлива матері дочка в сценах з Возним перероджувалась в стійку, рішучу, дійсно «бойову» Наталку».²

Рецензент місцевої газети «Більшовик Ніжинщини» писав, що ніжинці нагородили своїх улюблених акторів аплодисментами, які переходили в справжню овацію.

¹ Особистий архів В. А. Козицького, Ю. В. Терещенка. Машинопис. 1969 р.— С. 8—9.

² Більшовик Ніжинщини.— 1938.— 16 лютого.

Але головне не тільки це. Поряд з О. Петрусенко (Наталка) та М. Донцем¹ (Виборний) грали і актори ніжинського театру. І треба було володіти такою майстерністю, щоб не залишитись непоміченими, а грати на рівні з акторами високого професіоналізму. Достойними партнерами київських акторів були П. Левкович (Возний), який уже декілька років грав цю роль, та молоді актори І. Долинський (Петро) і М. Сахно (Микола).

Подібним був і приїзд у Ніжин у 1939 році улюблених народом артистів Марії Литвиненко-Вольгемут та Івана Паторжинського, які спектакль «Запорожець за Дунаєм» зробили справжнім святом, високим за майстерністю та привабливим за простотою і правдою.

Спілкування з визначними українськими митцями стало для ніжинських акторів своєрідною школою майстерності.

Ніжинський пересувний драматичний театр ім. М. Коцюбинського набирав сил і творчого росту. В репертуар були включені складні п'єси: «Лимерівна» Панаса Мирного та «Великий день» В. Киршона. Помітний був і ріст майстерності у акторів А. Лучицької, В. Білоусової, А. Іваненко, П. Левковича, К. Жукова та інших.

П'єса «Великий день» була написана у 1936 р. і через рік поставлена в Москві. А в серпні 1938 р. її автор Володимир Киршон був репресований і розстріляний, п'єса знята з репертуару. Ніжинці саме в цей час поставили її вперше на Чернігівщині і донесли до глядачів трагічний подих війни, що наближалася з Західної Європи. П'єса відповідала настрою людей, які йшли познайомитися з виставою. «Спектакль,— писав рецензент,— захоплює глядачів силою глибокого проникнення в психологію героїв, багатством і різноманітністю режисерських знахідок. В цьому велика заслуга головного режисера Б. Лучицького».

Для акторів театру матеріал п'єси був новим. Більше того, треба було знайти такі художні прийоми, які допомогли б правдиво розкрити життя військових, що відчували наближення війни.

Б. Лучицький досить уважно підійшов до підготовки спектаклю і до створення ним же образу майора авіації Кожина, який мав досить складний характер, але палко любив Батьківщину і ненавидів її ворогів. Актор зумів знайти таку тональність розкриття образу, яка забезпечила успіх.

Цікаво вів свою роль комбрига Львова К. Жуков. У всьому відчувалася його воїнська діловитість, внутрішня зібраність, порядність. Як згадує його напарниця по сцені М. М. Миргородська (Панаріна), актор мав хороші фізичні дані: стрункий, підтягнутий, красивий зовні у військовому одязі. Коли він, наприклад, грав в п'єсі Ю. Дольд-Михайлика Щорса, то по фактурі був значно ближче до образу, ніж Самойлов у кінофільмі О. Довженка. К. Жукову давались образи військових. У нього були хороші і голосові дані. Грав завжди дуже добре².

¹ Це останній приїзд актора, бо через деякий час він був репресований.

² Із спогадів М. М. Миргородської (Панаріної), яка працювала в театрі в 1936—1939 та в 40-х роках. Зіграла в цей час ролі Марусі («Дай серцеві волю, заведе в неволю»), Варки («Безталанна»), Тетяни («Розлом»), Наталки («Чудесний сплав») та інші.

На долю А. Лучицької випала роль дружини капітана Голубева. Не відразу вдався їй цей образ. Тільки поступово актриса відкрила ті штрихи характеру героїні, які зробили її сильною, рішучою, і в складний час випробувань для Батьківщини допомогли стати бійцем поряд з чоловіком. На жаль, скоро п'єса була знята з репертуару. Пропала величезна робота акторів, декораторів, костюмерів. А найголовніше зникла зі сцени п'єса, яка користувалася у глядачів особливою популярністю.

Не менший успіх у глядачів мала і п'єса Панаса Мирного «Лимерівна», яку ставили як професійні театри, так і самодіяльні колективи. Знайомий для глядача матеріал необхідно було подати в такому ракурсі, щоб зробити його привабливим. Режисер Б. Лучицький зняв мелодраматизм, загострив соціальну лінію, виразно показав кнурів і шкандибенків, які за гроші готові були піти на все, і саме вони стали справжніми винуватцями трагічної долі красивої і гордої селянської дівчини Наталії. Героїня — беззахисна і безправна, але і в цій ситуації вона залишається вірною своїй любові до такого ж обійденого долею хлопця Василя.

Роль Наталії майстерно зіграла А. Лучицька. Вона зуміла через мовні та емоційні переходи передати внутрішній стан Наталії, яку обманом видали заміж за дурного, але багатого Карпа Шкандибенка. Наталія не могла скоритися. І це глядач відчуває, і коли вона ридала, і коли гнівно кричала, і коли гірко сміялася. Дізнавшись про обман, Наталія настільки вражена, що губить логіку думки. І А. Лучицька дуже тонко, але в той же час і виразно передає трагічний стан своєї героїні, яка вступає на шлях боротьби, хоч це і коштує їй життя.

Як згадує В. Ю. Назаров (свідок багатьох спектаклів довоєнного часу), актор К. Жуков запам'ятався йому в багатьох спектаклях. Це був митець високого професіоналізму і справжнього таланту. «Пам'ятаю його в виставі «Лимерівна» в ролі Василя. Коли він помацки шукав сокиру — мороз ішов по спині. Я багатьох акторів бачив в цих сценах, але досягти такої психологічної напруги, такої майстерності, як К. Жуков, ніхто з них не зміг».¹

У спектаклі були зайняті П. Левкович, який виразно зіграв Карпа Шкандибенка. А. Іваненко (Лимериха), В. Білоусова (Маруся). Художнику Є. Шапошникову вдалося майстерно створити поетичні декорації — мальовничий фон, на якому розгорталася вірна і чиста любов Наталії. Це надавало виставі дещо романтизованого характеру.

У довоєнний час ніжинці брали участь в обласних та республіканських конкурсах пересувних театрів, де високо була оцінена робота колективу, особливо в спектаклі «Щорс».

Ріст майстерності акторів сприяв тому, що 11 лютого 1939 р. за рішенням Комісаріату Освіти УРСР та Чернігівського обласного відділу народної освіти Ніжинський музично-драматичний театр імені М. М. Коцюбинського направлявся гастролювати на Далекий Схід. Колектив сприйняв цю поїздку як честь представляти українське мистецтво жителям цього краю та воїнам Червоної Армії.

У 30-х роках будівництво міста Комсомольськ-на-Амурі, бойова слава Особливої Червонопрапорної Далекосхідної армії, корінні зміни

¹ З бесіди В. Ю. Назарова з автором роботи 07.02.94 року.

в житті народів краю, робили його особливо привабливим. Туди поїхали письменники О. Фадеев, П. Павленко, режисери О. Довженко, С. Герасимов, які написали про це цікаві романи та зняли художні фільми.

На Далекому Сході проживало багато наших земляків-переселенців, складаючи цілі регіони, в яких були українські села. Тому театрові не треба було докорінно змінювати репертуар. Так, наприклад, з української класики вибрали твори: «Лимерівна» Панаса Мирного, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Украдене щастя» І. Франка, «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Маруся Богуславка» М. Старицького, «Дай серцеві волю, заведе в неволю», «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького, «Сорочинський ярмарок» В. Суходольського (за Гоголем), «Майська ніч» М. Старицького (за Гоголем).

Значне місце в репертуарі зайняли п'єси на революційну та сучасну тематику: «Любов Ярова» К. Треньова, «Розлом» Б. Лавреньова, «Далеке» О. Афіногенова, «Платон Кречет» О. Корнійчука, «Щорс» Ю. Дольд-Михайлика, «Чужа дитина» В. Шкваркіна, «Біля порогу», «Тайна» Б. Гончарова.

Артистів тепло зустрічали воїни, прикордонники, жителі Біробіджану, Хабаровська, Благовіщенська, Комсомольська-на-Амурі, Миколаївська-на-Амурі та інших міст. На спектаклях ніжинців бував маршал І. Конев.

За п'ять місяців театр ім. М. Коцюбинського дав 112 спектаклів, 15 концертів. Відбулося 7 зустрічей із громадянами Далекого Сходу. Біля 200 тисяч глядачів ознайомились з творчим доробком ніжинців.

Успіх акторів був настільки великим, що військове командування Першої окремої Червонопрапорної армії запросило театр приїхати на гастролі і в наступному році.

Колектив театру підготував новий репертуар і в лютому 1941 року знову виїхав на Далекий Схід. Як і в першу поїздку артистів театру тепло зустрічали глядачі в різних регіонах краю. На жаль, цей мирний акт митців з мальовничого українського містечка був перерваний війною. Починалася нова сторінка в історії театру.

КОЛИ ГРИМІЛИ ГАРМАТИ, МУЗИ НЕ МОВЧАЛИ

Искусство... К бойцам обращалось оно
с подмостков театров, с экранов кино,
внося от души благородный свой вклад
в героический порыв моряков и солдат

Олександр Жаров «Своим оружием»

Війна застала колектив Ніжинського театру в Миколаївську-на-Амурі. Вже позаду були виступи в Хабаровську та інших містах і селах краю, артисти збиралися додому. Зрадницький напад фашистів перевернув усі плани. Треба було все робити, щоб допомогти бити ворога.

Артисти театру попросили керівництво краю перекинути їх театр ближче до фронту. 14 вересня 1941 року Ніжинський театр ім. М. Коцюбинського перевели в Новосибірськ.

Зберігся документ того часу, підписаний директором театру Ю. В. Назаровим і адміністратором І. Ю. Лучком про те, що «Укра-

їнський державний театр ім. Коцюбинського Чернігівської області працює в місті Гур'євську Новосибірської області в зимовий сезон 1941—1942 року». І тут же подається склад театру: Назаров Юрій Володимирович, Киянов-Чарський Сергій Петрович, Луцко Іван Юхимович, Тось Володимир Федотович, Бровченко Іван Кузьмич, Лучицький Борис Болеславович, Кречет Василь Іванович, Репенько Іван Ксенофонович, Слуцький Соломон Маркович, Сахно Іван Васильович, Майстренко-Долинський Іван Іванович, Щербаков Павло Михайлович, Іваницький Дмитро Петрович, Волик Микола Михайлович, Панченко Спирidon Васильович, Стоянов Микола Тихонович, Вайсер Соломон Зельманович, Шапошников Євсей Іванович, Левченко Петро Іванович, Матяш Віктор Михайлович, Клипа Іван Іванович, Голубин Анатолій Павлович, Лучицька Анжеліка Болеславівна, Білоусова Валентина Олексіївна, Шмунклер Клара Михайлівна, Іваненко Олександра Андріївна, Гречко Євдокія Іванівна, Толстоградська Зінаїда Іванівна, Пушкаренко Поліна Миколаївна, Соломко Ольга Петрівна, Руссаковська Раїса Михайлівна, Іваницька Катерина Христофорівна, Шмуклер Фріда Михайлівна, Копилова Парасковія Романівна, Соловйова Олександра Вікторівна, Кликова Раїса Потапівна, Шевцова Людмила Михайлівна, Осауленко Андрій Семенович». Всього в трупі було 38 працівників.

Робота колективу ускладнювалась тим, що в серпні 1941 року пішли в діючу армію директор театру Ю. Назаров, художній керівник Б. Лучицький, актори І. Репенько, П. Щербаков, І. Сахно, К. Жуков та інші.

Новосибірське управління культури з'єднало колектив Ніжинського театру з Миколаївським театром, який прибув з України. До них приєдналися також артисти Прилуцького театру (І. Бровченко, С. Чарський та інші). Із 45 артистів був створений новий колектив — «Театр ім. Т. Шевченка», який очолили Е. Колчинський (директор) та І. Бровченко (художній керівник).

Актриса Прилуцького драматичного театру ім. XV-річчя ВЛКСМ Агнеса Артурівна Вількене-Чарська згадувала: «В серпні 1941 р. в м. Коропі Чернігівської обл. відбулися останні гастролі нашого театру. Його евакуація не була організована, і ми змушені були просуватись на Схід своїми силами. Так, на підводах добрались до ст. Буринь. У 60 км були вже німці. Вирішили заховати костюми, реквізит, стали роз'їжджатись актори.

Мій чоловік, директор театру, С. П. Чарський, головний режисер І. К. Бровченко та адміністратор І. Ю. Луцко поїхали в районний центр, щоб доповісти про те, що сталося. Але в Буринь вони більше не повернулись, бо шлях був відрізаний німцями.

Я з дітьми і дружина І. К. Бровченка з дитиною вибрались з оточення. Ми приїхали в Харків, звідти за направленням евакопункту — в район м. Енгельса. Завдяки бюро розшуку ми довідалися, що С. П. Чарський працює директором Ніжинського театру. Найближчим часом ми виїхали до Сибіру в м. Гур'євськ.

У 1942р. згідно з розпорядженням Новосибірського управління культури пройшло злиття Ніжинського і Миколаївського театрів. На станції Тайга, де Ніжинський театр був на гастролях, приїхав директор Миколаївського театру Е. Г. Колчинський з режисером М. Г. Йоси-

пенком з метою поповнити творчий склад своєї групи. Так, актори Ніжинського театру (правда, не всі) і в минулому режисер Прилуцького театру І. К. Бровченко опинились у Миколаївському театрі.

Мій чоловік С. П. Чарський залишився в м. Гур'євськ і працював директором Будинку культури».

В Ніжинський театр приїхала і А. Б. Лучицька, яка раніше не змогла виїхати з своїми товаришами на Далекий Схід, бо тяжко хворіла мати. Коли почалася війна, вона разом з нею та своєю тіткою, актрисою Д. Л. Янковською, виїхали з Ніжина.

Репертуар театру був створений з п'єс, які ставились раніше. Артисти продовжували гастролювати в Новосибірській та Кемеровській областях, де показали п'єси «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Сватання на Гончарівці» та «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського. Всі постановки здійснив І. Бровченко, декорації до них створив художник Є. Шапошников.

Поступово в артистів театру змінювалась аудиторія. В госпіталі Новосибірську поступали поранені. Доводилось виступати щодня з концертами на вокзалах, в госпіталах, на заводах, у колгоспах та інших підприємствах. Було створено декілька акторських бригад. Напруженість на фронтах передавалась і митцям. Всі відчували відповідальність, і в той же час хотілося своїм мистецтвом полегшити долю воїнів та трудівників тилу, підняти їх настрої. Дуже добре сприймалися українські пісні, сцени з класичних п'єс. Часто саме життя вносило зміни в репертуар. І. Бровченко згадував: «Якось нам довелося їхати до поранених з програмою концерту. Зустрів нас начальник госпіталю, познайомився з програмою і сказав, що з таким концертом він ніколи не виїде до поранених. Виявилось, що наша програма дуже мінорна і жаліблива. Швидко перебудувались, включили в концерт уривок з «Шельменка-денщика», переробили номери на гумор та сатиру і дали концерт. Треба було бачити, з яким захопленням і задоволенням сприймали наші глядачі цей концерт, вони забули про свій стан здоров'я і болі. Проводжаючи нас, начальник госпіталю сказав, що ми тепер дійсно його помічники».¹

Якщо спектаклі «Наталка Полтавка» та «Запорожець за Дунаєм» приваблювали глядачів ліризмом, музичним оформленням і не потребували уточнень у зв'язку з воєнним часом, то в виставу «Шельменко-денщик» внесені були деякі зміни. І. К. Бровченко, згадуючи ті часи, розповідав: «До війни ми ставили п'єсу як ліричну комедію. Глядачі сміялись над блискучими витівками Шельменка. І тільки в умовах війни ми дещо по-іншому інтерпретували її. На перший план ми висунули Шельменка, як солдата, захисника Батьківщини, надії народу, хороброго, завзятого воїна російської армії, на плечі якого ліг весь тягар суворой війни. В зв'язку з цим і сам жанр комедії набув нових рис — комедії-сатири. Перед глядачами постав селянин-кріпак з України, насильно відданий у солдати, зроблений денщиком «пана-офіцера», який помикався ним, немов би своєю власністю. Проте ні тяжка солдатська служба в миколаївській армії, ні приниження людської гідності з боку кріпосників не зменшили в ньому народної мудрості, при-

¹ Особистий архів І. К. Бровченка та М. Ф. Кривець-Бровченко.

родного гумору, душевної лагідності і прагнення будь-що звільнитися від ненависної солдатчини».¹

Тривалий час майстерно і своєрідно виконував роль Шельменка В. Тось. Артист зріднився з цим образом настільки, що жив ним. Тому його ліплення йшло в процесі поєднання всіх засобів художнього перевтілення: мова, жести, душевні переживання, підкріплені психологічними деталями.

Одним із важливих компонентів образної характеристики Шельменка служила українсько-російська з солдатськими жаргонами мова. В зв'язку з тим, що аудиторія глядачів була російськомовна, то прийшлося переходити повністю на російську мову. П'єсу з успіхом показували не тільки в Новосибірській та Кемеровській областях, а й в усьому Алтайському краї на сценах сільських та робітничих клубів, в госпіталах, будинках відпочинку, а то й під відкритим небом.

Артисти театру провели багато концертів. Зібрані гроші йшли не тільки на заробітну плату та оформлення спектаклів, а й на благодійні справи. «Крім основної виробничо-творчої роботи,— писав у газетній статті І. К. Бровченко,— театр дав вже три спектаклі, гроші від яких у сумі 7500 крб. внесено в фонд оборони країни. Крім того, колектив театру вніс у фонд оборони країни облігації на суму 18700 крб. і щомісячно відраховував одиноденний заробіток до кінця війни, підписався на грошово-матеріальну лотерею на 40 процентів. Гроші внесено до 1 січня 1942 року. Ми знаємо, що наша робота на всіх ділянках була високоякісною, передовою і ми прагнули до цього. Актори театру проводили велику шефську роботу. Вони двічі обслуговували військові частини Далекосхідної Червоної Армії і всіляко допомагали і допомагають самодіяльним гурткам мистецтва. Обслуговують радянські свята, дають тематичні концерти безпосередньо на заводах, в шахтах в обідню перерву або перед початком роботи. Таку громадсько-шефську роботу театр буде продовжувати і в Осинниках при підтримці міських організацій»².

У шахтарському місті Осинники Кемеровської області весь збір за спектакль «Платон Кречет» поступив у фонд оборони³. Театр вніс 150 тисяч карбованців на будівництво танків, що постачались Першому Українському фронту.

Особливо багато концертів і вистав було дано для поранених, які знаходились на лікуванні в госпіталах. Не жаліючи часу, актори у вільні хвилини організовували з бійців та медперсоналу художню самодіяльність. Начальник евакуаційного госпіталю № 3629, що знаходився в Кемерово, в своєму відзиві від 24 липня 1943 року писав: «З перших днів свого приїзду в місто Кемерово Український театр узяв шефство над нашим госпіталем і до цього часу продовжує обслуговувати 1-й та 2-й корпуси. Починаючи з 3.X.43 р. дано сім концертів, у тому числі і постановки «Наталка Полтавка» і «Запорожець за Дунаєм». Крім цього, в палатах тяжкохворих дано 14 концертів. Театр надає нам велику допомогу в організації художньої самодіяльності госпіталю. Виділені товариші І. К. Бровченко по 1-му корпусу

¹ Із спогадів І. К. Бровченка.

² За уголь.— 1942.— 28 марта.

³ Там же.— 1942.— 14 июля.

і І. І. Долинський по 2-му корпусу керують драматичним і хоровим гуртками».¹

У Кемерово, де знаходився театр ім. Шевченка, приходили радісні повідомлення про звільнення районів України від фашистських загарбників, у тому числі Ніжина, Прилук, Миколаєва. Артисти працювали з новим натхненням. За час перебування в Західному Сибіру колективом театру було зіграно 800 спектаклів, дано 420 концертів, організовано 120 виступів у госпіталях для 630 тисяч глядачів.

Театральне життя Ніжина не буде повним, якщо не згадати про аматорську трупу, яка діяла під час окупації міста німцями в 1941—1943 роках. Відношення до цього факту у ніжинців не однозначне. І це пояснюється тим, що його вивченням майже ніхто не займався.² Все було набагато складніше, ніж здається тепер. Отож звернемось до свідків та архівних документів.

13 вересня 1941 року гітлерівці захопили Ніжин. Незадовго до цього в місто до матері повернулась Катерина Артемівна Безручко, яка до війни працювала разом з Олександром Олексійовичем Сивицьким у Перемишлянському театрі. З ними прийшли Володимир Олексійович Сивицький та Олексій Якович Сивицький (їх батько), які не змогли евакуюватись, бо працювали до останньої хвилини на залізничній станції в Прилуках, відправляючи ешелони. У К. А. Безручко була ще 75-річна мати та прийомна дочка. Матеріальне становище сім'ї було важким. Виникла думка створити пересувну драматичну трупу. Звернулись до коменданта, який дозволив відкрити театр. Фашисти намагались показати, що вони турбувались за населення, відкривали школи та мистецькі установи.

Театральна трупа росла. В ній було біля 25 чоловік. Вступали до театру з різних причин: одні розраховували на те, що їх не мобілізують до Німеччини, у інших не було чого їсти, а треті використовували приміщення для підпільної роботи. Таким чином в трупі опинились, крім К. Безручко та братів Сивицьких, Микола Зоценко, Микола Проценко, Ніна Рудик, Володимир Мочульський, Наталія Ткаченко, Поліна Глушенко, Олег Чепель, Міліца Іованович, Марія Кривець, Ніна Баранович та багато інших.

Директором театру призначили Олександра Сивицького, а режисером його брата Володимира. Спочатку спектаклі показували в приміщенні на вулиці Гоголя (де в 50—80-х роках був кінотеатр). Через деякий час дозволили використати приміщення театру, яке під час вистав повністю заповнювалось ніжинцями, бо це було єдине місце, де під час окупації вільно могли зустрітись жителі міста, дізнатись про останні новини на фронтах, навіть виконати якісь доручення партизанів чи підпільників. Театр був і єдиним центром національної культури в окупованому фашистами місті, з їх пропагандою та режимом.

Як свідчать учасники тих подій, а також архівні документи, на сцені йшли лише класичні твори: «Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «Наймичка», «Безталанна», «За двома зайцями» та інші. Декорації розписували В. Сивицький та Вс. Агієнко, дружину якого

¹ З особистого архіву І. К. Бровченка та М. Ф. Кривець-Бровченко.

² Див. лише одну ст.: Г. П. Васильківський. Вони працювали на перемогу // Під прапором Леніна.— 1983.— 1 жовтня.

розстріляли фашисти. Олександр та Володимир Сивицькі разом з акторами уважно підходили до репертуару, який би у цей складний час піднімав дух народу. Так, вистава «Запорожесьь за Дунаєм» нагадувала слухачам про боротьбу українського народу з турецькими поневолювачами, про його відношення до зрадників Батьківщини, до тих, хто похвалявся, що він «вже турок, не козак». Підбирались відповідні пісні і для сольного виконання. Коли Володимир Мочульський виконував пісню «Узник» («Сижу за решеткой в темнице сырой») на слова О. Пушкіна, мороз тіло проймав. З таким викликом все це виконувалось, що страх брав за долю артиста. Нової вільнолюбивої інтерпретації набула і пісня «Нелюдимо наше море» у виконанні В. Мочульського та М. Зоценка.

Духом непокорі, боротьби була проникнута і вистава «Невольник» за поемою Т. Шевченка «Сліпий». По ходу дії треба було співати українську народну пісню «Ревуть, стогнуть гори». Як згадує П. Г. Глушенко, коли дійшли до слів: «Плачуть, тужать козаченьки в турецькій неволі», то актори співали по-новому: «Плачуть, тужать козаченьки в німецькій неволі». «Фінальна частина вистави — страта козака Неплюя — носила демонстративно-бунтівний характер і адресувалась в нових політичних обставинах як зневага і презирство до режиму терора і насильства», — засвідчували акторі-аматори Ніна Рудик та Павло Мартиненко.

Слід зазначити, що серед акторів трупі було чимало патріотів, які входили в підпільну групу, якою керував **Володимир Федосійович Мочульський**, лейтенант Радянської Армії, оточенець. Участь у театральних виставах давала їм можливість вільно зустрічатись, обмінюватись інформацією тощо. В групу входили Ілля Кузуб, Микола Зоценка, Микола Проценко, Ніна Рудик, Олег Чепель, Катерина Безручко та інші. Підпільники виконували різні завдання: збирали свідчення про дислокацію німецьких військ, зброю, по настрої серед німців і поліцаїв, розповсюджували листівки, допомагали оточенцям. Так, весною 1942 р. Катерина Безручко та Олександр Сивицький привели нового чоловіка в трупі. Досвідчені актори відчули, що він не міг навіть нормально ходити по сцені. Таких людей включали в масовки. Вони перебували деякий час в театрі, а потім зникали. Серед таких акторів був і капітан Радянської Армії, розвідник, як виявилось це після звільнення міста.

Володимир Мочульський підбирав нових людей, розробляв плани диверсійної роботи. Підпільники задумали підірвати приміщення театру, коли там зберуться на нараду фашисти. Але знайшовся зрадник, який попередив їх. Арештували майже всіх акторів-чоловіків і трьох жінок, а також електрика театру, кіномеханіка Іллю Кузуба.

Як згадує Володимир Сивицький, всіх акторів посадили в підвальні камери тюрми, почали водити на допит і вимагати, щоб кожний сказав, хто готував диверсію. Як з'ясувалося пізніше, Ілля Кузуб зрозумів, що уникнути відповідальності вже не можна, і він, щоб врятувати своїх товаришів, взяв усе на себе. Акторів відпустили як заложників, а його разом з вчителями Таїсією Унявко та Іваном Гордієнком, які також були членами групи В. Мочульського, травневої ночі 1942 року розстріляли за містом на кар'єрах цегельного заводу.

Володимиру Мочульському і значній частині акторів вдалося втекти. Як свідчать історики, це були перші спроби організувати підпільну боротьбу в Ніжині. Німці ще деякий час шукали В. Мочульського, вривались на квартири акторів і тут же робили допит, били їх, вимагали сказати, де ховається керівник групи.

Фашисти прислали нового режисера, але театральна група уже майже розпалась.

По-різному склалося життя патріотичної групи та акторів. Володимира Мочульського спасли Іван Михайлович Бовкун, який незабаром став командиром партизанського з'єднання «За Батьківщину», пізніше Герой Радянського Союзу, і господарки явочної квартири по вулиці Об'їжджій, 25 сестри Ольга та Марфа Степури. Пізніше В. Мочульський перебував у партизанських загонах на Брянщині, а потім у дійсній армії.

Микола Володимирович Зоценко (15 лютого 1922 — 22 листопада 1975) після звільнення Ніжина пішов у Радянську Армію і продовжив боротьбу з фашистами. Сам він був родом з Ніжина, закінчив середню школу № 4. Деякий час грав на сцені Ніжинського театру. В 1940 р. вступив до Київського інституту театрального мистецтва. Завершив навчання після війни у 1947 році, працював актором у Чернігівському обласному театрі ім. Т. Шевченка, в Київському театрі юного глядача, Київському театрі музичної комедії. Останні роки працював на кафедрі сценічної мови Київського театрального інституту ім. І. К. Карпенка-Карого.

З 1950 р. в періодичних виданнях з'явилися його оповідання. Він є автором лібретто опери «Суперники», яка йшла у кількох театрах України, збірки оповідань «Тривожні зустрічі» (1962) та книги про актрису Є. Мирошніченко «Срібні струни» (1963). У повісті «3 ночі», яку він писав у Києві та Ніжині в 1964—65 роках, М. Зоценко розповів про своїх друзів-підпільників. Помер він у Києві, але похований у Ніжині.

Микола Федорович Проценко був родом із відомої в Ніжині родини культурного діяча Федора Даниловича Проценка. В 30-і роки батька Миколи — Володимира Федоровича, заарештували і розстріляли. Дід усиновив своїх онуків.

Микола Проценко після школи вступив до Ніжинського педагогічного інституту на історичне відділення. Закінчив два курси, а тут війна. Після визволення міста 19 вересня 1943 р. пішов у армію бити фашистів. Після закінчення війни продовжив навчання на 3 курсі в пединституті. Але маючи гарний голос, вирішив вступити до Київської консерваторії, одночасно співав у хорі ім. Г. Верьовки. Після закінчення консерваторії деякий час працював у Київському театрі оперети Хворів, і рано пішов із життя.

Олег Чепель також воював, звільняв Чехословаччину. У післявоєнний час він став почесним громадянином цієї країни.

Разом з Миколою Проценком пішла на фронт і Поліна Григорівна Глушенко. Вона перебувала в лавах Радянської Армії до кінця війни, має декілька урядових нагород. У післявоєнний час закінчила Ніжинський педагогічний інститут, викладала російську мову та літературу в середній школі № 1, брала активну участь у художній самодіяльності та громадському житті Ніжина.

У братів Сивицьких доля склалася по-різному. Після війни Олександр працював деякий час у Черкаському театрі, а потім до кінця життя в філармонії. Володимир після звільнення з-під арешту був направлений до Німеччини, працював на вагоноремонтному заводі, двічі з своїм товаришем тікав, за що відправили в Бухенвальд. Після війни деякий час перебував у Радянській Армії на території Німеччини, а демобілізувавшись, повернувся на Україну, працював актором Ворошиловградського, Рівненського та Чернігівського театрів.

Багато аматорів залишилось у Ніжині, пов'язали своє життя з професійним чи самодіяльним театром. У пам'яті надовго залишилась К. Безручко в ролі Васси Железної. В театрі працювали Н. Агієнко, М. Кривець, П. Мартиненко та інші.

Після звільнення Ніжина в місті сформувалась нова театральна група, до неї ввійшли Сивицький О. О., Безручко К. А., Баклан П. І., Мартиненко П. Т., Маринчик К. Л., Власенко Є. А., Радько А. Г., Кривець М. Ф., Вегера В. Г., Булах М. С., Сергієнко В. П., Рудик Н. А., Марченко Є., Безручко Т. С., Бублик А. І., Гриценко Д. Я. та інші. Крім акторів було ще 4—5 хористів та три учасники балетної групи. Музичну частину очолив Медведєв М. С., колектив театру — Щєбатурин Л. М.

На той час вакантною залишилася посада художнього керівника, на яку директор шукав людину, посилаючи в різні міста листи-запрошення. Йшло також листування з професіональними акторами, яких запрошували на роботу в театр.

Л. М. Щєбатурин у статті «Артисти — героям» зазначав, що за два місяці 1943 р. після звільнення Ніжина театр дав 36 концертів для фронтовиків, зокрема для гвардійців Ніжинського корпусу дано 5 концертів. Тепло бійці зустрічали виступи артистів К. А. Безручко, П. І. Баклана, П. Т. Мартиненка та інших.

У першому кварталі 1944 року (станом на 15 березня) репертуар театру складався з п'єс «За двома зайцями», «Майська ніч» М. Старицького, «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Платон Кречет» О. Корнійчука, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Російські люди» К. Симонова, «Дай серцеві волю, заведе в неволю» М. Кропивницького.¹

У звіті театру за перший квартал вказувалось: «Репертуарний план на 1944 рік у зв'язку з відсутністю постійного режисера точно вказати не можемо, але маємо на увазі такі п'єси: «Мати» Ю. Мокрієва, «Партизани в степах України» О. Корнійчука, «Розкинулось море широке» Вс. Вишневського, «Весілля в Малинівці» Л. Юхвіда, а також декілька поновлених старих п'єс.²

Значну частину грошей, які заробляв театр, направляли на благодійні справи, а також за допомогою Червоної Армії. Так, на танкову колону «Колгоспник Чернігівщини» було перераховано 3200 крб., на допомогу сім'ям військовослужбовців направлено 9965 крб., а на користь дітей-сиріт Вітчизняної війни зібрано 6525 крб.³

¹ ФЧОДАН, фонд 7308, оп. I, од. зб. 6, л. 10.

² Там же. Од зб. 5, л. 40.

³ ФЧОДАН, фонд 7308, оп. од. зб. 5, л. 31.

Колективу прийшлося працювати в складних умовах. Майно театру, яке залишалося в місті, було розграбоване або знищене під час війни. Фашисти нанесли збитків театру на суму 44010 карбованців¹.

17 лютого 1944 р. був укладений договір між директором театру та режисером Чернігівського театру ім. Шевченка Андрієм Андрійовичем Андриєнком про постановку в Ніжині спектаклю «Російські люди» К. Симонова. Прем'єра відбулася 22 березня 1944 р². В архіві збереглися також концертні програми артистів театру.

В кінці червня 1944 р. Ніжинський пересувний драматичний театр ім. М. Коцюбинського повернувся з Західного Сибіру у рідне місто. У його складі були артисти А. Б. Лучицька, В. Ф. Тось, Д. П. Сурик, З. І. Толстоградська, І. К. Бровченко, П. М. Пушкаренко, В. І. Кречет, Д. Л. Янковська, Е. М. Тасина. Ця група акторів об'єдналась з тією, що працювала в Ніжині після звільнення міста. Створився великий театральний колектив.

У Ніжинському архіві зберігся штатний розпис працівників театру на 15 листопада 1944 року. Наводимо з нього список артистів та їх категорію:

Тось Володимир Федотович, директор театру, артист,
Бровченко Іван Кузьмич, художній керівник, артист,
Лучицька Анжеліка Болеславівна, артистка вищої категорії,
Сурик Дмитро Пилипович, артист першої категорії,
Толстоградська Зінаїда Іванівна, артистка першої категорії,
Баклан Порфирій Іванович, артист першої категорії,
Ігнатенко Володимир Пименович, артист першої категорії.

Артисти другої категорії: Мартиненко Павло Тимофійович, Гончаров Яків Прокопович, Маринчик Клавдія Львівна, Радько Антоніна Григорівна, Вегера Василь Григорович, Косинська Антоніна Феодосіївна, Янковська Димиза Людвигівна, Круча Любов Максимівна, Булахова Марія Симонівна, а також артисти інших категорій Пушкаренко Поліна Миколаївна, Кривець Марія Федорівна, Копилова Парасковія Романівна, Безручко Тетяна Степанівна, Бублик Артем Іванович, Марченко Євгенія Григорівна, Блохіна Олімпіада Трохимівна, Лозинський Михайло Дмитрович, Гриценко Данило Якович, Марченко Ганна Мефодіївна, Стась Віра Іванівна, Максимович Валентина Сергіївна, Касіян Дуня Олександрівна, Дідик Григорій Маркович. Всього 30 акторів. Художником театру був Шапошников Овсій Іванович, а зав. музичною частиною — Тасина Єлизавета Михайлівна³.

Постановою виконкому Ніжинської міської ради від 25 серпня 1944 р. приміщення будинку міськтеатру передавалося йому в постійне користування.

Після демобілізації з фронту в театр повернулися Ю. В. Назаров, Б. Б. Лучицький, І. К. Репенько, К. В. Жуков. У наступні роки відбувалися тільки деякі зміни в складі труп, а в основному вона була стабільною.

8 грудня 1944 р. п'єсою Панаса Мирного «Лимерівна» відкрив зимовий сезон Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського. Ро-

¹ Там же, од. зб. 5, л. 10.

² ФЧОДАН фонд 7308, оп. 1, од. зб. 5, л. 31.

³ ФЧОДАН, фонд 7308, оп. 1, од. зб. 6, л. 41.

лі виконували: А. Лучицька (Наталя), Л. Круча (Лимериха) Д. Супік (Остан), П. Пушкаренко (Оришка), М. Кривець (Маруся), В. Ігнатенко (Василь Безродний), З. Толстоградська (Шкандибиха), В. Тось (Карпо), П. Баклан (Кобзар). Режисером спектаклю був І. К. Бровченко.

Критика відмітила талановиту гру А. Лучицької, В. Ігнатенка, В. Тось та інших акторів.¹

Як свідчить звіт театру, в 1944 році було зіграно 152 спектаклі для 44468 глядачів. Найчастіше ставились п'єси «Платон Кречет» (21 раз, 5549 глядачів), «Наталка Полтавка» (20 разів, 5525 гл.), «Майська ніч» за Гоголем (17 разів, 5163 гл.), «Сватання на Гончарівці» (14 разів, 3000 гл.), «Російські люди» К. Симонова (11 раз, 4925 гл.). Йшли у цьому сезоні також п'єси «Безталанна», «За двома зайцями», «Дай серцеві волю, заведе в неволю», «Запорожець за Дунаєм», «Весілля в Малинівці», «Лимерівна», «Шельменко-денщик».²

П'єса К. Симонова «Російські люди», яка за короткий час завойовувала популярність у глядачів, поєднувала колектив театру з війною, з боротьбою радянських людей проти фашистів.

Залишився акт прийняття спектаклю «Російські люди» К. Симонова (режисер А. А. Андрієнко). В ньому відмічалася гра актора П. Баклана (Васін), «Цьому образу віриш з початку й до кінця, — читаємо в документі. — Хороший Вернер у артиста Кулінського. Цей образ дійсно є образ, зроблений актором, продуманий, цікавий. Хороша Валя — М. Кривець, Марфа Петрівна — Т. Безручко».³

Комісія радила А. Косинській доопрацювати образ Марії Іванівни, Невруцькому — Паніна, А. Бублику — Гаврилова. В цілому ж висновок був позитивний: «Вистава свіжа, хороша».

Отже, доробок у акторів театру за воєнний час був значний. В 1949 році майже всі артисти театру за велику роботу по обслуговуванню частин та підрозділів Радянської Армії були нагороджені медаллю «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» та «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». Так завершився один із складних і в той же час творчо значимий етап в житті Ніжинського театру.

ПІСЛЯВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ

Суспільно-політичні обставини часу вимагали поповнення репертуару не тільки за рахунок класики, яка завжди добре сприймалася глядачами, а й п'єсами на сучасні теми.

20 жовтня 1945 року відкрився другий сезон після звільнення Ніжина від фашистських загарбників (і перший післявоєнний) п'єсою П. Шильмана та В. Мінца «Вирок оскарженню не підлягає» (художній режисер І. К. Бровченко). Спектакль був близьким ніжинцям. Тільки що закінчилась війна, у всіх людей була в пам'яті боротьба нашого народу проти фашистів. Тому образи підпільників, яких чудово зігра-

¹ Голєндер Е. «Лимерівна». В постановці Ніжинського драматичного театру ім. М. Коцюбинського // Радянський Ніжин. — 1944. — 14 грудня.

² ФЧОДАН. Фонд 7308, оп. 1, од. зб. 6.

³ ФЧОДАН. Фонд 7308, оп. 1, од. зб. 5.

ли К. Жуков (Чагара), В. Ігнатенко (капітан Казанцев), глядачі сприймали як своїх земляків.

Схвильовано виконала роль вчительки-підпільниці Катерини, — стійкої патріотки К. М. Шмуклер (Репенько). Глибоку симпатію викликали образи юних підпільників Юрка, Ігоря, Наді, яких майстерно створили В. Сергієнко, В. Вегера, М. Кривець.¹ Твердість характеру, непохитна воля, сила духу, сміливість — все це приваблювало глядачів у діях і вчинках цих героїв.

«Блискуче розгорнула свій акторський талант у ролі німецької шпигунки Ельзи Вернер артистка А. Б. Лучицька. Особлива майстерність гри, перевтілення в образі — ось ознака високої майстерності акторки»², — писала місцева газета.

Запам'ятались також образи, створені Д. Супік, Ю. Назаровим, З. Толстоградською, П. Мартиненком.

Після спектаклю громадські організації та глядачі палко вітали акторів театру і весь колектив з відкриттям сезону. Йшла щира розмова про той вклад, який внесли діячі культури в боротьбу проти фашистських загарбників. Привітання прийшли з Києва, Чернігова.

У липні 1946 р. з армії до театру повернувся Б. Б. Лучицький, який і став його художнім керівником. І. К. Бровченко був призначений художнім керівником Прилуцького театру.

У ці роки репертуар поповнився п'єсами «Мрія» О. Корнійчука, «Під каштанами Праги», «Російське питання» К. Симонова, «Щастя Садовського» А. Бергера, «Після розлуки» Л. Юхвіда, «Розлом» Б. Лавреньова, «Любов Ярова» К. Треньова. У постановці цих та інших п'єс проявив свою майстерність головний режисер театру Б. Лучицький, який грав і основні ролі в багатьох спектаклях. Він ставить і такі складні твори, як «Влада тьми» Л. Толстого, «Останні» М. Горького, «Одруження» М. Гоголя та інші.

Театр був пересувний: у Ніжині спектаклі відбувалися лише пізньої осені, зимою та ранньою весною. Як тільки теплішало, трупа збиралась у подорож. Післявоєнне село, невеличкі районні центри, а то й великі міста радо зустрічали ніжинців, хоч дуже часто їм доводилось виступати в непристосованих приміщеннях. Дощ, сніг, розбиті дороги, грязюка — ніщо не могло перешкодити зустрічам з сільськими глядачами. Акторам треба було дуже любити свою професію, театр, щоб у таких важких умовах працювати. Але в переважній більшості це були молоді, енергійні, талановиті люди, які не зважали на побутові незручності і жили бажанням працювати, радіти вдачам разом з глядачами, наповнювати життя сільських та міських жителів прекрасним, дарувати їм години радощів. Із села в містечко, з містечка — в місто, а далі навпаки, так і кочували по рідній землі ніжинські актори. В перервах між виставами готували нові спектаклі.

Сезон 1946—1947 року відкрився п'єсою О. Корнійчука «Мрія». Великим успіхом у глядачів користувалася постановка «Сонати» за

¹ М. Ф. Кривець-Бровченко, маючи гарний голос, успішно грала і в музикальних виставах. Запам'яталася вона в «Наталці Полтавці» (Наталка), «Марусі Богуславці» (Леся), «Наймичці» (Харитина), «Молодій гвардії» (Уля) та ін.

² Гур'єва Т. «Вирок оскарженню не підлягає» // Радянський Ніжин. — 1945. — 20 жовтня.

п'есою В. Суходольського (режисер А. Ю. Вронський). Роль центрального героя п'єси Вадима Терлицького, талановитого піаніста, лауреата Державної премії, який під час війни залишився без двох пальців, що перешкодило йому займатися улюбленою справою, добре зіграв І. К. Бровченко. Він зумів показати складну життєву історію Вадима і як людини, і як піаніста та композитора.

Розкрила нову грань свого таланту в п'єсі і А. Б. Лучицька. Просто, дотепно зіграв свою роль В. П. Ігнатенко (капітан Новохатов). Хороший теплий образ матері створила артистка З. І. Толстоградська. Хоч не всім акторам вдалося досягти успіху, але ішов пошук. Спектакль радував ніжинців.

Творчий успіх театру принесла постановка п'єси А. Утевського «Пам'ятні зустрічі», в якій брали участь артисти Б. Лучицький, В. Білоусова, А. Радько, В. Ігнатенко та інші,¹ а також п'єси А. Успенського «В наші дні».²

У 1947 р. була поставлена п'єса К. Симонова «Під каштанами Праги». Образ центрального героя професора Прохазки переконливо створив Б. Б. Лучицький. Особливо майстерно актор зіграв фінальну сцену. Яскраво виконав роль і актор І. Долінський, глибоко розкривши долю колишнього бійця іспанської республіканської армії чорногорця Джокича, якому фашисти в концтаборі випалили очі. Актриса К. Шмуклер (Репенько) правдиво розкрила складний образ Божени.³

Збагачували театральне життя Ніжина у середині 40-х років колективи, які бували тут на гастролях. 26 серпня 1948 року ніжинцям показали свої роботи актори Київського російського драматичного театру ім. Лесі Українки. Це були п'єси «Пігмаліон» Б. Шоу, «Нечиста сила» О. Толстого, «Так і було» К. Симонова. Всі вистави йшли в приміщенні Ніжинського драматичного театру ім. М. Коцюбинського (нині Будинок культури). Особливе враження на ніжинського глядача справила талановита гра народного артиста України М. К. Висоцького, заслуженого артиста України П. І. Киянського, артистів Л. Г. Шах, В. С. Інсарової, П. Д. Росція. Театр також підготував для ніжинців п'єсу «Забавний випадок»⁴.

Влітку 1948 р. п'ять днів перебували в Ніжині артисти Московської драми і комедії, які показали п'єси «Остання жертва» О. Островського, «Овод» Е. Л. Войнич, «Стакан води» Скріба, «Глибоке коріння» де Юссо і Гоу. Гра артистів відзначалась справжнім мистецтвом. Особливий успіх у глядачів мали актори Г. О. Громов, О. М. Семикова, І. О. Калашнікова, Л. І. Белкова, О. М. Олександрова та інші⁵.

1948 рік був досить складним в історії театру. 18 березня 1948 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову про скорочення та об'єднання пересувних театрів. Значну їх кількість було на Україні закрито, в тому числі і п'ять на Чернігівщині. Був розформований і обласний театр як не рентабельний. Тільки завдяки майстерності акторів ніжинської трупи, їх постійним виступам за межами області, тривалим

¹ Радянський Ніжин.— 1947.— 1 січня.

² Там же.— 1947.— 28 грудня.

³ Там же.— 1947.— 25 травня.

⁴ Радянський Ніжин.— 1948.— 29 серпня.

⁵ Грищенко А. Заслужений успіх // Рад. Ніжин.— 1948.— 10 вересня.

гастрольним подорожам, а це забезпечувало прибуткову частину бюджету, авторитетові Б. Б. Лучицького театр у Ніжині залишили.

19 квітня 1948 р. виконком Чернігівської обласної ради депутатів трудящих прийняв постанову № 1073 «Про об'єднання Ніжинського і Прилуцького українських музично-драматичних театрів в один обласний пересувний український музично-драматичний театр...» У цьому документі значилось:

«1. Об'єднати Ніжинський та Прилуцький українські муздрамтеатри в один обласний пересувний український музично-драматичний театр. Об'єднання провести на базі творчих і адміністративно-господарських кадрів Ніжинського театру з залученням до складу нового театру кращих творчих працівників Прилуцького театру.

2. За новим театром залишити стаціонаром місто Ніжин і назву Ніжинського українського музично-драматичного театру, іменуючи його: «Ніжинський український пересувний музично-драматичний театр ім. М. Коцюбинського».

3. Керівників Ніжинського театру затвердити в такому складі: директор театру т. Тось В. Ф., художній керівник театру т. Лучицький Б. Б., залишивши їх уповноваження на ведення справ театру, видані їм Чернігівським відділом в справах мистецтв на 1948 р.»¹

Відбулося скорочення штату на 15 %. Зменшились асигнування. Театр перевели на бездотаційну роботу. Довелось залишити в театрі лише найнеобхідніших працівників. У касі та на контролі працювали актори, які не були зайняті у спектаклях.

У трупі залишилось 20 чоловік: Б. Лучицький, І. Репенько, Д. Супник, П. Пушкаренко, В. Тось, А. Лучицька, В. Білоусова, К. Шмуклер, В. Ігнатенко, М. Асланова, І. Долинський, С. Панченко, К. Маринчик, З. Толстоградська, Ю. Костницький, О. Соловйова, О. Палієнко, П. Мартиненко, А. Радько, М. Миргородська.

Директор театру В. Ф. Тось звернувся 9 липня 1948 р. до начальника обласного відділу мистецтв при Чернігівському Облвиконкомі депутатів трудящих Зоріна з проханням передати будинок театру на рахунок Ніжинського міськвиконкому, бо театр «у зв'язку з переходом на бездотаційну роботу та переходом його в сітку пересувних театрів, а також зменшенням бюджету» не в силах утримувати як приміщення, так і його штат.² Так театр залишився без свого приміщення.

У 1949 р. колектив акторів написав листа К. Є. Ворошилову як заступникові Голови Ради Міністрів СРСР про своє жебрацьке життя, що склалося через несправедливе ставлення до театру обласних керівних організацій. З виділених згідно з постановою Ради Міністрів СРСР грошей на покриття заборгованості заробітної плати за 1948—1949 роки Ніжинський театр не отримав жодної копійки. Зрозуміло, що після скарги, театрові стало не легше, хоч гроші йому і повернули.

В зв'язку з скороченням акторського складу, репертуар театру у 1948 та в 1949 роках був дещо змінений. Тимчасово були зняті п'єси «Любов Ярова», «Розлом», «Під каштанами Праги», «Без вини винні». Спектаклі «Вас викликає Таймир» та «Син» були виведені з репертуару як такі, що мали невисокий художній рівень.

¹ ФЧОДАН. Фонд 7308, оп. 1, од. зб. 17, л. 10.

² Там же, л. 14.

Через відсутність коштів для оформлення підготовлені спектаклі «Підступність та любов» Ф. Шіллера та «Останні» М. Горького не були поставлені.

Однак і в цей складний час театр набирав сил, підвищував свою майстерність. У листопаді 1949 року до театру прилетіла радісна звістка. Указом Президії Верховної Ради УРСР (від 29 вересня 1949 р.) звання заслуженої артистки УРСР було присвоєно Анжеліці Болеславівні Лучицькій. Артистка була обрана депутатом Ніжинської міської Ради депутатів трудящих (такої честі вона удостоювалась і в 1947, 1949, 1953 та 1957 роках). У 1949 р. артисти театру, як уже говорилося, були нагороджені медалями «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» та ««За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» Така увага до артистів театру надихала колектив на нові творчі пошуки та плани.

У 1949 р. в репертуарі театру було 20 п'єс (13 п'єс класиків української літератури та 7 п'єс радянських драматургів). Найбільшою популярністю користувався спектакль «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка. Він ішов на сцені 80 разів, його бачили 18892 глядачі. За ним ішов спектакль «Наталка Полтавка» І. Котляревського, який показаний був 32 рази для 7549 глядачів. Популярністю користувалися також спектаклі «Наймичка» (28 раз, 7543 гл.) та «Безталанна» (20 раз, 4734 гл.) І. Карпенка-Карого, «Маруся Богуславка» М. Старицького (26 раз, 7888 гл.), «Син» В. Поташева (31 раз, 5255 гл.), «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (24 рази, 5899 гл.).¹

Навантаження на акторів було великим. Так, заслужена артистка УРСР А. Лучицька кожного місяця грала у 25 виставах. За рік вона виступила у 262 спектаклях. Подібне можна сказати і про інших акторів. В. Ф. Білоусова, наприклад, була зайнята у 259 спектаклях; З. І. Толстоградська — 294, О. В. Соловйова — 269, К. Л. Маринчик — 273, В. П. Ігнатенко — 318, І. К. Репенько — 306, О. Л. Палієнко — 285, Б. Б. Лучицький — 275, В. Тось — 220 і т. д.

Театр з 26 травня по 21 грудня гастролював у Гомельській, Бобруйській, Вітебській, Смоленській, Горьковській, Ярославській та Володимирській областях десять місяців, замість запланованих восьми.

У 1950 році з успіхом ішли спектаклі «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка (45 разів, 9772 глядача), «Калиновий гай» О. Корнійчука (26 р., 7110 гл.), «Останні» М. Горького (23 р., 3742 гл.), «Сонячний дім» А. Симукова (24 р., 3846 гл.); «Життя починається знову» В. Собка (22 р., 4583 гл.), «Лимерівна» Панаса Мирного (21 раз, 4513 гл.).

Із репертуару 1949 р. на 1950 р. перейшло 9 спектаклів: «Талан» М. Старицького, «Наймичка» І. Тобілевича (Карпенка-Карого), «Платон Кречет» О. Корнійчука, «Дай серцеві волю, заведе в неволю» М. Кропивницького, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Ой, у полі нивка» О. Левади та Л. Гроха, «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Маруся Богуславка» М. Старицького, «Наталка Полтавка» І. Котляревського.

¹ ФЧОДАН, ф. 7308, оп. І, од. зб. 25, л. 21. Річний звіт про діяльність театру за 1949 р.

За 1950 р. підготовлено 7 прем'єр: «Останні» М. Горького, «Мрійники з Степового» В. Суходольського, «Сонячний дім» А. Симукова, «Життя починається знову» та «За другим фронтом» В. Собка, «Калиновий гай» О. Корнійчука, «На старті» Ю. Мокрієва. Були оновлені п'єси «Лимерівна» Панаса Мирного та «Украдене щастя» І. Франка.

У 1950 р. театр гастролював у Чернігівській, Сумській, Полтавській, Кам'янець-Подільській і Житомирській областях.

Коли театр ще знаходився в Ніжині, в березні 1950 р. на спектаклі «Платон Кречет» був присутній автор п'єси Олександр Корнійчук разом з Вандою Василевською, яка обиралась по Ніжинському виборчому округу до Верховної Ради СРСР. Зав. музичною частиною театру В. Панарін згадував: «Ми, артисти, звичайно, сильно хвилювались: легко сказати, сам автор п'єси, академік, заступник Голови бюро Всесвітньої Ради миру буде на нашому спектаклі, та ще в такому непривітливому приміщенні театру. Правда, грали наші люди з ентузіазмом, натхненно. Вільні від гри актори припали до щілин завіси і спостерігали за глядачами і гостями з Києва. Бачили їх зосереджені обличчя. Відчувалось, що вони, як і глядачі, захоплені подіями на сцені. А коли спектакль закінчився і вибухнули аплодисменти, глядачі і ми побачили наших гостей: вони стояли і теж аплодували. Б. Б. Лучицький зняв парик і, звернувшись до глядачів, схвильовано сказав: «Товариші! У нас зараз на спектаклі присутні високі гості: Ванда Львівна Василевська і автор п'єси «Платон Кречет» Олександр Євдокимович Корнійчук!» Знову пролунали аплодисменти. Письменники повернулись до глядачів і піднявши руки вітали їх. Потім Корнійчук і Василевська підійшли до бар'єру, привітно посміхались, сердечно дякували артистам, особливо Б. Лучицькому як постановникові і артистові, який грав головну роль лікаря Платона Кречета: А потім відбулась бесіда. Хвилювання наше змінилось радістю. Ми зрозуміли, що спектакль нам удався». І справді, спектакль «Платон Кречет» був зроблений на високому мистецькому рівні. В ньому брали участь кращі сили театру. Крім Б. Лучицького, у виставі грали А. Лучицька (Ліда Коваль), В. Тось (Терентій Бублик), І. Репенько (Аркадій Павлович), В. Білоусова (Валя), П. Пушкаренко (Марія Тарасівна), З. Толстоградська (Христіна Архипівна), К. Шмуклер (Репенько) (Бочкарьова) та інші. Саме цей спектакль ще раз засвідчив, що колектив театру по майстерності стояв на рівні з столичними.

О. Корнійчук оглянув приміщення театру, познайомився з акторами.

Другого дня, відповідаючи на питання студентів: «Що ви скажете про спектакль у ніжинців?», О. Корнійчук зауважив: «...Нам обом він прийшовся до душі і вірним тлумаченням ідеї п'єси, і глибиною розуміння окремих образів, особливо Платона, і майстерністю творчого перевтілення артистів. Одним словом, на ніжинській сцені ми побачили добре організований творчий колектив з його досвідченим художнім керівником Борисом Лучицьким. Думаю, що для того, щоб побачити дійсного Кречета, ніжинцям не обов'язково треба для цього їхати до Києва». У той же час О. Корнійчук з боєм говорив про складні умови, в яких працювали артисти театру. «Такий стан на совісті ніжинських керівників міста, яких, мабуть, не хвилює такий безвідрадний стан з театром, хоч Ніжин — місто Гоголя і Гребінки, Глібова

і Заньковецької — давно заслугоує нового приміщення і для театру і для хорошого Будинку культури».

У 1951 році за видатні заслуги в розвитку театру та за високу майстерність звання заслужений артист УРСР було присвоєно Борису Болеславовичу Лучицькому та Володимирі Федотовичу Тосю. А. Б. Лучицька нагороджена орденом «Знак пошани».

Театр працював ритмічно, стабілізувався склад акторів. Тут було багато здібних працівників з стажем роботи від 9 до 20 років.

Б. Лучицький як людина і як митець великої культури домігся в театрі високої моральної та творчої атмосфери. Кожен член колективу був залучений до творчості, до вияву індивідуальних здібностей. В одному із звітів цього періоду розповідається, як велась підготовка спектаклів: «Усі п'єси, які подає театр і просить затвердити їх до репертуару на той чи інший рік, спочатку зачитуються на колективі і обговорюються. Після чого на виробничих нарадах детально обговорюються всі ці п'єси як з боку їх ідейно-художньої цінності, так і про можливість і доцільність постановки їх в театрі».

Після затвердження репертуарних планів проходить розподіл ролей на попередні дві-три прем'єри, аби дати можливість виконавцям ознайомитись з дорученою їм роботою та відшукати необхідний допоміжний матеріал. Після чого зачитується та обговорюється режисерський план і характеристики, подані в письмовій формі, виконавцями ролей. Далі розпочинається робота так званого «застольного періоду», який проходить від 5 до 8 днів, після чого починається режисерська планівка і репетиційна робота. До генеральної репетиції на виготовлення прем'єри витрачається від 80 до 100 годин, — в залежності від об'єму спектаклю та кількості дублерів у ньому.

За час підготовки вистави, не менше трьох разів, скликається виробнича нарада, яка обговорює хід роботи, виявляє недоліки творчого характеру та направляє роботу технічних цехів, які також розпочинають свою роботу разом з творчим колективом. Велику і серйозну роль в цій справі відіграє художня рада театру, яка в значній мірі допомагає в боротьбі за якість художньої творчості та в організації проведення підготовлених заходів».¹

Б. Лучицький працював з кожним актором, турбувався, щоб він творчо зростав, був у постійному пошуку. Артистка Т. В. Коршикова згадувала: «У спектаклі «На крутому повороті» я з задоволенням грала Клавку, любила цю роль, і глядач дуже добре її сприймав. І раптом на одній із репетицій Борис Болеславович говорить, що в наступних виставах роль Клави буде грати інша актриса («Це, щоб ти, Тамаро, не зазнавалась»); а тобі доручаю роль простої колгоспниці з масовки, яка хоче попасти на базар. Трохи боляче було, але я погодилась. Стала думати, як подати цей образ. Ходила на базар, придивлялась до селянок, які приїздили в Ніжин, їх одягу. Поступово у мене вимальовувалась цей образ. На ноги наділа великі червики, фуфайку, з карману виглядала замусолена хустка, через плечі перекинтий мішок, спереду — корзина, а в руках — бідон».

¹ ФЧОДАН, фонд 7308, оп. 1, од. зб. 38, л. 8. Звіт про діяльність театру за 1952 р.

Починається масовка. Всі жінки біжать на машину, щоб їхати на базар, а тут голова колгоспу (його грав Борис Болеславович) не пускає. Я стою перед ним, слухаю, а сама настільки увійшла в роль, що не сприймаю те, що він говорить, всі мої думки були зв'язані з тим, коли ж він, нарешті, закінчить, щоб не прозівати і встигнути сісти на машину. І на моєму лиці була виражена така стурбованість і відчуженість, що Б. Б. Лучицький не витримав, махнув рукою, а я розсміялася і побігла. Після спектаклю він мене похвалив, відмітивши процес входження артиста в роль. Борис Болеславович ніколи не давав акторові заспокоюватись, зупинятись на досягнутому.

Б. Б. Лучицький був людиною високої інтелігентності, а тому важкувато інколи було з ним грати інтимні сцени, де були загравання, поцілунки, або якісь інші специфічні дії (наприклад, в спектаклі «Княгиня Вікторія»). Проте Б. Лучицький як партнер по сцені умів запалювати свого товариша, давав йому можливість вийти з напруженого стану і повністю розкритись. Я ніколи не забуду його «масляні очі», якими він дивився на Вікторію. Це був чудовий творець і педагог. Він завжди вимагав від акторів пам'ятати про свою професію, бути інтелігентними, високоморальними і в побуті, і перед глядачами на сцені. При Б. Лучицькому ніколи в театрі не стояло питання про поведінку працівника, про його ставлення до роботи. Він створив справжній колектив однодумців.¹

Ось ще одне свідчення, яке говорить про вміння режисера Б. Лучицького не тільки знаходити вихід із складного становища, а й побачити актора, якому можна доручити складну роботу. Актриса Марія Асланова, яка працювала довгий час у театрі, згадувала: «Я прийшла в театр двадцяти двох років. Театр був для мене специфічною формою зображення життя, але я не вміла говорити українською мовою, і Борис Болеславович запропонував мені переписувати ролі акторам. Таким чином я вивчила українську мову і брала участь в українських спектаклях. Як тепер пам'ятаю першу свою роль Майки з «Платона Кречета». Як я хвилювалася, як я гикала від хвилювання за кулісами перед виходом, а то позіхала так, що слюзи текли з очей, а Борис Болеславович підбадьорював мене своєю доброю сонячною милою усмішкою: «Все буде добре, Муро, все буде добре». І я виходила на сцену, забувала про все, думала тільки про свою Майку і її дії. Пізніше я грала Майку спокійніше (за кулісами), але завжди хвилювалася і ніколи не була задоволена своєю роботою, завжди думала: «Наступного разу я зроблю цю сцену по-іншому», радилась з Борисом Болеславовичем. Він завжди підтримував, і я була рада, що режисер вислуховував мене без іронії, насмішки, говорив як з рівною, і мені хотілось працювати ще краще... У 1948 році театр гастролював у Білорусії. В репертуарі була п'єса «Під каштанами Праги». В спектаклі зайняли актори Б. Лучицький, І. Репенько, К. Шмуклер, Д. Супик, Ю. Костницький, М. Наруцький та інші. Коля Наруцький, молодий актор, грав сина лікаря Людвіга. Але раптово він вийшов до Ніжина, спектакль, який добре сприймався глядачами, випадав з репертуару. Керівництво театру хотіло зберегти його. І ось під час невеликої перерви між репетицією Борис Болеславович підізвав мене і запропо-

¹ З розповіді Т. В. Коршикової авторіві роботи.

нував зіграти Людвіга. Я злякалась, роль була велика, йшла через весь спектакль, а часу було мало. Борис Болеславович сказав просто й тепло: «Виручайте, Муро, ви зіграєте». І я стала вчити роль. Щодня після двогодинної перерви Борис Болеславович приходив у театр і працював зі мною. Скільки у нього було душі, такту, терпіння. Жодного разу він не осмикнув мене, навіть не підвищив голос, хоч сцена з наганом у мене ніяк не виходила. Борис Болеславович знову і знову повторював, поки не досягав бажаного. Мені не хотілось засмучувати його, я нервувала, злилась на себе, а коли він ішов додому, сиділа за кулісами і плакала, бо мені було соромно, що примушувала його працювати зі мною, що я бездарна і безтолкова. І так до вечора, а ввечері спектакль за репертуаром, на якому завжди був присутній Борис Болеславович, зайнятий він був у виставі чи ні. Проїшов тиждень, і на одній із чергових репетицій зі мною він сказав: «Добре, але треба краще. Не бійтесь, Муро, ви не переграєте, така у вас вже натура». Ці слова я запам'ятала на все життя.

А як працював Борис Болеславович з акторами! Ніколи не перебивав їх, завжди вислуховував думку актора чи актриси до кінця, а потім робив висновок дуже тактовно, з любов'ю. А були й такі актори, які лізли в очі з якоюсь непотрібною нікому ідеєю, або ж дошкуляли своєю грубістю, нетактовністю, діяли на нерви. Проте Борис Болеславович ніколи не виходив із рівноваги. Чутлива у нього була душа і гострий розум»¹. І таких прикладів можна навести багато.

Якщо у творчому відношенні театр на початку 50-х років міг якісно працювати, то в побутовому плані було дуже багато труднощів. Артисти театру майже не забезпечувались квартирами, жили в готелі. З 32 чоловік 23 не мали житла, в тому числі і головний режисер театру Б. Лучицький. Внаслідок цього театр скорочував строки перебування в Ніжині. Директор театру В. Ф. Тось у звіті за 1952 рік писав: «Вважаю необхідним зазначити, що тільки при корінній зміні цього абсолютно ненормального становища м. Ніжин можна було б вважати базою театру, на якій, до речі, театр не має свого власного театального приміщення і не може залишити там нічого з своїх матеріальних цінностей, оскільки за нього ніхто не несе відповідальності»².

Б. Лучицький, створивши хороший акторський колектив, давав можливість деяким акторам поспробувати себе і в ролі режисера. В 40-х роках чимало спектаклів поставив І. К. Бровченко, декілька вистав підготував І. К. Репенько. На початку 50-х років виявив себе як режисер молодий талановитий актор Дмитро Карпович Гайдабуря. У 1952—1954 роках ним були здійснені постановки п'єс «Не судилось» М. Старицького, «Нескорена Полтавчанка» П. Лубенського, «Овод» Е. Войнич, «Хто сміється останнім» К. Крапиви, «Мачуха» О. Бальзака.

Кожна з цих робіт має свою творчу історію, по-різному сприймалась глядачами, засвідчувала вдалі пошуки режисера-постановника. Помітний був у нього потяг до творів героїчно-романтичного характеру, а також п'єс, пройнятих гумором і сатирою.

П'єсу «Нескорена Полтавчанка» ніжинці вперше показали глядачам

¹ Із листа М. Асланової до Анжеліки Болеславівни Лучицької від 4 травня 1974 р.

² ФЧОДАН. Фонд 7308, оп. 1, од. зб. 38, л. 8. Звіт про діяльність театру за 1952 р.

Глухівського району. Після закінчення спектаклю було влаштоване його обговорення, яке пройшло цікаво і з великим піднесенням. Події п'єси, що торкалися героїчних сторінок боротьби підпільників Полтави в роки німецько-фашистської окупації, викликали емоційний настрій. Багатьом глядачам ці події були близькими. Актори підтримали цей стан аудиторії своєю грою, майстерно розкриваючи долю молодих патріотів. Особливо порадувала глядачів артистка А. Б. Радько, яка створила надзвичайно теплий і глибокий образ Марійки.

Майстерність Д. Гайдабури-режисера розкрилась в п'єсі М. Старицького «Не судилось». Ще в 1933 році вона увійшла до репертуару театру (її тоді ставив Б. Лучицький), а в післявоєнний час ніби забулась. Головний режисер театру порадив Д. Гайдабурі обновити спектакль, тим більше, що склад акторів давав змогу це зробити.

Д. Гайдабура вирішив подати п'єсу не як драму, а як гостру сатиру, спрямовану на дворянську інтелігенцію, яка на словах виступала за народ, а на ділі відстоювала свої суспільно-класові інтереси.

В центрі спектаклю дві фігури: батько і син Ляшенки, яких грали тоді Б. Лучицький та Д. Гайдабура. І оформлення спектаклю художником І. Олійником (тобто інтер'єр), і українська мова, якою спілкувалися герої п'єси, їх одяг говорили про те, що це люди, які засвідчували свою близькість до народу.

Але це лише зовнішня сторона. Коли ж справді настав момент, що треба було допомогти народові, поріднитись з окремими його представниками, то тут і виявлялась класова відмінність.

Актор Б. Лучицький, зображуючи поміщика Ляшенка, використовував мову, жести, які сприяли розкриттю рис, характерних для подібної категорії людей, — егоїзм, розпушта, цинізм. Прийоми гротеску допомогли також А. Лучицькій розвінчати «високу» мораль пані Ганни Петрівни (дружини Ляшенка), у якої так і випирає жага до прирастаті, до різних любовних розваг. Вона готова запропонувати свою «любов» кожному.

Такі ж і слуги: лакей Харлампій (арт. В. Тось) і покоївка (арт. К. Пожидаєва).

Недалеко від своїх батьків відійшов і Михайло (арт. Д. Гайдабура), студент, який пнеться в демократи і засвідчує свою близькість до народу дружбою з простою селянською дівчиною Катрею Дзвонарівною (арт. М. Ушаньова). Роль Михайла наче була написана М. Старицьким для Дмитра Гайдабури. Високий, стрункий, красивий, салонного, а не побутового типу, витончений — всі ці риси актора уміло використані в створенні образу Ляшенка-молодшого. Актор своєрідною мімікою, словесними паузами, облудливою пишномовністю, боягузливою поведінкою показує, як міняється його ставлення до Катрі, як зникає любов цього «народолюбця», коли мова заходить про шлюб, який зможе захистити скривджену честь дівчини. Він пасує, не може стати на шляху відчуженості рідних до Катрі, їх глузувань над нещасною дівчиною.

В п'єсі цим «народолюбцем» протистоїть лікар-різночинець Павло Чубань, якого в спектаклі грав В. Король. Актор подає його риси м'якими, що дає можливість глибше розкрити ставлення героя до простого народу. Але там, де треба засудити свого друга Михайла Ляшенка, мова набуває різкої тональності й твердості. І тут іншого прийому,

мабуть, і не підбереш, бо зрадлива поведінка Михайла призвела до загибелі Катерини. Своїм монологом Павло Чубань — В. Король виносить вирок всім, подібним до Михайла, «народолюбцям».

Нові грані свого таланту розкрили в спектаклі артисти В. Касилов (Білохвостов), О. Соловйова (Пашка, подруга Катрі), В. Білоусова (покритка Степанида), В. Ігнатенко (Дмитро Ковтань), З. Толстоградська (Дзвонариха), П. Мартиненко (староста).

Б. Лучицький у цей час здійснив постановки п'єс «Одруження» М. Гоголя, «Розлом» Б. Лавреньова, були «докорінно оновлені» спектаклі «Платон Кречет», «Життя починається знову».

Театром на гастролях було показано 104 вистави проти плану — 39. Всього колектив зіграв за 11 місяців 1952 року 455 спектаклів із запланованих 389.

1952 рік пам'ятний ще й тим, що він був пов'язаний з обласним оглядом молодих творчих сил. Ніжинський театр запропонував сім п'єс: «Нескорена Полтавчанка» П. Лубенського, «Платон Кречет», «Калиновий гай» О. Корнійчука, «Іван та Мар'я» В. Гольдфельда, «Під золотим орлом» Я. Галана, «Одруження» М. Гоголя, «За другим фронтом» В. Собка.

В огляді взяли участь молоді актори театру:

Балабуха Ф. О. (1926), ролі: Ільєвський («Нескорена Полтавчанка»), Вітровий («Калиновий гай»), Богдашка («Іван та Мар'я»), лейтенант Едвін Бентлі («Під золотим орлом»), Кочкар'єв («Одруження»), Крайферд («За другим фронтом»);¹

Ігнатенко В. П. (1920), ролі: Кондратенко («Нескорена Полтавчанка»), Батура («Калиновий гай»), Івашко («Іван та Мар'я»), Андрій Макаров («Під золотим орлом»), Яїчниця («Одруження»), Берест («Платон Кречет»), майор Марков («За другим фронтом»);

Марійчук О. З. (1926), ролі: Даша («Нескорена Полтавчанка»), Крилата («Калиновий гай»), Чернявка («Іван та Мар'я»), Агаф'я Тихонівна («Одруження»), Оля («Платон Кречет»), Ганна Робчук («Під золотим орлом»);

Окунева К. Д. (1924), ролі: лікар («Нескорена Полтавчанка»), Ага («Калиновий гай»), Норма Фансі («Під золотим орлом»), Агаф'я Тихонівна («Одруження»), Ліда («Платон Кречет»);

Погорецький П. Ю. (1925), ролі: майор («Нескорена Полтавчанка»), Мороз («Калиновий гай»), Боб Флобер («Під золотим орлом»), Степан («Одруження»);

Соловйова О. В. (1924), ролі: Ляля («Нескорена Полтавчанка»), Надя («Калиновий гай»), Ірина («Іван та Мар'я»), Дуняша («Одруження»), Джен Кросбі («За другим фронтом»);

Ушаньова М. М. (1926), ролі: Ляля («Нескорена Полтавчанка»), Пуркавка («Калиновий гай»), Ганна Робчук («Під золотим орлом»);

Щебатурина А. Б. (1920), ролі: Марійка («Нескорена Полтавчан-

¹ Балабуха Федір Олексійович, народний артист УРСР (1976), працював у Ніжинському театрі з 1950 по 1954 рік. Крім зазначених зіграв ролі: Малінін, Грозной («Любов Ярова»), Жаливницький («Талан»), урядник («Влада тьми»), Фердінанд («Підступність і любов»), Михайло («Не судилось»), Незнамов («Без вини винні»), Леванович («Хто сміється останнім») та інші. У 1954—1983 роках працював у Волинському українському музично-драматичному театрі.

ка»), Василина («Калиновий гай»), Мар'юшка («Іван та Мар'я»), Майка («Платон Кречет»), Жанна Роже («За другим фронтом»).

Комісія відмітила, що у Ніжинському театрі приділяють особливу увагу роботі з молодими. У багатьох спектаклях їм доручають провідні ролі. Відмічені були всі актори, які брали участь у огляді. «Молоді виконавці,— говорилося у звіті комісії,— показали вдумливий підхід до авторського матеріалу, неповторність форми виконання характеру ролей... Молоді артисти... можуть вирішувати складні сценічні завдання». На другий тур були рекомендовані актори В. Ігнатенко та К. Окунева. Після огляду О. Марійчук, О. Соловйова та А. Щеба-туріна були переведені на вищий розряд акторської майстерності.

Не менш напруженим був і 1953 рік. В архіві збереглась постанова колегії Міністерства культури України про роботу пересувних театрів, яких у республіці на той час налічувалося в 11 областях 15. Кожен із них, мав невеликий склад колективу (від 11 до 24 чол.). Але тільки три з них виконували виробничо-фінансові плани, хоч у театрах працювало багато талановитих акторів. Серед тих, хто рентабельно забезпечував роботу, був і Ніжинський драматичний театр. У постанові відмічалось: «Головний режисер ...заслужений артист УРСР Лучицький працює в театрі протягом 20 років і являється фундатором цього високопрацевдатного колективу. Завдяки вимогливості до себе та акторів, він забезпечує створення цікавого, змістовного репертуару з кращих творів радянських драматургів і класиків. Хорошим прикладом організації творчого процесу і забезпечення безперервної ефективної діяльності колективу може служити діяльність директора цього театру заслуженого артиста УРСР В. Ф. Тося. В театрі виростає група обдарованих акторів, які серйозно працюють над ролями, дбають про високу якість вистав. Приклад свідомого служіння мистецтву подає в своїй роботі заслужена артистка УРСР А. Б. Лучицька. Її майстерну гру високо оцінює глядач».¹

Міністерство культури України намічало і деякі заходи, спрямовані на покращення роботи Ніжинського театру, зокрема, «повернути театру приміщення, в якому зараз працює міський Будинок культури, і виділити кошти на його утримання», «порухити клопотання перед Ніжинською міською радою про надання театру восьми квартир», «затвердити додаткові штатні одиниці» (7), «виділити театру вантажну автомашину та автобус», «порухити клопотання перед Урядом УРСР про відзначення 20-річчя з дня організації театру та нагородити кращих працівників».

Для надання творчої допомоги за Ніжинським театром закріплювався Київський театр музичної комедії. У спектаклі ніжинців «За двома зайцями» планувалось взяти участь акторам цього театру Гончарову, Каталаєвій, Блашук².

Ніжинський театр працював ритмічно, з повною віддачею творчих сил. Тільки за останні три місяці 1953 року на Ніжинщині театр показав 45 вистав.

Післявоєнне десятиріччя, сповнене тривоги і радісних хвилин, підводило колектив до 20-річного ювілею з значним творчим доробком, який свідчив, що театр ішов правильним шляхом.

¹ ФЧОДАН, фонд 7308, оп. 1, од. зб. 42, л. 3.

² ФЧОДАН, фонд 7308, оп. 1, од. зб. 45, л. 7—8.

ВЕРШИНИ МАЙСТЕРНОСТІ І ПОДАЛЬШІ ПОШУКИ

У лютому 1954 року ніжинці святкували 20-річчя свого театру. Минулий період був етапом і становлення, і творчого пошуку, і вершин майстерності. Театр наслідував кращі традиції української та російської театральної культури. В репертуар включалися п'єси, які відповідали вимогам сучасності. За роки свого існування театр поставив 130 нових вистав, з яких біля 100 — радянських авторів.

Велику роль, як фундатори, в житті колективу відіграли Б. Б. Лучицький та його сестра А. Б. Лучицька, які працювали в театрі з перших днів його існування, з 1933 року по 1960 рік, і зіграли кожний з них більше 200 ролей. Крім того, Б. Б. Лучицький поставив понад 150 п'єс.

У народного артиста УРСР Бориса Болеславовича Лучицького (1906—1966) все свідоме життя було пов'язано з театром. Він народився в театральній сім'ї в станиці Усть-Медведицькій (тепер м. Серафимович) Волгоградської області 25 січня (7 лютого за новим стилем). З дитячих років не тільки спостерігав за життям на сцені, а й сам брав безпосередню участь у виставах. Його доля в дореволюційний час була пов'язана з трупами О. Суходольського, Б. Оршанова (його батька), В. Данченка. Б. Лучицький працював у різних театрах, поки в 1933 році не перейшов у Перший Чернігівський робітничо-колгоспний пересувний театр, який пізніше став Ніжинським драматичним театром ім. М. Коцюбинського.

У творчому доробку актора Б. Лучицького багато цікавих, майстерно зіграних ролей. Це, зокрема, Кошкін («Любов Ярова» К. Треньова), Романюк («Калиновий гай» О. Корнійчука), Монтанеллі («Овод» Е. Войнич), Богун («Розлом» Б. Лавреньова), Платон («Платон Кречет» О. Корнійчука), Черевик («Сорочинський ярмарок». За М. Гоголем М. Старицького), Микола («Украдене щастя» І. Франка), Іван Коломійцев («Останні» М. Горького), Тихон («Гроза» О. Островського), Сірко («За двома зайцями» М. Старицького), Боженко («Щорс» Ю. Дольда), Міллер («Підступність і любов» Ф. Шіллера), Іван («Дай серцеві волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Виборний («Нагалька Полтавка» І. Котляревського) та багато інших. Все це класика, ролі не прості і вимагали дуже ретельної підготовки.

1947 рік. Прошло менше двох літ після повернення Б. Лучицького з фронту, і він береться за постановку п'єси К. Симонова «Під каштанами Праги», яка розповідала про події, що відбувалися в 1945 році в Чехословаччині і були пов'язані з долею доктора медицини, професора Франтишка Прохазки та його близьких. Лібералізм, інфантильність, політична сліпота не дали вченому можливості розпізнати в своєму «другові» Яні Грабеку замаскованого фашиста. І тільки після загибелі молодшого сина від його рук професор починає глибше розуміти, що кожна людина повинна не стояти осторонь від боротьби з фашизмом. Боротьба продовжуватиметься до того часу, поки не буде знищене все коріння фашизму.

Б. Лучицький ділить умовно життя свого героя на дві нерівні частини: до і після смерті сина Людвика. До трагічних подій доктор Прохазка-Б. Лучицький — це добра, сердечна людина, яка живе думками про сім'ю, близьких, але яка не намагається переступити че-

рез поріг квартири. Він під час окупації не лікує німців, але це лише пасивний протест. Актор Б. Лучицький намагається передати стан і поведінку героя голосом, жестами, поглядом. Зовсім іншим постає перед нами Прохазка-Лучицький після того, як довідується, що його сина по-звірячому задушив Ян Грабек. З лиця зникає посмішка, тіло професора напружується. Б. Лучицький схвильовано, глибоко психологічно умотивовано розкриває свого героя в останній сцені, коли він у відчаї, майже доведений до нестями повторює одне і те ж питання: «Чого ти мовчиш?» Поет Богуслав Тихий завершує п'єсу багатозначною реплікою: «Ні, він не мовчить. Він не мовчить». І глядач відчуває, що професор Прохазка не зможе надалі відгороджуватись від світу своєю квартирою і лабораторією. Боротьба проти фашизму буде продовжуватись. Образ Прохазки — це значне творче досягнення Б. Лучицького.

Етапною була і роль Гаррі Смітта в п'єсі К. Симонова «Російське питання» (1948 р.). Герой п'єси — американський журналіст Гаррі Смітт, який опублікував правдиву книгу про Радянський Союз, жив і діяв при інших обставинах. Йшла «холодна війна». В недалекому минулому американці разом з радянськими людьми вели боротьбу проти фашизму, а нині всі дії правлячих кіл США спрямовані проти Радянського Союзу і проти тих, хто стояв за збереження дружби, миру.

Журналіст Гаррі Смітт, втомившись від війни, мріє про сімейне щастя з своєю коханою дружиною Джессі. Все це його підштовхує піти на компроміс із своєю совістю. Але він розуміє, що для того, щоб досягти всього, про що вмієш, треба виконувати волю хазяїна.

Смітт, чесна людина, не може поступитися своїми переконаннями. Він починає глибше розуміти, що такі, як газетний магнат Макферсон, штовхають Америку на шлях війни, який є смертельним не тільки для його батьківщини, а й інших країн. І в цьому Смітт ще більше переконався, коли побував у Радянському Союзі. Він відмовляється написати наклепницьку книгу і за це позбавляється роботи, а потім і сім'ї.

Б. Лучицькому і як режисеру-постановщику, і як акторові важко давалася ця робота. До речі, в жодному театрі цей спектакль не став подією, хоч створені в ньому окремими акторами образи, запам'яталися. Чудово зіграв в Москві образ Гаррі Смітта Р. Плятт.

І все ж Б. Лучицький зумів створити цілісний образ американського журналіста. Актор розкрив поступову зміну стосунків героя з господарями життя. Ніякі життєві перипетії не підкосили його. Б. Лучицький показав, як переконання Гаррі стають твердішими, і це актор намагався виразити голосом.

Образ Смітта у виконанні Б. Лучицького не був статичним. Актор відтінив різні риси характеру персонажа, показав його то благодушним, то скептичним, то жвавим оптимістом.

Щоб розкрити соціальне і політичне звучання твору, режисер доручив основні ролі ведучим акторам театру. А. Лучицька правдиво зіграла роль Джессі, І. Репенько-Макферсона, Б. Траскер-Мерфі, Д. Гайдабура — Каца.

П'єси К. Симонова були злободенними, відповідали вимогам часу. Б. Лучицький розумів, що глядач потребував бачити на сцені і те, чим жила тоді їх країна. Саме цим керувався режисер, коли пропонував

колективу театру поставити п'єси «Мрія» О. Корнійчука, «Пам'ятні зустрічі» А. Утевського, «Щастя Садовського» А. Бергера, «Після розлуки» Л. Юхвіда, «Син» В. Поташева, ««Вас викликає Таймир» А. Галича, К. Ісаєва та інші, які були в репертуарі 40-х років.

І все ж Б. Лучицькому хотілося попробувати свої сили в класці, прочитати по-своєму п'єси, які давно ставились на сценах багатьох театрів країни. У 1947 р. він звернувся до п'єс М. Горького «Останні» і «На дні», які були включені в репертуар 1948 року, а в 1951 році Б. Лучицький поставив п'єсу О. Островського «Без вини винні», а ще через рік — «Владу тьми» Л. Толстого.

Після апробації на різних сценах під час гастролей Б. Лучицький включив п'єсу «Влада тьми» в список спектаклів, які передбачались для показу в 1954 р. на республіканському огляді пересувних театрів у Києві. Ніжинці дали тоді чотири спектаклі. Крім названого, члени комісії познайомились з виставою «Не судилось» М. Старицького, «Хто сміється останнім» К. Крапиви, «Мачуха» О. Бальзака. Всі три п'єси, крім «Влади тьми», були поставлені режисером Д. Гайдабурою.

Республіканська комісія визнала кращими спектаклями «Влада тьми» та «Не судилось», відмітила серйозний мистецький ріст театру як одного з ведучих професійних театрів України такого типу. У висновках комісії підкреслювалось, що спектакль «Влада тьми» Л. Толстого вперше побачив світ на сцені пересувних театрів. Правда, і в столичних театрах вона дуже рідко ставилась. Це свідчило про професійну зрілість колективу, який успішно впорався з досить складним матеріалом.

Режисер Б. Лучицький вимагав від акторів поринути в життя селян 80—90-х років XIX століття, вжитися в той світ, який оточував їх. І найголовніше — не грати, а жити на сцені, дати відчуття глядачеві природний стан героїв, які поводяться так, як у житті. Треба, щоб всім було зрозуміло, що події, які відбуваються на сцені, це витвір «влади тьми», яка гнітить село.

Вжитися в образ — це означало діяти на сцені так, як вимагало того життя і сформовані в ньому стосунки між людьми. У Поліни Миколаївни Пушкаренко, актриси з досвідом, довгий час не вдавався образ Мотрони. Артистка не могла перебороти себе, щоб не підкреслити в Мотроні, яка вчинила два злочини, саме риси злочинниці. І коли під впливом Б. Лучицького актриса зрозуміла, що Мотрона робить злочин буденно, так як все інше по господарству, то їй легше стало вжитися в образ.

П. Пушкаренко спокійно вела сюжетну лінію, підкреслюючи, що Мотрона ради грошей, благополуччя пішла на злочин і вчинила його без сумніву. Актриса показала Мотрону молодою бабою, розсудливою, ласкавою з сином. Вона спокійно керувала вбивством Петра, хворобливого хазяїна, у якого служив її син Микита. Так же спокійно вона вбила і дитину, щоб не завадила Микиті на шляху до багатства. Актриса шукала різні повороти для передачі внутрішнього стану Мотри, її поведінки.

Вільніше почувала себе А. Лучицька в ролі Анисії, дружини Петра. Хоч актриса була старшою за віком своєї героїні, але вона, використовуючи свої зовнішні дані, зуміла показати «чепуруху», господиню багатого дому, яка мріє про інше життя. Вона виходить заміж за

вдівця Петра тільки тому, що хоче заволодіти хазяйством, грошима. І чинить за допомогою Мотрони злочин: отруєє свого чоловіка.

У перших сценах А. Лучицька-Анісія — це баба, яка «точить» свого чоловіка, лається з падчеркою. Актриса тонко розкриває характер Анісії в побутових сценах. І в той же час А. Лучицька вміло підводить свою героїню до злочину. І глядач бачить, як змінюється вона, як зростає її рішучість.

Складним у п'єсі є образ Микити. Артист В. Ігнатенко показав, як змінюється його герой. Спочатку це веселий, безтурботний парубок, який використовує в своїх цілях перебування в наймах у Петра. Йому хочеться мати гроші, жити в багатстві. А для цього він разом з Анісією, Мотроною отруєє Петра. Це людина низької моралі. Він обдурив Марину, Акуліну, а коли Акуліна народила дитину, вбив її немовля.

У сцені вбивства актор переконливо розкрив психологічний стан свого героя. Ось Микита — В. Ігнатенко присів біля погребка, намагався не дивитись на дитину, яку держить на руках. Але не витримує, і в його голосі звучить стурбованість. Він не може залишитись з своєю беззахисною жертвою наодинці і звертається то до матері, то до Анісії з жалібними словами: «Живий він...» Саме ця сцена дає можливість В. Ігнатенку повернути Микиту на шлях покаяння. Хоча тягар злочинів і тяжів над ним; проте накласти на себе руки він не зміг. І лише в кінці вистави герой знайшов сили, щоб покаятися перед народом.

Заключна сцена, де зібрались всі персонажі п'єси і проходить каяття Микити, була майстерно продумана Б. Лучицьким. Кожний персонаж немов би завершував свій шлях, а тому поводився так, як того вимагав розвиток дії. Сила інерції тягнула кожного з них до того, щоб до кінця розкритися, щоб під «світлом» каяття Микити люди могли побачити те, на що спроможна «влада тьми».

У зв'язку з тим, що режисер зосередив особливу увагу на пробудженні Микити, на його очищенні, то дещо в іншому плані сприймався і образ Акіма, батька Микити, якого своєрідно представив В. Тось. У відповідності до авторського задуму актор намагався провести лінію «жити по-божому». Більше того, Аким — В. Тось і своєю поведінкою, і ставленням до своїх близьких прагнув втілити в життя мрію про справедливість, про чисте і світле селянське життя. А воно можливе лише тоді, коли совість чиста.

Актори театру ім. М. Коцюбинського намагались показати перемогу добра над злом. Майстерність А. Лучицької (Анісія), В. Ігнатенка (Микита), П. Пушкаренко (Мотрона), М. Ушаньової (Акуліна), В. Тося (Аким), В. Касимова (Митрич), режисера-постановника Б. Лучицького визначили успіх спектаклю на огляді в Києві.

У 1947 році Б. Лучицький поставив п'єсу М. Горького «Останні». Для створення спектаклю він залучив ведучих акторів: А. Лучицьку для виконання ролі Софії, К. Репенько — Надії, В. Білоусову — Любу. Сам він зіграв роль Івана Коломійцева.

Б. Лучицький продовжував удосконалювати спектакль, продумувати новий режисерський варіант постановки. І знову через десять років поставив її на сцені Ніжинського театру. Досвід режисера, актора, пізнання життя дали змогу Б. Лучицькому справитись з склад-

ним образом Івана Коломійцева, представника дворянського роду, який давно загубив кращі його риси і став поліцеймейстером. Пихатість ще залишилась, він вдає себе стовпом суспільства, може насунути маску добропорядності.

Матеріал п'єси давав можливість Б. Лучицькому розкрити свою майстерність, показати Коломійцева в різних ситуаціях. Перед актором стояла проблема, яким же подати свого героя: старою, нездоровою людиною, яка втомилася від життя і якій так хочеться спочинку, чи розбещеною, звиклою до гульні, гри в карти, чи поліцейським самодуром, який не зупиняється ні перед чим, щоб довести свою вірність самодержавному устрою, здатним на вбивство юнаків і дівчат, на наклеп.

Розуміючи складність образу Івана Коломійцева, Б. Лучицький подав його різнобічно, в комплексі. Ось вперше він з'являється на сцені. Герой ображений тим, що його не зустріли на вокзалі. Б. Лучицький добре володіє різними відтінками голосу, що дає змогу передати став Коломійцева, який спочатку обурено кричить, потім з ноткою образи говорить сину Олександрю: «Нет, мне обидно... Разве я не заслужил Вашего внимания, дети, а?» У всьому цьому ще помітна претензія на шанобу, увагу. Але через хвилину він зривається і кричить на дочку Любу: «Чей хлеб ты идешь есть, горбатая дрянь?». Це підтверджує слова персонажів п'єси, що за час служби в поліції він розбещився, прогнів, перетворився в справжнього негідника, який менше за все думав про сім'ю, дітей. Своїм криком він розірвав навіть малесенькі ниточки зв'язку з сім'єю, близькими.

Особливо талант Б. Лучицького розкрився у другій дії, де актор для характеристики свого героя використав різнобічні прийоми. Ось ми бачимо Івана Коломійцева — Б. Лучицького розважливим, який в дості спокійній формі думає про перебудову будинку брата Якова, у якого живе його сім'я, про виховання дітей, які давно стали дорослими. Але виголошена наступна його фраза — це прояв того ж поліцейського, який звик кричати на людей, негідно поводитись з ними. Коломійцев кричить також і на свою дружину, яка нагадала йому про те, що він, знаходячись у п'яному стані, упустив, а може й спеціально кинув з ревнощів маленьку Любу, і вона стала горбатою.

Вся сцена розмови Івана і Софії (арт. А. Лучицька) складається з психологічних стресових ситуацій, відкриття нових сторінок згубного життя Коломійцева. І. Коломійцев — Б. Лучицький повинен був на все це реагувати, відповідати то грубістю, то втішними словами, то радістю. Тут актор використовував різні відтінки голосу, говорив суворо, подумавши, неголосно, з загрозою, тихо, напівшепотом, з посмішкою, заспокоївшись, з досадою, понуро, з презирством, щиро, з гнівом, недружелюбно, збентежено, здивовано, з обуренням, з образою, зітхнувши і т. п. І все це подавалося в такому несподіваному співвідношенні, що інколи дивуєшся, як актор майстерно зумів засобом голосу передати різнобічний стан свого героя.

Але крім голосу, Б. Лучицький вміло використовував жест, міміку. Ось він повільно крокує по кімнаті і виразно жестикулює, коли філософствує, то різко йде до Люби, щоб вигнати її з кімнати, і тут же, зустрівши її погляд, зупиняється і каже м'яким голосом: ««Прошу

вийти». В інших сценах то розводить руками, то стинає плечима, то крутить вуси, то чомає губами і т. п.

В сцені, коли Софія розвінчує І. Коломійцева, розкриває підлість його вчинків, пов'язаних з вбивством юнаків та дівчат, Б. Лучицький намагається показати свого героя пікчемним, боязким, який губиться, говорить зляканим тоном або однозначними реченнями чи вигуками. Іван готовий піти на все, щоб не втратити своєї кар'єри, і для цього використовує всі засоби, які він накопичив як поліцейський.

Б. Лучицький як режисер багато працював з акторами, бо від кожного з них залежало, чи зможе колектив, який брав участь в постановці спектаклю, донести до глядача основну думку автора, пов'язану з розвінчанням життя «останніх», представників класу дворян, які стали на шлях жандармів, з їх розтлінною мораллю, згубною життєвою позицією.

Образ Софії, дружини Івана Коломійцева, життєво вірно розкрила А. Лучицька. Актриса показала свою героїню як осколок того життя, яким жив її чоловік Іван Коломійцев, спочатку дворянин, а потім поліцеймейстер. Але А. Лучицька настільки глибоко проникла в образ і «підняла» його, що починаєш співчувати Софії, знаходити пояснення її вчинкам. Вона зраджує своєму чоловікові з його братом Яковом не тому, що це розпутна жінка, як її чоловік. Софія, залишившись самотньою, бо Іван був постійно п'яним, приводив у дім коханок, на очах дружини зраджував їй, потягнулась до іншого, який любив її. І це не була помста, це був душевний зрив.

А. Лучицька в образі Софії намагалася глибше розкрити почуття матері, у якої на очах морально розклалися і гинули діти. Софії-матері страшно боляче, що вона не в силах зупинити цей процес, не може нічим допомогти молодшим дітям, яких можна було б ще врятувати.

Дуже важлива сцена, коли Софія приймає Соколову, матір юнака, якого обвинувачують в тому, що він ніби стріляв у Івана Коломійцева. Йде мова про стосунки батьків і дітей, про роль матері в їх долі. Якщо Соколова (арт. Окунева К. Д.) спокійно, з впевненістю говорить, що мати не може помилятися, коли мова йде про долю сина, то Софія — Лучицька це сприймає з недовірою, навіть дещо злякано, з подивом: «Не могу ошибаться, я?». Одержавши стверджуючу відповідь про те, що мати завжди справедлива, як життя, Софія — Лучицька, боляче посміхаючись, відповідає: «О, это неверно! Это... красиво сказано, но, боже мой, я — справедливая?» Горі зближує цих двох жінок. І Софія хоче допомогти Соколовій врятувати її сина від смерті, бо в цьому вчинку вона надіється ще знайти те, що навчить її допомогти і своїм дітям.

Але Софія не піднімається до Соколової-матері, яка досягла почуття духовної близькості з дітьми. Почувши це, Софія — Лучицька злякано дивиться прямо їй в обличчя і заперечливо хитає головою. Їй ще не зрозумілий зміст цих слів. І актриси намагаються передавати це почуття, затягнувши паузу. Після цього діалогу відповіді Софії короткі, репліки обірвані.

В наступній сцені Софія говорить із старшим сином Олександром, розпутником (як і його батько), юнаком, який, не маючи своїх грошей, постійно вимагає у свого дядька, щоб використати їх на дівиць, пияцтво

та картярську гру. Почувши грубі слова сина, вона нагадує, що перед ним — мати! Але розмова не виходить. Син не чує слів матері, бо зайнятий тільки одним, як добути собі грошей.

Загальний високий рівень спектаклю забезпечили і інші актори: І. Репенько (Яков), М. Миргородська (Надія), О. Соловйова (Віра). П'єса значний період залишалась в репертуарі театру, хоч у наступні роки змінювався акторський склад.

Б. Лучицький звертав увагу і на українську класику. Ним були здійснені постановки п'єс «Маруся Богуславка» М. Старицького (1951 р.), «Наймичка» І. Карпенка-Карого (1957 р.). Але сучасна драматургія більше приваблювала режисера. У 50-х роках він ставить п'єси «Калиновий гай» О. Корнійчука (1951 р.), «Біля голубого Дунаю» О. Гуревича (1957 р.), «За другим фронтом» В. Собка (1952 р.), «Дочка прокурора» Ю. Яновського (1953 р.), «Іван та Маря» В. Гольдфельда (1955 р.), «Під золотим орлом» Я. Галана (1955 р.), «Бронепоезд 14—69» Вс. Іванова (1957 р.), «Княжна Вікторія» Я. Мамонтова (1957 р.), «На крутому повороті» В. Губаревича (1958 р.), «Чорний змії» В. Минка (1958 р.), «Блудний син» Є. Раннет (1959 р.), «Тиха українська ніч» Є. Купченка (1959 р.) та інші.

У багатьох з цих п'єс центральні ролі зіграв Б. Лучицький. Різниця була герої, не схожі один на одного. Велетнем виглядає Вершинін у спектаклі «Бронепоезд 14—69». Глядач відчуває, що саме така людина повинна очолити партизанський загін. Б. Лучицький не тільки підкреслює фізичну силу Вершиніна, використовуючи свої зовнішні дані, а й намагається розкрити його душевні тривоги, бо герой розуміє, що має слабку освітню підготовку; навіть не знає таблиці множення.

Надовго запам'яталася глядачам сцена, коли Вершинін довідується, що білі спалили дім і вбили його дітей. Б. Лучицький досить стриманими засобами передає горе батька. До болю стиснувши руки і зціпивши зуби, актор деякий час стоїть мовчки, і тільки інтонація сказаних потім слів, видає всю глибину переживань Вершиніна.

Інші засоби художнього вираження використовує актор, створюючи образ кардинала Монтанеллі в спектаклі «Овод». Тут інша тональність. В кінці вистави ми бачимо Б. Лучицького-Монтанеллі зломленим. Втрата сина, який ішов іншим життєвим шляхом, підірвала в нього віру в те, чим він жив, що проповідував.

І зовсім іншим ми бачимо Б. Лучицького в ролі Романюка в п'єсі О. Корнійчука «Калиновий гай». Лірико-гумористична тональність п'єси відбилась і на трактуванні цього образу. Артист, використовуючи різні відтінки словесного вираження, розвінчує самозаспокоєність героя, показує його інертність і в той же час підкреслює намагання на претензію.

Свій двадцятилітній ювілей театр зустрів з хорошим творчим колективом, в якому успішно працювали представники старшого покоління: Б. Лучицький, А. Лучицька, В. Білоусова, К. Репенько, З. Толстоградська, В. Тось, Б. Тріскер, П. Пушкаренко, О. Палієнко, які вписали в його історію цілий ряд значних сценічних образів. Виявили себе в провідних ролях актори В. Ігнатенко, О. Соловйова, Д. Гайдабура, Ф. Балабуха, М. Ушаньова, Н. Сєдих, А. Щєбатурина, В. Қасилов, В. Волошина, К. Пожидаєва. Багато сил театру віддали його вихованці І. Репенько та К. Репенько.

В театрі існувала хороша творча атмосфера. Актриса О. Соловйова в ювілейні дні писала в місцевій газеті: «Понад 13 років граю на сцені, але досьгодні пам'ятаю перший свій виступ. За допомогою старших товаришів образ Ярини (п'єса «Весілля в Малинівці»), створений мною, гаряче був прийнятий глядачем. Багато довелося працювати над образом Вірки (п'єса «Останні» М. Горького). На репетиції інколи приходив відчай: «Мало у мене досвіду». І знову допомогли товариші. Розумний керівник — педагог, обдарований актор, головний режисер заслужений артист УРСР Б. Лучицький своїми порадами кропіткою роботою вселяв віру в мої сили»¹.

До ювілею театру артисти підготували п'єсу Ю. Яновського «Дочка прокурора», яку показали ніжинцям у травні 1954 року. Преса того часу відмічала творчий підйом колективу театру, майстерну гру багатьох виконавців ролей. Актриса М. Ушаньова, яка виконувала роль центральної героїні п'єси Лариси Чуйко, «любовно, з великим внутрішнім хвилюванням відтворила найскладніші почуття і переживання своєї героїні»². Щирість інтонації і правдива поведінка дали можливість створити зворушливий образ дочки прокурора.

Нова грань таланту розкрилась в творчій біографії заслуженого артиста УРСР Б. Лучицького, який переконливо створив образ прокурора — батька, прокурора — людини. Особливо майстерно проводить він сцену в другому акті, коли Чуйко дізнається про участь своєї доньки в розслідуваній ним справі. Прокурор приймає з мужністю суворий, але справедливий вирок життя. Актор показав трагедію батька, підкреслив, що не можна замикатися лише в службових стінах, знати тільки параграфи з кодексу законів. І кожен з батьків-глядачів зрозумів: маєш дочку — сина — треба їх виховувати.

Артистка К. Репенько з викривальною силою малює образ матері Лариси — Кіри Карлівни, показує її легковажною, пустою жінкою. В кінці вистави ми бачимо її як жалюгідну жертву власної міщанської обмеженості.

Знайшла досить вдалі фарби, щоб відтворити образ бабуні Лариси, Леокадії Львівни, А. Лучицька. Хороше грали в п'єсі артисти В. Касилов (брат прокурора Пахом), З. Толстоградська (вчителька), Є. Андрієвська, О. Соловйова, М. Бровкін, В. Білоусова, К. Пожидаєва та інші.

Спектакль «Дочка прокурора» — це ще одна творча вдача режисера Б. Лучицького, який зумів виразно донести до глядача ідею спектаклю.

У 1954 році Б. Лучицькому присвоїли звання народного артиста УРСР, а в 1960 р. нагородили медаллю «За трудову доблесть».

В період з 13 січня по 2 лютого 1954 р. театр перебував у Ніжині, поставив 19 спектаклів. Це був своєрідний звіт перед земляками. З 3 лютого по 22 березня актори поїхали на гастролі в Прилуки, де дали 25 спектаклів. А потім були інші регіони Чернігівщини, Сумщини, Брянщини. На 1 грудня 1954 р. було зіграно 525 спектаклів (на стаціонарі — 25, ранкових — 84, вечірніх на гастроліях 251, 165 виїзних), для міських глядачів 142 спектаклі, для сільських — 154, в райцентрах

¹ Радянський Ніжин. — 1954. — 10 лютого.

² Астров М. «Дочка прокурора» // Рад. Ніжин. — 1954. — 12 травня.

сільського типу — 229. Було також дано 7 шефських спектаклів. Серед вистав найбільшою популярністю користувались п'єси «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка (йшла 82 рази), «Сто мільйонів» В. Собка (47 разів), «Дорога мамочка» Сокола та І. Багмута (36 разів).

У дні двадцятиріччя театру В. Тось і Б. Лучицький писали про своїх колег: «Велику роль як фундатор в житті колективу відіграє заслужена артистка УРСР А. Лучицька. Вона створила десятки радісних і смутних, боязливих і сміливих жінок, чії образи вона втілювала.

Відповідальне місце серед творчих кадрів старшого покоління займають актриси В. Білоусова та К. Репенько, які працюють багато років у Ніжинському театрі. Історія творчого життя театру пам'ятає цілий ряд мистецьких образів, які створили З. Толстоградська, Б. Трискер, П. Пушкаренко»¹.

Анжеліка Болеславівна Лучицька (1900—1986) працювала в театрі з днів його заснування і зіграла більше 200 ролей. Це була актриса різнобічного сценічного діапазону. Їй давались ролі характерні і комедійні, ліричні і трагічні: Ганна («Украдене щастя» І. Франка), Ліда («Платон Кречет» О. Корнійчука), Наталя («Лимерівна» Панаса Мирного), дружина капітана Голубева («Великий день» В. Киршона), Любов Ярова («Любов Ярова» К. Треньова), Джессі («Російське питання» К. Симонова), Софія («Останні» М. Горького), Анісія («Влада тьми» Л. Толстого), Ганна Петрівна («Не судилось» М. Старицького), фрау Мільх («Під золотим орлом» Я. Галана), Наталя Ковшик («Калиновий гай» О. Корнійчука) — ось неповний перелік цих різнопланових персонажів, зіграних заслуженою артисткою УРСР А. Б. Лучицькою. У кожній з цих героїнь по-різному складалося життя, стосунки з близькими і далекими їй людьми, часто вони носили трагічний характер. І все це відтворювалося з такою глибокою, емоційною насиченістю, правдою, що завжди глядач вірив в те, що показувала на сцені актриса.

А. Лучицька уміла захопити глядача. Коли у драмі «Талант» вона, простягаючи руки до зали і благаючи зрозуміти її, плакала не по-акторськи, плакали й глядачі. І скільки в цих сльозах було болю і безутішності, що серце стискалось, і ніхто не міг бути байдужим до такої складної долі героїні. І тільки потім напівсвідомо доходило, що такі почуття викликала своєю грою артистка.

Три ролі: Кручиніна («Без вини винні»), баронеса («Княжна Вікторія»), Проня Прокопівна («За двома зайцями»), які були зіграні А. Лучицькою, свідчать про широкий творчий діапазон актриси. Які це різні характери. Але А. Лучицька для кожної з них знайшла такі специфічні деталі, що зробили її ролі справді витвором високого мистецтва.

Значний вклад у розвиток театру Ніжина вніс заслужений артист УРСР **Володимир Федотович Тось** (1910—1972), беззмінний директор театру з 1944 по 1960 рік, талановитий виконавець ролей Шельменка, спекулянта Махухи, Возного, Пеклеванова, Шванді, Акіма та багатьох інших. Величезна популярність п'єси Г. Квітки-Основ'яненка «Шель-

¹ Тось В., Лучицький Б. Шляхом творчого зростання // Радянський Ніжин. — 1954. — 10 лютого.

менко-денщик» протягом багатьох років завдячена саме грі В. Тося. Кожного разу він грав Шельменка яскраво, з захопленням.

Високу майстерність виявив актор і при створенні образу старого лакея Харлампія в п'єсі М. Старицького «Не судилось»,¹ яка була відмічена на республіканському конкурсі. Своєрідним виступає В. Тось в комедії Є. Купченка «Тиха українська ніч» в ролі Ванечки, шофера «Победи», Верби (п'єса О. Корнійчука «Калиновий гай»), Коваленка (п'єса В. Собка «Життя починається знову») та інших ролях.

Серед акторів старшого покоління слід назвати **Валентину Олексіївну Білоусову** (1910—1994), яка працювала ще в Бурині і стояла разом з Лучицьким біля основ Ніжинського театру. За заслуги в галузі театрального мистецтва в квітні 1960 р. актриса була нагороджена орденем «Знак пошани».

За час перебування в театрі вона створила цілу галерею цікавих образів у п'єсах українського класичного репертуару. Володіючи природним народним характером, гарною українською мовою, дотепним гумором, Валентина Олексіївна все це вміло поєднувала з тими характерними рисами, що були притаманні за сценарієм її героям і створювала образ, який надовго запам'ятовувався глядачам.

Найбільш вдавалися їй образи представників із народу, простих українських дівчат та жінок, таких, як знатна свинarka Замурована Фросина в п'єсі Є. Купченка «Тиха українська ніч», покритка Степанида в п'єсі М. Старицького «Не судилось», Маруся в «Лимерівні» П. Мирного, Марія Тарасівна в «Платоні Кречеті» О. Корнійчука.

Але В. Білоусова не обмежує свій репертуар характерними образами українських жінок. За довгий час роботи в театрі вона зіграла роль Люби в «Останніх» М. Горького, Леонтєву в п'єсі «Втрачений дім» С. Михалкова, артистку Квятковську в «Талані» М. Старицького, Панову в «Любові Яровій» К. Треньова.

Крім В. О. Білоусової, в 1960 році урядовою нагородою — Грамотою Президії Верховної Ради УРСР — були відмічені також А. Б. Лучицька та З. І. Толстоградська, яких можна віднести до акторів старшого покоління.

Зінаїда Іванівна Толстоградська була з династії Лучицьких і працювала в театрі 47 років, в Ніжинському — з днів його заснування. Тільки за останні 20 років вона створила значну кількість цікавих образів у спектаклях за п'єсами В. Суходольського «Соната» (мати), Ю. Яновського «Дочка прокурора» (вчителька), С. Михалкова «Втрачений дім» (вчителька Єрошина), Є. Купченка «Тиха українська ніч» (кучер свиноферми Степанида), а також в українській та російській класиці (Дзвонариха, «Не судилось», Феня Степанівна, «Шельменко-денщик», Мотрона, «Влада тьми», Горностаєва, «Любов Ярова», Христина Архипівна, «Платон Кречет» та інші). Коронною її роллю була Шкандибиха в п'єсі Панаса Мирного «Лимерівна», наче спеціально написана для Зінаїди Іванівни. Худа, засмикана, вся немов би клубок злості, Шкандибиха — Толстоградська викидала її з себе з такою майстерністю, що дивуєшся, де вона і брала стільки енергії і сили. Емоційна насиченість образу не виходила різко з загального ансамблю, вона тільки ще раз підкреслювала

¹ Радянський Ніжин. — 1952. — 15 жовтня.

своєрідну майстерність актриси надзвичайно самобутньої і неповторної.

До представників старшого покоління належить і **Полина Миколаївна Пушкаренко**, актриса особливого творчого діапазону. Це була пишна, дещо виплекана, поважна і дуже спокійна жінка. А тому її ролі завжди відповідали не тільки зовнішньому стану, а й внутрішньому. Актриса кожного разу вкладала в свою героїню частину самої себе, і це робило образ живим, правдивим.

Полина Пушкаренко грала разом з З. Толстоградською роль кучера свиноферми Степаниди в п'єсі Є. Купченка «Тиха українська ніч». І ті, хто бачив обох актрис в цій ролі, дивувався, як по-різному можна подати один і той же характер.

Неповторною була П. Пушкаренко в ролі Фенни Степанівни у виставі «Шельменко-денщик» та Кнурихи в «Лимерівні», своєюрідною у «Владі тьми» (Мотрона) та в «Наталці Полтавці» (Терпилиха), в «Мачусі» (служниця Маргарита), «Платоні Кречеті» (Марія Тарасівна), «Не судилось» (Степанида).

Значний творчий доробок мали подружжя Репеньків, життєва доля яких зійшлася в Ніжинському театрі.

Клара Михайлівна Репенько (Шмуклер) (1910—1967) віддала сцені 38 років свого життя і майже весь час працювала в Ніжинському театрі, граючи провідні ролі в класичних творах та п'єсах радянських драматургів. Серед них можна назвати Тетяну («Розлом» Б. Лавреньова), Таню («За другим фронтом» В. Собка), Наталію Кошик («Калиновий гай» О. Корнійчука), Марусю («Маруся Богуславка» М. Старицького), мати Батюка Парасковія Миколаївна («Яків Батюк» П. Лубенського та М. Шуста), дружину Пеклеванова («Бронепоезд 14—69» Вс. Іванова), Кіру Карлівну («Дочка прокурора» Ю. Яновського), співачку Колісніченко («Тиха українська ніч» Є. Купченка), голову колгоспу Іванну («Не тією стежкою» О. Корнієнка).

Понад сто ролей зіграла Клара Михайлівна, наділяючи своїх героїнь великою правдивістю, духовною чистотою і благородною спрямованістю. В виставі «На крутому повороті», поставленій за п'єсою білоруського драматурга К. Губаревича, К. Репенько створила надзвичайно теплий і щирий образ учасниці партизанського руху Ганни, яка проявляє мужність і в мирний час. Зовсім іншою ми бачимо актрису в образі Люськи в одноіменній п'єсі Г. Мазіна.

Багато актрис грали роль дружини Пеклеванова в п'єсі Вс. Іванова «Бронепоезд 14—69». Але К. Репенько знайшла свої підходи, показала, як зникає у її героїні полохливість і як стає вона мужньою і чуйною дружиною. І це актриса розкрила з такою теплою і надзвичайною любов'ю, що образ другого плану надовго запам'ятався.

Іван Ксенофонтович Репенько (1906—1971) був вихованцем театру і пройшов з ним весь творчий шлях. Він працював не тільки актором, а й адміністратором, виконував значні громадські доручення. У Івана Репенька було немало цікавих ролей, і хоч вони у своїй більшості відносились до другого плану, але їх майстерне виконання робило спектакль ще помітнішим.

Ось перед нами розсудливий і впевнений в собі Знобов («Бронепоезд 14—69» Вс. Іванова), заступник начальника облівідділу культури Остапенко Микола Миколайович («Тиха українська ніч» Є. Куп-

ченка), Цибулькевич («Віра» М. Талалаївського), Федір Федорович Коваленко («Бережи мою тайну» В Собка), батько Батюка Петро Іванович («Яків Батюк» П. Лубенського, М. Шуста), капіталіст Макферсон («Російське питання» К. Симонова), Петро («Влада тьми» Л. Толстого), Василь («Лимерівна» Панаса Мирного), Аркадій («Платон Кречет» О. Корнійчука), Лопуцьковський («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), президент фон Вальтер («Підступність і любов» Ф. Шіллера), лікар Вернон («Мачуха» О. Бальзака).

Все це були ролі різні, які вимагали особливого творчого підходу. І. Репенько працював зосереджено. Не завжди йому роль давалась відразу, йшов процес пошуків, вживання. Але в кінцевому результаті майже всі зіграні актором ролі були значним досягненням.

Актор **Борис Давидович Тріскер** працював на сцені 45 років і 12 із них у Ніжинському театрі. Маленький, смішний, він завжди грав характерні або комедійні ролі. Часто сам собі шукав грим, зовнішні деталі. Пустельник у п'єсі «Княжна Вікторія» запам'ятався не тільки дуже виразною грою актора, але й зовнішньою атрибутикою: ланцюги, чотирикутна голова, що робило героя особливо помітним.

У невеликих епізодичних ролях Б. Тріскер умів настільки своєрідно подати характер, що його героїв помічали, на них звертали увагу на сцені. Це дід Зозуляк у п'єсі О. Корнієнка «Не тією стежкою», Леонтій Федорович Гак-Соловейко у п'єсі Є. Купченка «Тиха українська ніч», дід Слива в «Куховарці» О. Софронова, Мерфі в «Російському питанні» К. Симонова, Харлампій в «Не судилось» М. Старицького, професор Горностаєв у «Любові Яровій» К. Треньова, Вурм у «Підступність та любов» Ф. Шіллера, Шампань у «Мачусі», О. Бальзака.

За значні успіхи в театральному мистецтві у 1961 р. Б. Д. Тріскера занесли до обласної Книги пошани.¹ Це був останній рік роботи актора в театрі. Через декілька місяців він пішов на відпочинок і переїхав у Пушу Водицю в Будинок ветеранів сцени².

Любов глядачів зразу ж завоював **Володимир Пимонович Ігнатенко** (1920). Він хоч і належав до акторів молодшого покоління, бо працював у Ніжинському театрі з 1944 по 1955 рік, але це був талановитий юнак, який саме тут сформувався як майстер сцени.

Володимир Ігнатенко зіграв всі провідні побутові ролі в українській класиці, яка йшла в театрі в той час.

Преса відмічала створений ним образ молодого парубка Дмитра («Не судилось»)¹, Микити («Влада тьми»), капітана Скворцова («Шельменко-денщик»). У творах радянських драматургів він зіграв центральні ролі. Це капітан Казанцев («Вирок оскарженню не підлягає»), полковник Петров («Під каштанами Праги»), Андрій Макаров («Під золотим орлом»), письменник Батура («Калиновий гай»), Яровий («Любов Ярова») тощо.

«Кожна моя роль,— згадував В. Ігнатенко,— має свою історію. Переживає своє народження, розвиток. Багато мені довелося попрацю-

¹ ФЧОДАН, фонд 7308, оп. 1, од. зб. 71, л. 65.

² Там же, л. 78.

³ Радянський Ніжин.— 1952.— 15 жовтня.

вати над образом Береста з п'єси О. Корнійчука «Платон Кречет»¹. Викликав творче задоволення і образ полковника Петрова в п'єсі К. Симонова. У героя війна забрала все і всіх. «Нікого у нього тепер нема. Один характер залишився», — каже про нього його вірний супутник Гончаренко. Осмислюючи образ Петрова, В. Ігнатенко вірно зрозумів, що його герой ні в якому разі не шукає втіхи, не намагається забути своє минуле. Навпаки, все те, що пов'язане з трагічною долею його близьких, допомагає йому вирішувати складні завдання сучасного. Чеській дівчині Божені, дочці професора Прохазки, яка покохала Петрова, він говорить: «Я багато лишився за эту войну и не знаю, приобрету ли когда-нибудь вновь хоть часть этого. По вашим представлениям этого достаточно, чтобы чувствовать себя несчастным. Я уже несколько раз замечал, как вы смотрели на меня с состраданием. Но вы ошибаетесь, я не несчастен. У меня есть другое счастье. Мир еще далеко не так хорошо устроен, как мне этого хочется. И я буду иметь честь и счастье бороться за это до дня моей смерти». Саме цим і керувався актор. В. Ігнатенко показував Петрова мужнім, цілеспрямованим, людиною, яка знаходить своє місце в нових умовах. У нього зростає відповідальність за долю людей, і особисте уже відходить на другий план.

У 1955 році Володимир Ігнатенко пішов з Ніжинського театру в Чернігівський, де став заслуженим артистом УРСР. А коли працював з 1965 року в Черкаському театрі, йому присвоїли звання народного артиста УРСР (1968 р.).

15 грудня 1954 року з'явилася постанова Міністерства культури УРСР (№ 173) «Про підсумки огляду вистав Ніжинського пересувного українського драматичного театру ім. М. Коцюбинського». Колегія відмічала, що «колектив театру домогся деяких успіхів у створенні репертуару і поліпшив культурне обслуговування трудящих Чернігівської області. Театр домогся перевиконання виробничо-фінансового плану за всіма показниками, показавши за 11 місяців цього року 525 спектаклів, замість 416, і обслуживши понад 22 тис. глядачів, одержавши прибутків 617 тис. крб. за планом.

З вистав, показаних на огляді, позитивної оцінки заслуговують «Не судилось» М. Старицького і «Влада тьми» Л. Толстого. На огляді продемонстрували певну сценічну майстерність народний артист УРСР Б. Лучицький, заслужені артисти УРСР В. Тось, А. Лучицька, артисти В. Ігнатенко, К. Репенько, В. Білоусова, М. Ушаньова та інші»².

Міністерство нагородило почесною Грамотою велику групу працівників театру: Б. Б. Лучицького, В. Ф. Тось, А. Б. Лучицьку, В. П. Ігнатенка, В. О. Білоусову, К. М. Репенько, О. Л. Палієнка, Є. М. Тасіну, П. М. Пушкаренко, І. К. Репенька, В. Н. Касілова, М. М. Ушаньову, О. В. Соловйову, Б. Д. Тріскера, А. Ф. Федоровича, З. Ю. Макову, К. Х. Пожидаєву, П. Г. Мартиненка, Н. Т. Сєдих.

У той же час у постанові колегії вказувались і недоліки, зокрема, в постановці п'єс «Мачуха» О. Бальзака та «Хто сміється останнім» К. Крапиви. Режисерові Д. Гайдабурі пропонувалось продовжити роботу над спектаклями, а також рекомендувалось підвищити кваліфі-

¹ Радянський Ніжин. — 1954. — 10 лютого.

² ФЧОДАН, фонд 7308, оп. 1, од. зб. 46, л. 6.

кацію режисера на курсах при Московському театральному інституті.

Про роботу театру у післявоєнний час дуже виразно свідчить звіт-на схема¹, яка збереглася в архівних документах. Наводимо її повністю, щоб мати уявлення про всі види діяльності колективу:

	1945	1946	1951	план на 1955
1. Кількість спектаклів	197	258	551	420
2. Кількість обл. глядачів (у тис.)	48,5	66,9	147,0	120,0
3. Прибуток	678,8	795,0	721,4	653,0
4. Витрати	716,0	811,0	744,7	653,0
в т. ч. а) зарплата	294,8	335,5	303,0	275,7
б) кількість штатних одиниць	64	69	34	34
З них творч. перс.	39	39	19	19
5. Результат	-37,2	-16	-23,3	—
6. Випущено нових спект.	8	8	7	8

У середині 50-х років театр поповнився новими акторами. В колектив прийшли П. Данilenко, Т. Коршикова, В. Козицький.

Спектакль «На крутому повороті» за п'єсою білоруського драматурга К. Губаревича зумів об'єднати творчі сили досвідчених і молодих акторів. У спектаклі були зайняті народний артист УРСР Б. Лучицький (Лагута), заслужена артистка УРСР А. Лучицька (Оксана Кирилівна Лагута), артист Б. Д. Тріскер (дід Охрім) та ін.

Щиро розкрила душу простої трудівниці Ганни К. Репенько. Скільки внутрішньої сили в цій жінці. Вона, колишня партизанка з загону Лагута, готова вступити в боротьбу, коли потрібно захищати справедливість. Артистка ліпить цілісний характер своєї героїні.

Прекрасно зіграли свої ролі В. Козицький (зав. клубом), М. Ушаньова (дочка Лагута Люда), Т. Коршикова (Клава). Остання зуміла створити яскравий, рельєфний характер. Клава — Коршикова викликає відверту симпатію у глядачів, а це свідчить про високу майстерність актриси.

На жаль, не можна проаналізувати кожен роботу колективу за весь період 50-х років. Ми вказали лише на характерні роботи ніжинців. І все ж хочеться згадати ще про одну значну творчу подію, яка відбулася в театрі 1 грудня 1956 р. Одному із старіших українських акторів **Олександру Людвиговичу Лучицькому-Палієнку** виповнювалося 80 років від дня народження та 65 років його сценічної діяльності. Ювіляр відноситься до відомої на Україні артистичної династії Лучицьких. Артист залишав сцену. Зіграно понад 800 ролей в українських, російських та західноєвропейських драматичних творах.

На сцені Ніжинського театру актор створив десятки образів із тих сотень, які прийшлося виконувати йому за своє життя. Серед них аптекар Бодрильон («Мачуха» О. Бальзака), Чир («Любов Ярова» К. Треньова), антрепренер Безродний («Талан» М. Старицького) та інші.

¹ ФЧОДАН, фонд 7308, оп. 1, од. зб. 50, л. 24.

О. Палієнку подобалось грати в п'єсі Г. Квітки-Основ'яненка «Шельменко-денщик». За своє життя він зіграв тут усі чоловічі ролі. Особливо любив Шпака. Актор з насолодою смакував кожне слово своєї ролі. Сотні раз він її грав на сцені, і кожний раз вносив щось нове в її трактування і одержував велике задоволення.

У цей день йшла п'єса «Наталка Полтавка». Чарівний поетичний образ Наталки створила артистка Київського театру музичної комедії В. Каталаєва, яка володіла свіжим приємним голосом, а Петра — артист цього ж театру наш земляк М. Зоєнко.

Викликала захоплення в залі гра артиста Чернігівського драматичного театру ім. Т. Шевченка П. Губарева, який шпиро, переконливо виконав роль Миколи. Глядача приваблювала привидність поведінки артиста на сцені, простота виконання ролі.

В спектаклі брали участь і артисти Ніжинського драматичного театру. Актриса П. Пушкаренко скупими, але виразними фарбами створила образ Терпелихи.

Критика відмітила блискуче виконання ролі Виборного народним артистом УРСР Б. Лучицьким. «Він приніс величезну естетичну насолоду глядачам. Природна, вільна поведінка на сцені, тонкий психологічний малюнок, даний артистом, змушували присутніх забувати, що вони в театрі. Б. Лучицький вніс багато творчих знахідок у виконання цієї ролі».

Ювіляр Олександр Людвигович Лучицький-Палієнко зіграв роль підстаркуватого чиновника возного Тетервиківського. Майстерність виконання бачилась в умінні жити в образі, в багатстві міміки, в скупості і виразності жестів, в правдивості передачі характеру цього хижака, хабарника — сутяги.

В Ніжинському театрі була ще одна важлива подія. Велика група акторів театру брала участь в обласному огляді творчої молоді (квітень 1954 р.). Грамотами Міністерства культури України, ЦК ВЛКСМ, обласного управління культури були відмічені Ушаньова Майна Михайлівна, Коршикова Тамара Василівна, Репенько Світлана Іванівна, Даниленко Павло Кузьмич, Бровкін Микола Іванович, Кралін Олександр Олександрович, Індюкова Світлана Опанасівна, Андрієвська Олена Іванівна. На другий тур рекомендовані М. Ушаньова, Т. Коршикова, С. Репенько.

Кінець 50-х років відзначався напруженою роботою театру. Під час гастрольних поїздок колектив підготував до постановки нові п'єси: Серед них слід назвати драми «Суд матері» Є. Фелічева; «Любов Ані Березко» С. Пістоленка, «Люська» Г. Мазіна, «Княжна Вікторія» Я. Мамонтова, «Хазяїн» І. Карпенка-Карого, «Бронепоезд 14—69» Вс. Іванова, комедії «Воскресіння мертвих» М. Лассіла, «Вітвіки Скапена» М. Мольєра.

В нових виставах ще яскравіше проявився талант провідних акторів театру. Б. Лучицький створив хвилюючий життєстверджуючий образ Кузнецова у виставі «Люська», а А. Лучицька майстерно зіграла роль матері у виставі «Суд матері», надавши образу деякої романтичності. Нові фарби знайшла М. Ушаньова для розкриття образу радянського вчителя в п'єсі «Любов Ані Березко».

До 25-річчя театру колектив підготував декілька цікавих робіт: п'єси естонського драматурга Е. Раннета «Блудний син» та китайсько-

го драматурга Цао Юй «Тайфун». У першій п'єсі всього п'ять дійових осіб, тут зайняті були актори Б. Лучицький, М. Ушаньова, В. Козицький, А. Лучицька, О. Шенгер. Набагато складніше прийшлося працювати над п'єсою «Тайфун». Актор і режисер театру Д. Гайдабура згадував: «При здійсненні постановки перед колективом театру постала складна проблема. Матеріал твору можна було осмислити по-різному, трактуючи його як побутову драму, і, навіть, як мелодраму. Та режисер вистави народний артист УРСР Б. Б. Лучицький побачив у п'єсі істотне, раціональне зерно — трагедію народу в феодальному Китаї, паростки нових, революційних ідей. Постановник і весь творчий колектив театру доклали усіх зусиль, щоб донести цей ідейний зміст до глядача, водночас зберігши національний колорит п'єси»¹. У провідних ролях спектаклю були зайняті А. Лучицька, К. Репенько, О. Шенгер, Б. Тріскер, М. Ушаньова, В. Козицький, П. Даниленко.

У 1959—60 рр. ішла підготовка до Декади українського мистецтва в Москві, яка намічена була на листопад 1960 р. У зв'язку з цією подією колектив театру готував декілька нових робіт. Б. Лучицький відібрав для ніжинців п'єсу І. Багмута «Степи цвітуть», яка розповідала про нашу молодь, цілінників. Твір ще не був опрацьований, ніхто його не ставив. Тому і режисерові, і акторам, і художнику треба було йти своїми шляхами, уявити кожну сцену і героїв у ній.

Свою останню роль у Ніжинському театрі Б. Лучицький зіграв у спектаклі «Степи цвітуть», створивши прекрасний образ завжди спокійного, врівноваженого тракториста. Це була для актора нова робота, не схожа на інші ролі, які він виконував раніше. І, як завжди, в його грі, репліках не відчувалося жодної нотки фальші. Глядач від початку до кінця п'єси бачив перед собою живу людину, в якій б'ється гаряче серце.

Добре провів свою роль тракториста Баца актор В. Козицький. Він чарує глядача своєю привабливістю, безпосередністю, чистотою почуттів і прямою. Зуміли правдиво розкрити характер своїх героїв І. Репенько (Серафим Серафимович), Т. Коршикова (Антоніна). Певні досягнення були і в акторів М. Г. Гончарова (Роман Пасічник), П. К. Даниленка (Полікарп Свічка), М. Я. Хмари (Козлович). Для деяких акторів не вистачало сценічного матеріалу, а тому дещо схематичними вийшли образи Івана Зорі та Марусі Мороз.

В репертуарі театру в цей час з'явилися й інші нові вистави: «Дальня луна» С. Голованівського, «Не тією стежкою». О. Корнієнка, «Свято ліхтарів» Г. Пфейфера. Але в кінці 50-х років трапилась подія, яка зовсім по-іншому повернула творчий шлях театру.

КОЛЕКТИВ ТЕАТРУ ВИТРИМУЄ ЕКЗАМЕН НА ЗРІЛІСТЬ

У 1959 р. за рішенням обласного відділу культури в Чернігівський театр ім. Т. Шевченка переводились для постійної роботи народний артист УРСР Б. Б. Лучицький, заслужені артисти УРСР В. Ф. Тось, А. Б. Лучицька та В. О. Білоусова. Пішли з театру його засновники і ведучі актори.

¹ Радянський Ніжин.— 1958.— 15 жовтня.

Артист Б. Д. Тріскер пізніше згадував про цей складний момент в історії театру: «Прошло 13 лет после моего ухода на пенсию, но время, когда я работал в Нежинском муздрам. театре им. Коцюбинского остается самым дорогим воспоминанием в моей жизни. Коллектив Нежинского украинского театра был очень сплочен благодаря такому крепкому руководству, возглавляемому такими талантливыми артистами, как Лучицкий Б. Б., Тось В. Ф. Лучицкий был не только замечательным режиссером, воспитавшим в Нежинском театре молодых актеров, которые теперь являются народными артистами республики. Б. Б. Лучицкий прежде всего и главное был человеком высокой нравственности. Морально-этические принципы отличали его человеческую, возвышенную личность. Глубокая скромность и глубокая эрудиция в сочетании с даром творческого перевоплощения в ролях не могли не иметь благотворного влияния на весь коллектив.

Директор наш Тось В. Ф. был как бы счастливым дополнением к такому художественному руководителю и главному режиссеру, как Лучицкий. Тось В. Ф., заслуженный артист республики, обладал блестящим комедийным дарованием и большой организационной способностью. Огромное трудолюбие проявлял В. Ф. Тось и как артист, и как директор. Не случайно облетел культуры Чернигова соизволил пригласить в Черниговский обл. театр Лучицкого и Тосю и тем самым обезглавил Нежинский муз. драм. театр. После перехода художественного руководителя и главного режиссера нашего театра и директора... театр перестал пользоваться тем блестящим успехом, каким он пользовался раньше. Мы, работники театра, буквально осиротели. Было это сделано для того, чтобы поднять работу творческую и организационную Черниговского областного украинского театра. Надо учесть, что мы лишились такой талантливой артистки, как Лучицкая Анна Борисовна¹ и такой талантливой артистки, как Белоусова В. А. Не случайно, что после такой метаморфозы Нежинский украинский театр начал падать, хиреть...

Мне очень тяжело вспоминать об этом, потому, что рана, оставшаяся на душе моей после этого, как ушли из нашего театра такие люди, как Б. Б. Лучицкий и В. Ф. Тось, до сих пор дает о себе крепко знать. Так ведь такая же рана у всех на душе была. Главное самому Нежинскому театру был нанесен большой удар»².

Перед колективом театру постала проблема: «Як далі жити і працювати?» Частина акторів залишила театр. Послабилася режисерська робота. І все ж театр витримав екзамен на зрілість.

На початок 60-х років стабілізувався склад театру. Директором був призначений вихованець театру і його ветеран І. К. Репенько, художнім керівником заслужений артист УРСР І. К. Бровченко, художником В. М. Агієнко.

В наказі нового директора театру від 9 січня 1960 р. говорилося: «Виражаю впевненість, що колектив працівників театру усвідомлює, які великі завдання стоять перед радянським мистецтвом і, зокрема, перед нашим театром і, не дивлячись на зміну керівництва, буде пра-

¹ В колективе театра Анжелику Болеславовну Лучицкую чаще называли Анной Борисовной, а Бориса Болеславовича — Борисом Борисовичем

² З. Листа Б. Д. Тріскера А. Б. Лучицький від 18.XI.1974 р.

цювати з такою ж наполегливістю, і відповідальністю, як і до цього часу, дбайливо зберігатиме славні традиції театру, здобуті протягом 27 років свого існування».

В театрі залишились учні Б. Лучицького, актори, які пройшли його школу: І. К. Репенько, К. М. Репенько, В. О. Козицький, Т. В. Коршикова, З. І. Толстоградська, В. Н. Касилов, К. Х. Пожидаєва, В. О. Архангельський, молоді актори М. Гончаров, Л. Дудка, В. Улітовський, Ю. Терещенко та інші.

З Черкаського обласного театру прийшли І. А. Красе та О. Г. Сидельникова. В 1961 р. в театр влились О. Бірев-Поливода, М. Чорна, Б. Якубовський, В. Шинкаренко, Н. Старикова та інші.

Художнім керівником театру був призначений **Іван Кузьмич Бровченко** (1898—1971), заслужений артист УРСР, який після того, як у 1946 р. пішов з Ніжина, працював в Прилуцькому, Закарпатському та Дубнівському театрах. У 1959 році він знову повернувся до нашого міста.

Те, що художнім керівником театру призначили І. Бровченка, не було випадковим: Він давно показав себе здібним актором та режисером, поставив біля 150 спектаклів та зіграв сотні ролей. Серед них Назар («Назар Стодоля»), Годун («Розлом»), Грнць («Ой, не ходи, Грицю»), Платон («Платон Кречет»), Голохвостий («За двома зайцями»), Василь («Лимерівна»), Гнат («Безталанна»), Фігаро («Одруження Фігаро»), Фурманов («Бунт»), Панас («Наймичка»), Андрій («Матір своїх дітей»), Фабріціо («Марондоліна»), Пиво-Запальський («Гандзя»), Яшка («Весілля в Малинівці»), дід Кирило («Дві сім'ї»), Антон Квітка («Талан»), Черкасов («Падь сребряна»), Коваль («Шлях на Україну») та інші.

Дуже дорогою для Бровченка була п'єса І. Котляревського «Наталка Полтавка». Про це свідчать спогади актора: «З цим твором пов'язане і моє мистецьке життя. У 1918 році на околиці Прилук вперше я грав у «Наталці Полтавці» Миколу під керівництвом артиста-професіонала І. М. Ярошенка. Це було, так би мовити, моє хрещення, перші, несміливі кроки на театральні підмостки. Звіси І. М. Ярошенко передав мене професіональному театрові, який на той час працював у Прилуках. За оте посвячення у актори І. М. Ярошенку я завдячую все життя.

І вже потім, в якому б театрі я не працював, там і йшла п'єса «Наталка Полтавка». У цій п'єсі я зіграв Миколу, Петра, Возного, Виборного і навіть Терпелиху (була в свій час така необхідність). Точно не можу сказати, скільки разів за півстоліття сценічної діяльності я зіграв усі зазначені ролі. Але навіть поверхові підрахунки свідчать, що не менше 600. «Наталка Полтавка» була початком моєї театральної діяльності і моїм творчим фінішом. У 1968 році зіграв Возного»¹.

Любив І. Бровченко грати і в п'єсах Карпенка-Карого. «Мене спочатку як актора, а потім як режисера полонила драматургія Тобілевича. Майже всі його твори мали сценічне втілення в моїй режисерській інтерпретації. В усіх поставлених п'єсах виконував провідні ролі... Любив я всі створені мною образи в творах Тобілевича, але чи не най-

¹ Бровченко І. Перлина українського театру: «Наталка Полтавка» І. Котляревського // Під прапором Леніна — 1969. — 10 грудня.

більше припав до душі Панас з п'єси «Наймичка». І це, мабуть, тому, що його батрацька доля децю перегукувалась з моїми юнацькими роками»¹.

У 1959—60 рр. І. Бровченко ставить у Ніжині п'єси «Куховарка» А. Софронова та «Не тією стежкою» О. Корнієнка. Комедія А. Софронова приваблювала режисера цікавими народними характерами, гумором, водевільною стороною. Хоч сюжет і розгортався на фоні сільського життя, але драматург уникнув розгляду тих процесів, які проходили в цей час на селі.

Режисер І. Бровченко, наслідуючи автора, створив веселий життєрадісний спектакль. Найбільший успіх випав на долю артистки Т. Рубан, яка цікаво розкрила характер центральної героїні п'єси Павлини. Ми її бачимо то серйозною, то веселою, то чарівно-спокусливою. Але в той же час вона показує, що жартувати з нею небезпечно, хоч сама жартує і інколи досить кріпко і сміливо, що збиває з панталіку навіть гострих на слово хлопців. Зміну настрою героїні Т. Рубан передавала правдиво і переконливо.

Напередодні Декади української літератури та мистецтва в Москві в листопаді 1960 року Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського виїхав у гастрольну подорож в колгоспи і радгоспи Ставропольського краю та міста й села Північного Кавказу. Було поставлено 213 вистав, які переглянули 55 тисяч глядачів 66 населених пунктів. Гаряче сприймали вистави театру «Тиха українська ніч», «Не тією стежкою», «За московським часом», «Куховарка» та інші. Повагу і любов глядачів завоювали провідні артисти театру М. С. Чорна, О. Г. Сидельникова, Т. В. Корнієнкова, К. М. Репенько, К. Х. Пожидаєва, М. М. Ушаньова та інші.

Катерина Харитонівна Пожидаєва на цих гастролях прекрасно зіграла ролі Софії («Не тією стежкою») та Шкандибихи («Лимерівна»). Це були істинно життєві образи. Актриса влучними і точними штрихами подавала характери. «В обох ролях артистка щасливо уникала штампів і ні в чому не повторювалась»,— відмічала преса. К. Х. Пожидаєва була майстром створення епізодичних ролей, про що свідчать Дарина Архипівна Сахно («Куховарка»), Фросина Замурована («Тиха українська ніч»), Коринкіна («Без вини винні»), Софія («Підступність і любов»), Дунька («Любов Ярова»), Парася («Віра») та інші.

У спектаклі «Тиха українська ніч» **Майна Михайлівна Ушаньова** (1926) створила яскравий образ художнього керівника будинку культури Світлани Петрівни Олексієнко. Не так часто вона з'являлася на сцені по ходу вистави, але її чекали. Кожна мізансцена була настільки чітко відпрацьована, що глядач не помічав, що сидить у театрі. М. Ушаньова створила на сцені цілу низку образів, які надовго залишилися в пам'яті. Це були як центральні персонажі (Ляля в «Нескороеній Полтавчанці», Ганна Робчук у спектаклі «Під золотим орлом», Полін в «Мачусі», Луїза в «Підступність і любов» та інші), так і епізодичні. Майстерно вона зіграла невеличкі ролі Люди Лагути («На крутому повороті»), вчительки («Любов Ані Березко»), Пуркавки («Калиновий гай»), Катрі Дзвонарівни («Не судилось»), Акуліни («Влада

¹ Бровченко І. Мої любимі ролі // Під прапором Леніна.— 1970.— 29 вересня.

тьми»). Участь М. Ушаньової та К. Пожидаєвої в спектаклях театру збагачували гастрольну поїздку, піднімали значимість спектаклів¹.

З захопленням глядачі аплодували також молодим талановитим артистам, вихованцям театру Ользі Зеленській, Миколі Гончарову, Євгену Власову, які з успіхом виступали в провідних ролях в п'єсах «Наталка Полтавка», «Лимерівна», «Наймичка», «Сватання на Гончарівці». Ця поїздка збагатила акторів новими враженнями².

У 1960—1961 роках в театрі йшли спектаклі, поставлені Б. Лучицьким. Деякі вистави здійснили запрошені режисери з інших театрів, зокрема, заслужений артист УРСР, режисер Сумського обласного театру А. Льдов. Він поставив п'єсу «За московським часом» Л. Анохіна. Режисер М. В. Гіляровський створив спектакль «Іркутська історія» за п'єсою О. Арбузова, а Б. П. Борисов, який деякий час з 1960 р. працював директором театру, поставив «Чужий дім» М. Зарудного.

Михайло Васильович Гіляровський (1934) тільки-но закінчив Київський інститут театрального мистецтва. П'єса «Іркутська історія», яку він запропонував колективу, була добре відома в країні, йшла в багатьох театрах. Тому треба було знаходити нові підходи і в прочитанні п'єси, і в оформленні спектаклю, і в розкритті характерів героїв. Режисер-постановник М. Гіляровський зумів вирішити по-новому цілий ряд сцен. Хор, який в п'єсі О. Арбузова вів розмову «від автора» з глядачами і займав значне місце, був замінений на ніжинській сцені двома ведучими (М. Гончаров і А. Петрова), які супроводжували спектакль. Вони зуміли добре донести до глядача схвильовану, образно-піднесену розмову автора. У різних театрах питання про хор вирішувалось не однаково. В театрі ім. Вахтангова хор заміняли чотири чоловіки в чорних концертних костюмах, а в театрі ім. В. Маяковського режисер М. Охлопков розширив хор, зробив його багатоголосим. Хор супроводили чотири роялі. Все це за задумом режисера повинно було передавати сувору сибірську природу. Всього цього не можна було використати в пересувних умовах, та ще й на сільській або невеличкій сцені районного будинку культури. Зміна, внесена М. Гіляровським, не збіднила спектакль.

Режисер вніс немало нового і в організацію сценічного матеріалу, відмовився показувати фон Братської ГЕС. Сцени так відбувались, що їх можна було ставити в сільських клубах, на польовому стані. Декорації, написані В. Агієнко, відповідали характеру роботи пересувного театру.

Крім цього, режисер наповнив спектакль музикою, піснями, танцями. У багатьох акторів, які брали участь у спектаклі, був хороший голос, і М. Гіляровський скористався цим. Пісні, музика створювали особливу атмосферу спектаклю.

Успіху постановки сприяв і хороший акторський склад, який був залучений до роботи. Образ Валі створила випускниця Ніжинського пед. інституту, активна учасниця художньої самодіяльності Лідія Винаковська, яка через деякий час стала провідною актрисою театру. Вміння проникати у внутрішній світ героїні, перевтілюватися принесло їй успіх. В. Козицькому вдався образ Сергія. Артист зу-

¹ За счастье Родины. Прикумск. Ставропольского края.— 1961.— 8 января.

² Радянський Ніжин.— 1961.— 21 березня.

мів показати свого сучасника. Говорив він зі сцени те, що було близьким читачам, а від цього виник контакт. В. Козицький настільки увійшов у роль, що все, що проходило з героєм, сприймалося, як епізоди з життя виконавця. У подачі актора Сергій був світлим і чистим, і ці риси очищаюче діяли і на тих, хто його оточував. Розкрили ще одну грань свого таланту актори О. Д. Бірев-Поливода (Сердюк), О. Г. Сидельникова (Лариса), В. О. Шинкаренко (Сергій), В. І. Улітовський (Віктор), Є. М. Власов (Лапченко), Ю. І. Терещенко (Деніс), К. Тюльпа (Нюра), О. Боярченко (Майя).

У 1967 р. спектакль «Іркутська історія» знову з'явився в репертуарі театру в тому ж варіанті, який здійснив режисер М. В. Гіляров-Старикова. Лише замість Л. Винаковської роль Валі виконувала Надія Старикова, яка зуміла розкрити складний життєвий шлях героїні, її пошуки до самоутвердження. Це була чудово зроблена актрисою робота і в психологічному плані.

Вдало зіграв роль Сердюка Л. Осинський, який зобразив начальника екіпажу розумним, хоч і дещо дикуватим, вмілим керівником, старшим товаришем, до якого тягнулися в тяжку хвилину люди. Актор показав, як змінювався його герой у вирішенні сімейно-побутових питань. Якщо на початку п'єси він дещо губився, то поступово починав глибше це розуміти. Зворушливим виглядало його запізніле кохання до Лариси, яку невимушено, відверто зіграла артистка М. Чорна. Сердюк-Осинський виступав у п'єсі вихователем. Він допоміг і вродливому Віктору (арт. В. Архангельський), і сумливому Денису (Ю. Терещенко), і неурівноваженому Лапченку (М. Кольцов) вірно визначити своє місце в житті.

Хотілося б застеретти читача, що історія Ніжинського театру складалася не лише з успіхів і хороших спектаклів. Були і втрати, розчарування, були і невдалі вистави. Особливо це помітилось у 60-х роках, коли йшов процес зміни режисерів, пошуків як нової драматургії, так і її прочитання.

У січні 1961 р. І. К. Бровченко залишив театр через хворобу, і колектив працював деякий час без художнього керівника. Дещо погіршилась дисципліна в театрі, особливо серед технічного персоналу, працівників інших цехів. Помічались недоробки в оформленні спектаклів. У одному з протоколів місцевому цього періоду читаємо: «Деякі актори прагнуть до смішних трюків там, де їх не повинно бути, Молодь перед початком спектаклю займається витівками, балагурством, а все це потім відбивається на спектаклі»¹. Актори старшого покоління, які працювали при Б. Лучицькому, нагадували, що в театрі на сцені була особлива атмосфера. Тиша, зосередженість, актори слідкували, щоб не похитнулись куліси, декорації, які були в переважній більшості м'якими, готові були до своєчасного виходу, ніхто не з'являвся на роботу напідпитку. Культура поведінки на сцені і за сценою йшла від Лучицьких. В. Тось вимагав, щоб актори гарно одягались, вели себе достойно. Захист ведучими акторами кращих традицій театру давав свої результати.

Але на творчий процес впливали і побутові умови. І важливо не те, що доводилось бути весь час на колесах, добиратися до сільського

¹ ФЧОДАН, фонд 7308, оп. 1, од. зб. 71, л. 4.

клубу, часто холодного, не пристосованого для вистав професійного театру, на возі, чи попутній-машині в сніг, мороз, дощ, у весняне бездоріжжя, спеку. А головне те, що приїжджали після багатьох місяців подорожей стомлені, а в Ніжині не мали свого кутка, де б можна було відпочити, набратись сил. Знову ж для більшості акторів той же готель, ті ж побутові незручності тощо. Більше того, не було і своєї сцени. Спектаклі йшли в Будинку культури, який наймали на час перебування в Ніжині. Тісно було працювати разом. Протягом 1961 року піднімалось питання про необхідність клопотання перед Міністерством культури України про надання театру бази в іншому місті, наприклад, Кременчузі тощо.

У театрі залишилися тільки найстійкіші. А може в них було ще щось, лише їм одним відоме, що затримувало їх в театрі. В 40-х роках Б. Лучицькому пропонували переїхати до Великого драматичного театру в Ленінграді. Але він відмовився і продовжував працювати в Ніжині. Мабуть, це передалось і деяким іншим акторам.

Коли запитали, як їм працюється, вони відповіли: «Важко і радісно... Ми безпосередньо живемо і працюємо в гущі людей, їхніми мріями і турботами, самі черпаємо образи з їхнього життя». І це, мабуть, визначало сутність творчої праці коцюбинців. Актори Ніжинського драматичного театру ім. М. Коцюбинського — це славні подвижники культури і жаль, що їхня праця так недостатньо оцінювалась, особливо в наступні періоди. Жодному акторові за тридцять років не було присвоєно звання заслужений чи народний артист України, а в цей час було уже кому його давати. Це і Марія Чорна, і Клара Репенько, і Тамара Коршикова, і Олександра Сидельникова, і Іван Красс, і Валентин Козицький, і Надія Старикова та інші чудові майстри сцени. Але це на совість чиновників відділів культури.

І все ж, найголовніше це те, що після повернення з гастролей по Ставропольському краю, коли були підведені підсумки роботи, можна було погодитись з словами режисера Д. К. Гайдабури: «Ніжинський театр має право на існування». І він був правий. Подальша робота колективу театру підтвердила ці слова.

З 16 по 24 вересня 1961 року в Чернігові відбувся творчий звіт Ніжинського пересувного українського драматичного театру ім. М. Коцюбинського. Це був відповідальний творчий екзамен після складних змін у театрі. І треба було його скласти так, щоб колектив залишився існувати, щоб театр не розділив долю багатьох інших, які були розформовані.

Художня рада театру вирішила показати спектаклі «Чужий дім» М. Зарудного (режисер Б. П. Борисов), «Іркутська історія» О. Арбузова (режисер М. В. Гіляровський), «Не тією стежкою» О. Корнієнка (режисер І. К. Бровченко), «Віра» М. Талалаївського (режисер Д. К. Гайдабура), «Куховарка» А. Софронова (режисер І. К. Бровченко). Всі п'ять спектаклів оформляв художник В. М. Агієнко.

Головний режисер театру М. В. Гіляровський, весь його колектив провели велику підготовчу роботу. І екзамен був успішно складений. Театр утвердився і намітив нові рубежі творчого зросту.

Високу оцінку одержав спектакль «Чужий дім» за п'єсою М. Зарудного. Особливо тепло сприймалась робота акторів О. Бірева-Поліводи (Щупак), В. Козицького (Андрій), Л. Винаковської (Настуся),

Н. Хижняк (Тоня) та інших, хоч вказувалось і на окремі недоліки в творенні деяких образів.

Добре була сприйнята і вистава «Не тією стежкою» за п'єсою О. Корнієнка в постановці заслуженого артиста України І. К. Бровченка, в якій вдало були використані актори старшого і молодшого покоління. Всі, хто брав участь у цій виставі, намагались створити яскраві образи. І не випадково, що зіграні тут ролі надовго залишилися як в творчій біографії акторів, так і в пам'яті глядачів. Це і Б. Д. Тріскер (дід Зозуляк), К. Х. Пожидаєва (Софія), К. М. Репенько (Іванна), В. Н. Касилов (Ярослав Добридень), Л. Є. Винаковська (Стефа), А. М. Петрова (Орися), П. К. Даниленко (Богдан), М. Г. Гончаров (Тодось Зозуляк), В. О. Козицький (Євген) та інші.

В книгу пошани працівників культури області були занесені в 1961 р. Б. Д. Тріскер, О. Д. Бірев-Поливода, К. М. Репенько, О. Г. Сидельникова та Лілія Евсеївна Винаковська (1932). Про останню М. В. Гіляровський говорив: «Вона хоч і недавно працює в театрі, але в творчому відношенні багато зробила. Ролі Валі («Іркутська історія»), Настеньки («Чужий дім») говорять самі за себе. Крім того вона дисциплінована в усіх відношеннях»¹. В спектаклі «Куховарка» Л. Винаковська зіграла Павлину. Її чудовим партнером був В. І. Улітовський (Степан Казанець). Пізніше актриса згадувала: «Нежинський театр — самий маленький в моєй актерській житті, но след в душе оставил самый большой. Я ведь родилась и выросла в Киеве, где часто видела спектакли больших отличных театров. В какой-то степени чувствовала себя «столичной птичкой» и не очень спешила на спектакли городского Нежинского театра. Но первая встреча с такими актерами, как Лучицкие, Репенько К. М. (к сожалению, не помню, кто еще работал в мою студенческую юность), навсегда лишили меня высокомерного отношения к «маленьким» театрам. Столько правды, теплоты, артистизма было в игре этих актеров (и не только этих), что я поняла: «Театр — это не город, не здание, не количество актеров в труппе, а талант и служение искусству».

Когда судьба привела меня на нежинские подмостки (после Черниговского театра я думала, что актерская жизнь закончилась), этот «маленький» театр приподнес мне еще один урок. Уже всюю шли репетиции «Чужого дома». Настеньку репетировала актриса Анна Петрова. Меня тут же назначили на эту же роль и не просто в очередь, а в первый состав. По всем «законам» театра, которые я хорошо ощутила на себе во время работы в Чернигове, Анна Петрова должна была меня возненавидеть и творить всяческие козни. Но ничего подобного не произошло — мы подружились и дружим по сей день, хоть она живет на Украине, а я в России. В этом не моя заслуга, а только ее. Этот урок актерского благородства я усвоила на всю жизнь и старалась во всем следовать примеру своей невольной учительницы.

Кстати, вся атмосфера театра была доброжелательной, теплой. Удивительная женщина — Пожидаева К. Х. Она и актриса отличная.

В Нежинском театре я сыграла роль, ставшую моей самой глубокой актерской судьбой — Вальку в «Иркутской истории». Столько лет прошло, а я до сих пор помню не только слова, вся жизнь Вальки вошла

¹ ФЧОДАН, фонд 7308, оп. 1, од. зб. 71, л. 65.

в меня. Почему? Не знаю. Ничего подобного в моей жизни не происходило, но я чувствую Вальку так, как будто это произошло все со мной. И даже в свой бенефис на 60-летие (да, я с 1932 г.) я включила отрывок из «Иркутской», но, разумеется, как бы в воспоминании об этой роли. Потом, после Нежина, я играла Вальку на русском языке, но все равно в моей душе осталась первая — нежинская. Возможно, на это повлиял такой случай. Кажется, это было в Чернигове (а может быть и в Прилуках). После «Иркутской истории», когда я разгримировалась, мне сказали, что какие-то девочки хотят меня видеть. Две опухшие от слез девушки лет по 12—13 протянули мне большой восторженный букет и почти молча ушли. Когда я вышла на улицу, поняла, почему букет был такой «непричесанный», — клумба перед театром была оборвана. Лица этих девушек, этот букет (хоть цветов в моей жизни было немало), судьба Вальки — все это оставалось со мной навсегда.

Гиляровский — талантливый человек. Что нового он внес в спектакль, мне трудно сказать. Запомнилось оформление — две крутящиеся ставки, дававшие возможность на маленькой сцене максимум варьировать места действия. Ну и последнее, чем дорог мне Нежинский театр. Здесь я познакомилась со своим будущим мужем — Улитовским Вячеславом Ивановичем. Скоро (26 мая) будет 34 года, как мы вместе. Правда, он в 1975 г. оставил театр»¹.

У жовтні 1961 р. пройшли зміни в керівництві Ніжинським драматичним театром ім. М. Коцюбинського. Його директором призначили Олексія Олексійовича Старикова (1913 р.), який виступив одночасно і режисером-постановником п'єс «Циганка Аза» М. Старицького, «У неділю рано зілля копала» В. Василька за О. Кобилянською, «Весілля в Малинівці» Л. Юхвіда, «Гріх і покаєння» І. Карпенка-Карого, «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького та інш. Він ставив одну-дві п'єси в рік, і це не випадково, бо обов'язки директора театру відволікали від творчої роботи. Але те, до чого звертався Стариков, було цікавим для колективу театру.

Директор приділяв особливу увагу організації оркестру, який очолив досвідчений музикант Борис Семенович Каданов. Передбачалося, що вистави будуть іти в супроводі саме цього колективу. В відібраних О. Стариковим п'єсах музикальна частина займала значне місце.

Першим спектаклем, який поставив режисер, був «Циганка Аза», і це не випадково. М. Старицький назвав свій твір «Драма із малоросійського та циганського народного життя в VI діях з хором, піснями, танцями». І за цим пішов Стариков. Він наповнив спектакль музикою, піснями, танцями. Роль циганки Ази чудово зіграла артистка Надія Старикова. Аза — Старикова — красива, приваблива і в той же час безтурботна весела дівчина, яка володіла гарним голосом, вміла зачарувати собою. В кожному рухові Надії Старикової відчувалась молодість, щирість почуттів, задоволення від того, що щастя і її не обминуло, хоч вона і відчувала, що воно не надовго.

Роль Опанаса чудово зіграв Микола Гончаров. Преса тоді відмічала: «Глядач так і не зміг збагнути, чи артист виконує роль одного з

¹ Із листа Л. Винаковської від 9.III.95 р. автору роботи.

селянських юнаків, чи такий же хлопець насправді прийшов з того далекого життя і так невідкупно — правдиво зіграв у спектаклі¹.

Поєднання талановитих виконавців ролей з музикою, народнопісенною атмосферою, яка створювалася хористами, музикантами (диригент Б. Каданов), танцюристами (балетмейстер Є. Власов), принесло значний успіх спектаклю. У виставі брали участь, крім Надії Старикової та Миколи Гончарова, також Олександра Сидельникова, А. Медведенко, В. Шинкаренко, пізніше Всеволод Архангельський та інші актори, які збагатили своєю майстерністю постановку О. Старикова. Паралельно з Надією Стариковою роль Ази блискуче виконувала і Марія Чорна. Пізніше це була її любима роль. Спектакль довгий час залишався в репертуарі театру.

У 1961—1964 роках головним режисером театру працював Михайло Якович Юдицький, який здійснив цілий ряд цікавих постановок, серед них «Люди в шинелях» І. Рачади, «Північна мадонна» братів Тур, «Місячна соната» А. Тур, «Солов'ї співають навесні» О. Конієнка, «Бабине літо» С. Чуча, «Батькова казка» І. Тобілевича (Карпенка-Карого), «Пізня любов» О. Островського, «В ім'я революції» М. Шатрова, «Відьма» А. Кіцберга та інші.

П'єса «Північна мадонна» не була позбавлена недоліків. Деякі репліки, навіть окремі сцени, діалоги були написані сухо, до деякої міри плакатною мовою. Тому і режисерові, і акторам доводилося чимало працювати, щоб зробити хороший, схвильований спектакль. Таким його створили актори В. Архангельський (Купер), В. Козицький (аптекарь Руммель), І. Красс (людина в потертому костюмі), О. Бірев-Поливода (людина в котелку), Т. Коршикова (Смірнова) та художник М. Сідченко.

Значно складніше йшла робота над спектаклем «Місячна соната». Актору О. Біреву відразу вдалося зіграти образ Івана Захаровича. Він наділив його м'яким гумором, рисами простої людини. Це ж можна сказати і про В. Козицького, який виявив нові риси акторської майстерності в невеликій ролі полковника медичної служби. Молодий артист Гончаров добре справився з роллю підлітка Кості Лютікова. Вікове перетворення актора було схвально прийняте глядачами. Інші ролі виконували К. Пожидаєва, В. Архангельський, П. Даниленко та інші. Робота над спектаклем продовжувалась, шліфувалась сценічна трактовка окремих персонажів п'єси.

Режисер М. Юдицький намагався збагнути не тільки весь спектакль, а й побачити, реально уявити кожного з персонажів, визначити його місце в розкритті основної ідеї п'єси. Тому він вимагав від кожного артиста подальшого шліфування образу. І успіх до них дійшов. П'єсу добре сприймали глядачі різних регіонів.

У 1962 році в театрі працювало більше тридцяти акторів: Бірев-Поливода Олександр Данилович, Козицький Валентин Олександрович, Репенько Іван Ксенофонтович, Шинкаренко Валентин О., Чорна Марія Степанівна, Репенько Клара Михайлівна, Пожидаєва Катерина Харитонівна, Старикова Надія Максимівна, Коршикова Тамара Василівна, Сидельникова Олександра Георгіївна, Винаковська Лілія Евсеївна,

¹ Чубко П. Хорошее знакомство // Ленинское знамя. Унеча. Брянской обл.— 1963.— 8 февраля.

Красс Іван Андрійович, Касялов Віктор Никифорович, Архангельський Всеволод Олександрович, Даниленко Павло Кузьмич, Михайловський Віталій Федорович, Гончаров Микола Гаврилович, Власов Євгеній Макарович, Якубовський Бронеслав Станіславович, Улитовський Вячеслав Йосипович, Клименко Людмила Йосипівна, Петрова Анна Мартиївна, Шебатуріна Антоніна Бонифісівна, Даниленко Марія Опанасівна, Дудко Людмила Йосипівна, Боярченко Олександра Григорівна, Тараненко Валентина Петрівна, Астрахан Віталій Якович, Терещенко Юрій Володимирович, Бондаренко Олексій Йосипович, Тараненко Дмитро Петрович. Серед них були 8 акторів першої, 16 — другої і 7 — третьої категорії. Головним художником працював Сидченко Микола Іванович.

Ніжинський театр у цей час багато гастролював. Усі літні місяці актори були на виїзді. Ось коротка інформація директора театру Олексія Олексійовича Старикова за 1962 рік: «Наші митці,— говорив він,— побували за останні три місяці в Прилуцькому, Ічнянському, Мало-Дівицькому, Бахмацькому, Коропському, Понорницькому та інших районах області. Там ми дали 332 вистави замість 325. Крім вистав, ми допомагали гурткам художньої самодіяльності, зустрічалися з глядачами». Ніжинці несли мистецтво в маси, виконували величезну роботу по пропаганді класичної та радянської драматургії. Театр також гастролював у Запорізькій, Харківській і Полтавській областях. Було дано 509 спектаклів, їх побачили 153300 глядачів.

У цих складних умовах йшла підготовка нових спектаклів. У 1962 році ніжинці показали вистави «Солов'ї співають навесні» О. Корнієнка, «Дівчина у веснянках» А. Успенського, «Люди в шинелях» І. Рачади, «У неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською. Глядачі зустрілися не тільки з провідними акторами театру М. Г. Гончаровим, В. О. Козицьким, І. А. Крассом, О. Г. Сидельниковою, К. М. Репенько, Т. В. Коршиковою та іншими, а й молодими, які тільки влилися в творчий колектив, Лідією Клименко, Надією Матьковою та іншими.

У новому сезоні репертуар поповнився виставами для наймолодших глядачів. Для юнацтва і школярів артисти підготували п'єсу В. Вакуленка «Легенда Блакитної затоки». Саме цим спектаклем була започаткована хороша традиція театру, пов'язана з роботою з дітьми та юнацтвом. На цьому шляху у ніжинців буде багато здобутків. У 1963 р. за ініціативою молодих акторів театру підготовлена вистава для дітей «Іван та Мар'я», у якій, серед інших виконавців ролей, відзначились М. Гончаров, І. Кривонос, Ю. Терещенко, В. Медведенко.

У 1962 році міністр культури СРСР К. Фурцева видала наказ про переведення театрів на бездотаційну роботу.

Колектив Ніжинського драматичного театру вийшов і з цього складного положення. Все було зроблено так, щоб театр і на цей раз вижив. Наказом міністра культури УРСР від 29 травня 1963 року за досягнуті успіхи в роботі по виконанні встановлених на 1962 рік завдань та належну підготовку до переходу на роботу без дотації були відмічені грошовою премією в сумі 100 крб. директор театру О. О. Стариков та головний режисер М. Я. Юдицький. А через рік премію Міністерства культури України одержали О. Д. Бірев-Поливода та І. А. Красс. К. М. Репенько нагороджена почесною грамотою Міністерства культури України.

Театр почав готуватися до республіканського огляду кращих вистав на сучасні теми, поставлених у 1963 році.

У зв'язку з 100-річчям від дня народження М. Коцюбинського, дочка письменника І. М. Коцюбинська звернулася до керівництва театру розпочати своєчасну підготовку до ювілею. Коцюбинці відгукнулися на це прохання. За мотивами повісті М. Коцюбинського «На віру» чернігівський письменник Яків Порфирович Сербін написав п'єсу «Неосвячене кохання». У спектаклі були зайняті майже всі актори театру: В. Архангельський (Гнат), В. Медведенко, О. Боярченко (Настя), Н. Старикова (Олександра), П. Даниленко (Петро), К. Репенько (Явдоха), І. Репенько (Максим), М. Тимчук (прокурор), О. Сидельникова (жінка в корчмі) та інші.

Роль Олександри в спектаклі зіграла **Надія Максимівна Старикова** (1924). Кажуть, що молодій актрисі в творчій роботі бракує досвіду. Коли ж приходить досвід — відходить молодість. У Надії Старикової цього не трапилось. Вона прийшла зі Стрийського до Ніжинського драмтеатру актрисою ще молодою, але вже з великим життєвим і творчим досвідом.

Під час Великої Вітчизняної війни гітлерівці замордували в гестапо її першого чоловіка Отто, з котрим тільки-но побралися. І цей біль вона пронесла через все життя. Можливо, ця трагедія, а може великий талант актриси дали їй змогу так прекрасно грати драматичні ролі і, зокрема, Олександри.

На початку вистави — це молода дівчина-красуня, котра разом зі своєю подругою Настею (арт. В. Медведенко), парубками й дівчатами завзято танцює й співає на вулиці (у Н. Старикової був гарний голос). Олександра закохана в парубка Гната (арт. В. Архангельський), але в цьому зізнатися боїться навіть собі. Та ось Олександра довідалась, що Гнат любить не її, а Настю, і вони палко кохають одне одного. Олександра стає на перешкоді їхнього щастя. Вона скаженіє, перетворюється на хижачку. І тут ми бачимо її зовсім іншою. Надія Старикова зуміла досить виразними сценічними засобами передати цю зміну в Олександри, яка використовує все, щоб розлучити Гната з Настею і стати його дружиною.

Мрія Олександри здійснилась, але щастя немає, і від цього вона глибоко страждає. Гнат, довідавшись, що його обдурено, що Олександра підступністю і хитрощами заволоділа ним, гонить від себе нелюбу дружину і забирає Настю жити на віру.

І Надія Старикова на новому етапі розвитку подій показує, як змінюється Олександра, як вона втрачає все. І переповнена ненависті до Гната й Насті врешті-решт божеволіє.

Ось Олександра — Н. Старикова на сцені сама. Вона сидить на травичці, розплетені чорні коси впали на коліна, обличчя схудло, карі очі, чорні брови вже давно змарніли (це підкреслено гримом). Актриса читає монолог, а потім співає:

Ой, одна я одна,
Як билиночка в полі.
Та не дав мені бог,
А ні щастя, ні долі...

Здається, що до Олександри повернувся розум, і вона змирилася зі своєю долею. І такий біль відчуває глядач в її очах, в її голосі,

в кожній її клітинці, що плаче разом з нею.

І раптом очі Олександри — Н. Старикової знову загорілися, в них палає вогонь помсти. Олександра вирішує вбити свою суперницю, осканьженіло біжить до Насті, але сама гине від руки Гната.

Олександра — дуже складний образ в психологічному плані, і Н. Старикова зуміла тонко і чітко передати всі його нюанси. Роль Олександри у виконанні Н. М. Старикової без перебільшення була неперевершеною.

На ніжинській сцені актриса створила також чарівний образ Тетяни («У неділю рано зілля копала»), колоритний, веселий за вдачею — Уляни («Сватання на Гончарівці»), трагічний — Катерини («Катерина»), вірної в любові — дружини Назара («Весілля в Малинівці») та інші.

У цей період у колектив театру влились А. П. Яценко (з Чернігівського драматичного театру), М. І. Піддубний, З. І. Піддубна, А. Медведенко, В. Медведенко (з Артемівського театру), Л. М. Опар, Є. Вишневецький (з Луцького театру). Це було хороше поповнення.

У 1964 році головним режисером театру став заслужений артист УРСР Віталій Григорович Авраменко (1912—1974), який працював тут до початку 70-х років і багато зробив для того, щоб підняти авторитет та творчий потенціал ніжинців. Як актор, це був митець широкого творчого діапазону. Більше як за сорок років на сцені театрів В. Авраменко зіграв понад 150 ролей, серед них пан Ляшенко («Не судилось»), Іван («Дай серцеві волю — заведе в неволю»). В. І. Ленін («Кремлівські куранти»), Окайомов («Машенька»), німецький комендант («Трибунал»), Іларіон («Я, моя бабуся, Іліко і Іларіон»), Федір Леонідович Коваленко («Бережи мою тайну») та багато інших.

На сцені Ніжинського театру ним були підготовлені спектаклі «Дай серцеві волю — заведе в неволю» М. Кропивницького, «Мати — наймичка» за Т. Шевченком, «Кремлівські куранти» М. Погодіна, «Сині роси» М. Зарудного, «На людному місці» О. Островського, «На віру» Я. Сербіна, «У неділю восени» І. Шведова, «Піднята цілина» М. Шолохова, «Весілля в Малинівці» Л. Юхвіда, «Вирок» С. Левітіної, «Голосіївський ліс» та «Бережи мою тайну» В. Собка, «Подвиг у темряві» П. Лубенського, М. Шуста та інші.

Серед робіт театру цього часу слід назвати виставу «Мати — наймичка» за поемою Т. Шевченка. Артистка М. С. Чорна зуміла чудово відтворити образ Ганни, її гра хвилювала присутніх, викликала шире співчуття до скривдженої жінки.

Артисти М. І. Піддубний та З. М. Піддубна зуміли створити правдиві образи Трохима та Насті, розкрити простоту, поважність, доброту цих бездітних хуторян, які завжди спокійні, ласкаві, допомагають сусідам. Певедінка акторів на сцені давала всі підстави вірити, що саме їх герої повинні забрати на виховання підкинуту дитину.

Добре грали артисти П. К. Даниленко (Федір), Ю. В. Терешенко (Петро), А. П. Медведенко (Марко). Запам'яталась і Л. М. Опар в ролі Домахи. Пізніше вона також блискуче зіграла тітоньку Такуї («Паризький жених»), Мотрону («Влада тьми»), Одарку («Сватання на Гончарівці»), Дашу («Святий і грішний») та інші.

Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського під час гастролей у Воронежській та Белгородській областях підготував декілька

цікавих спектаклів. «Раніше у нашому репертуарі були переважно класичні п'єси.— зауважував головний режисер театру Віталій Григорович Авраменко.— Тепер же ми намагаємось більше показувати образ нашого сучасника. За минулий рік ми підготували вистави «Іркутська історія» О. Арбузова, «Перебіжчик» Аріадни і Петра Турів, «Калиновий гай» О. Корнійчука, «Фортуна» М. Зарудного. Продовжується робота над новими п'єсами, зокрема, готується драма «Подвиг у п'тьмі», яку написали М. Шуст і П. Лубенський»¹.

Значним досягненням театру була постановка режисером В. Авраменком спектаклю «Кремлівські куранти» М. Погодіна у 1965 році, де образ Леніна створив артист М. Піддубний. Розкрили свій талант і актори Д. Бірев-Поливода (Забелін), М. Тимчук (годинникар), А. Медведенко (Саша Рибаків), В. Медведенко (Маша), К. Репенько (Забеліна), І. Красс (Дзержинський) та інші.

Театр продовжував багато гастролювати, показував сільському глядачеві переважно українську класику, за що був підданий критиці з боку обласного відділу культури. «Не дивлячись на неодноразові попередження Міністерства культури і обласного управління культури про неправильну побудову діючого репертуару,— говорилося в наказі № 72 по Чернігівському обласному управлінні культури від 29 вересня 1965 р.,— Ніжинський театр ім. Коцюбинського продовжує показувати глядачеві головним чином п'єси української спадщини. За 8 місяців з 402 вистав театр показав п'єс радянських авторів 91 виставу, з яких на сучасну тематику 37, а решта 311 спектаклів становить українська спадщина»².

Але не треба забувати й про те, що в репертуарі ніжинців були кращі п'єси української класики, які користувалися у глядачів постійним інтересом. Про це свідчать деякі дані гастрольних виступів театру у 1964 р. у Воронежській, Белгородській, Харківській, Полтавській та Дніпропетровській областях. За звітний період було поставлено 545 спектаклів, які побачили 150693 глядача. Частіше всіх ставились п'єси «Лиша доля» М. Старицького (76 разів, 28577 глядачів), «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка (75 разів, 19074 глядача), «Наталка-Полтавка» І. Котляревського (50 разів, 11584 глядача), «В степах України» О. Корнійчука (47 разів, 11603 глядача), «Катерина» Лемаля за Т. Шевченком (44 рази, 12473 глядача), «Люди в шинелях» І. Радади (42 рази, 11082 глядача), «Іркутська історія» О. Арбузова (33 рази, 10404 глядача), «У неділю рано зілля копала» Василька за О. Кобилянською (29 разів, 10964 глядача), «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка (26 разів, 7951 глядач). І це не випадковість.

У 1966 році під час гастролей у Полтавській, Харківській, Воронежській та Донецькій областях було показано 531 спектакль для 138086 глядачів, серед них вистава «Мати — наймичка» І. Тогобочного за Т. Шевченком йшла 75 разів (15835 глядачів), «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки Основ'яненка та «Гріх і покаєння» І. Тобілевича — 60 разів (відповідно 16019 і 10664 гл.), «Іркутська історія» О. Арбузова — 56 разів (14614 гл.), «Ой, не ходи, Грицю,...» М. Старицького —

¹ Редько Г. Гостинні зустрічі: Ніжинський театр у Воронежській області // Під прапором Леніна.— 1966.— 7 червня.

² ФЧОДАН, фонд 7308, оп. 1, од. зб. 126.

48 разів (15625 гл.), «Циганка Аза» М. Старицького — 40 разів (14339 гл.); «Кремлівські куранти» М. Погодіна — 35 разів (9666 гл.), «Весілля в Малинівці» С. Юхвіда — 27 разів (9214 гл.), «На бойком месте» О. Островського — 25 разів (5021 гл.), «Сині роси» М. Зарудного — 21 раз (5867 гл.), «У неділю восени» І. Шведова — 11 разів (2368 гл.).

Постійний інтерес глядачів до української класики давав право керівникам театру зберігати її в репертуарі. Та й без неї театр не зміг би мати своє творче лице, бо в трупі було чимало акторів, які саме в цих п'єсах розкривали свою сценічну майстерність.

У грудні 1966 року в творчому огляді молодих виконавців, присвяченому 50-річчю радянської влади, взяли участь і ніжинці. Були відібрані спектаклі та актори:

«Іркутська історія» О. Арбузова

Медведенко Валентина Федорівна в ролі Вальки,

Пузій Микола Семенович в ролі Радика;

«Сині роси» М. Зарудного

Гончаров Микола Гаврилович в ролі Андрійка,

Мірошник Володимир Григорович — музичне оформлення спектаклю;

«Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького

Хлопонін Дмитро Іванович в ролі Потапа,

Боярченко Олександра Григорівна в ролі Дарини,

Кольцов Михайло Дорофійович в ролі Дмитра;

«Весілля в Малинівці» Л. Юхвіда

Терещенко Юрій Володимирович в ролі Петра.

Боярченко Олександра Григорівна в ролі Ярини;

«Перебіжчик» А. і П. Турів

Гончаров Микола Гаврилович в ролі Олексія Рубцова,

Дудко Людмила Йосипівна в ролі Домбровської;

«Мати — наймичка» І. Тогобочного за Т. Шевченком

Терещенко Юрій Володимирович в ролі Федора,

Савич Стефанія Семенівна в ролі Ганни,

Коршиков Валентин Олексійович в ролі Петра,

Синюра Йосип Миколайович в ролі Марка,

Дорош Ганна Дмитрівна в ролі Катерини;

«Відьма» А. Кітцберга

Петрова Ганна Мартинівна в ролі Марі,

Дудко Людмила Йосипівна в ролі Тійни,

Гончарова Кльора Дмитрівна¹ в ролі Ени.

Це був справжній екзамєн творчої молоді на зрілість. Але разом з нею витримував іспит і весь колектив театру. У постанові ради обласного управління культури від 3 січня 1967 року «Про підсумки творчих звітів молоді театрів» підкреслювалось, що у мистецьких колективах є багато талановитих акторів, які добре зарекомендували себе в творчій роботі, помітно зросли, виконують провідні і відповідальні ролі в діючому репертуарі і користуються успіхом у глядача. Серед кращих були відмічені на республіканському рівні роботи Валентини Медве-

¹ Актриса працювала в театрі в 50—60-х та 80-х рр., зіграла ролі: Галя («Тиха українська ніч»), Настя («Нечиста сила»), Галя («За двома зайцями»), Таїса («Куховарка»), Домаха («Наймичка»), Нюра («Іркутська історія»), Галя («В степах України»), Майя, Стефа («Не тією стежкою»), жінка Тарана («Фараони»), Люба («Чорний змії»).

денко (ролі Вальки у спектаклі «Іркутська історія» та Гелени в «Синіх росах») і Миколи Гончарова (роль Андрійка в спектаклі «Сині роси»).

За творчі успіхи були нагороджені грамотами молоді актори: Юрій Терещенко, Людмила Дубко, Стефанія Савич, Йосип Синюра¹ та Володимир Мірошник за музичне оформлення спектаклю «Сині роси».

В репертуарі театру було чимало цікавих робіт, які свідчили про творчу спрямованість колективу. Проте були і свої труднощі. Керівництво міста Ніжина майже не звертало уваги на роботу театру, згадувало про нього рідко. У 1967 році з 60 чоловік квартирами були забезпечені всього 5 сімей. Пішов з театру директор О. О. Стариков. На його місце був призначений В. О. Козицький, який працював у театрі з середини 50-х років. Головним режисером залишався заслужений артист УРСР В. Г. Авраменко. Режисером був затверджений Василь Тимофійович Соломко (1936), який закінчив Харківський театральний інститут, художником — О. О. Задерій (1937), зав. музичною частиною — В. Г. Мірошник (1939). Останній працював у театрі біля п'яти років і сповна розкрив свої творчі здібності.

Нове керівництво намагалося зберегти кращі традиції ніжинського театру і внести щось свіже в творче життя колективу. Ішов пошук не тільки нових п'єс, а і їх музичного та художнього оформлення. Молодий режисер В. Т. Соломко запропонував ескізи до вистави «Любов з перешкодами». «В рішенні оформлення цієї вистави я, як режисер-постановник, приділяв більше уваги акторові, тому оформлення вистави вирішено в умовному плані. Але всі деталі оформлення, які потрібно для вистави, повинні бути фактурними: верба, пагорби, паркан тощо,— говорив В. Соломко на засіданні художньої ради театру.— Прошу звернути увагу на колір оформлення, який повинен відповідати жанру п'єси-комедії»². Більшість членів ради висловились тоді проти умовного оформлення, хоч визнали, що пропозиція В. Соломка цікава і вона має право на своє існування.

Дипломник Київського театрального інституту А. С. Пасивін запропонував театру спектакль «Машенька» О. Афіногенова і свій проєкт декорацій. Все подавалось в пастельних тонах. Пропозиція була прийнята. Випускник цього ж інституту С. В. Білявський поставив в театрі п'єсу Б. Горбатова «Юність батьків». Молодий режисер своєю роботою збагатив репертуар. Директор театру В. О. Козицький сказав: «Нова струя пішла в житті нашого театру з приходом С. В. Білявського»³.

На засіданні художньої ради гостро йшла розмова про поновлення акторського складу та художнього оформлення вистав «Циганка Аза», «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Мати — наймичка». На роль Ази паралельно з М. Чорною призначили В. Медведенко, а на роль Василя — Й. Синюру. Всі ці факти свідчать про те, що в театрі йшов процес творчих пошуків, перемін, і це не могло не відбитись на роботі колективу.

¹ У 60-х роках на сцені театру актор створив чимало яскравих образів: Яків Батюк, Афонін («Яків Батюк»), Стюпочка («Дума про Морозенка»), Іван («Дай серцеві волю...»), Лазарецький («Вирок»), Семен («Голосіївський ліс») та інші.

² ФЧОДАН, фонд 7308, оп. 1, зб. 165, № 2.

³ ФЧОДАН, фонд 7308, оп. 1, од. зб. 179, № 5.

У 1967 р. в репертуарі театру з'явився спектакль про ніжинських підпільників («Яків Батюк»). Цікава історія створення цієї вистави. Режисер В. Авраменко звернувся до М. Шуста, учасника ніжинської підпільної групи Героя Радянського Союзу Якова Батюка, з проханням написати п'єсу. Для М. Шуста це був новий жанр, ніколи він не писав драматичних творів, хоч і часто виступав у місцевій пресі з нарисами та публіцистикою. Проте дав згоду спробувати. Як піни свідчить М. Шуст, він почав писати з третьої дії, бо все те, про що він розповідав, було близьким для нього, стояло в пам'яті, боліло в душі. Написане приніс у готель до В. Авраменка, почав читати. Режисер ходив по кімнаті і майже не реагував на те, що чув. У автора промайнула думка: «Не підходить, не подобається». Але продовжував читати до кінця. І тільки тоді, коли він закінчив читати, В. Авраменко схвилювано сказав: «Це те, що треба, основа п'єси є». І М. Шуст продовжив працювати. Але за тодішніми правилами з ним театр не міг укласти договору, оскільки автор п'єси не був членом Спілки письменників. А треба було матеріал вводити до сценічного варіанту. В Міністерстві культури порадили взяти в співавтори Матвія Талалаєвського, який писав не тільки поетичні, а і драматичні твори. Письменник погодився, почав працювати, але відділ Міністерства культури не зміг підписати з драматургом угоди, бо той не дописав п'єси про Пархоменка. З боєм йому довелось розлучатися з цікавим матеріалом. Ніжинцям переконали писемника Петра Лубенського, автора уже відомих на той час п'єс: «Нескорена полтавчанка», «Соколята» та інших. Так була написана П. Лубенським та М. Шустом п'єса «Подвиг у темряві», яка у Ніжині йшла під назвою «Яків Батюк». М. Шуст вклав у свій матеріал всю душу, бо йшла мова про його друзів по ніжинському підпіллі. Почалися репетиції, уточнювалися репліки, перероблялися окремі мізансцени.

Роль Якова Батюка майстерно зіграв М. Гончаров. Прем'єра відбулася у жовтні 1967 року в Бахмачі, куди були запрошені учасники підпілля, автори п'єси. На прем'єрі спектаклю був присутній батько Якова Батюка Петро Іванович, який жив тоді у Ніжині. Це була дуже хвилююча зустріч батька з сценічним образом сина. Про сприйняття матеріалу за хвилюванням розповідають актори.

«У фіналі спектаклю, — згадував М. Гончаров, — є сцена, коли Яків Батюк перед стратою в думках звертається до батька і говорить вголос: «Чи чуєш ти мене, батьку!» І з перших рядів залу залунав зненацька хрипуватий голос: «Чую, синку! Чую!» І слідом за цим з місця піднялася висока фігура дідуся і що було сили направився по східцях на сцену. На якусь хвилину всі завмерли. Виникла зовсім несподівано незапланована мізансцена. Старик кинувся до артиста, який грав Якова Батюка, почав обнімати і цілувати його, примовляючи: «Яша, рідненький сину мій, хлопчику ти мій! Це ж ти, правда?» Він обмацував його, перевіряв, чи не помилився часом, а потім голосно і широко заплакав. І ця сила чистосердечного батьківського почуття передалась глядачам¹. Інші ролі з успіхом зіграли І. К. Репенько, Л. А. Осинський, К. М. Репенько, В. В. Слаболіцька, Л. І. Пакос,

¹ Із спогадів артиста М. Гончарова.

Л. А. Авраменко, О. Г. Боярченко, Й. М. Сенюра, Б. С. Якубовський та інші.

На республіканському конкурсі в Києві вистава була відмічена дипломами II ступеня, а її учасники грамотами та цінними подарунками. Чернігівський обком комсомолу відзначив роботу ніжинців премією імені В. Чумака.

Особливою популярністю користувався спектакль «У неділю восени» за п'єсою Ігоря Шведова, створений режисером В. Авраменком, художником С. Ємець-Казиміром та акторами Л. Мататом (голова колгоспу Григорій Вітер), І. Крассом (Сидір Чайник), В. Медведенко (Люся), М. Гончаровим (Саня Горобець), В. Архангельським (пенсіонер Кувалда). Він був показаний вперше колгоспникам Калачького району Воронежської області. Ось як оцінила місцева газета роботу ніжинців: «Великою удачею слід вважати гру талановитих акторів І. Красса, В. Медведенко, які полюбилися нам в інших п'єсах. Перший грав роль спекулянта Сидора Чайника настільки правдиво і природно, що, дивлячись на нього, не думаєш, що перед тобою сцена. Він настільки вписався в образ, що починаєш вірити — перед тобою гнила душа халуги, у якого життєве кредо — набити кишеню. Окремі деталі, які актор бере на озброєння (то елейна, то полохлива мова, гримаси, своєрідні рухи, замаслений погляд, постійне облизування тощо), допомагають актору розкрити спотворену душу його персонажа.

Що стосується В. Медведенко, то вона майстерно розкриває образ міщанки, дрібного хижака, безпринципної, морально розбещеної дівчиці, яка вважає себе на голову вище всіх на селі. Але ось виступає Сеня Горобець (артист М. Гончаров) — наш сучасник, колгоспний вожак села, принциповий, ширий і непримиренний ворог всякого роду стягів, рвачів. Він і розкриває всю убогість, нікчемність поведінки Люсі. В той же час Сеня зразу побачив в особі Григорія Вітра справжню людину, з яким колгосп піде далеко вперед і колгоспникам не доведеться вибирати собі нового голову»¹.

Режисер в центрі уваги спектаклю поставив не стільки боротьбу з спекулянтами, скільки висвітив ті нові сили, які були серед молоді, що втілювала в собі кращі риси батьків. «Ось цю думку про спадковість поколінь, яку автор червоною ниткою проводить через всю п'єсу, Ніжинський театр і доніс до сільського глядача життєво і правдиво. Автор не помилився, надавши колективу Ніжинського театру ім. М. Коцюбинського право поставити цю комедію»², — відмічала газета.

До творчих удач слід віднести і образ директора консервного заводу Катерини Сичко, створений актрисою Т. Коршиковою. Хоч відверто треба сказати, що драматург не дуже його виписав. Але Тамара Коршикова проникла в образ, зуміла глибоко розкрити те, що було лише намічено автором. Майстерне використання жестів, пауз, інтонаційного багатства — все це збагатило характер героїні, дало можливість відчувати те, чим вона жила. І робота Т. Коршикової дуже тепло сприймалася глядачами.

Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського весь час вважається як пересувний. Нелегка була доля у його режисерів та

¹ Зенков Василь. Жизненно и правдиво // Сельский труженник. Калич, Воронежской обл. — 1966. — 10 июня.

² Там же.

акторів. Де тільки не побував колектив театру, де тільки не показував він свої вистави. Майже весь час на колесах, у дорозі, у поганих готелях з обмеженими побутовими умовами. Їхали разом з маленькими дітьми. Але щастя було у іншому: глядач чекав на артистів, віддавав їм теплоту сердець і любов. І це надихало їх на підготовку нових спектаклів. Після кожної поїздки артисти повертались до Ніжина збагаченими.

Саме в таких умовах у цей час розкривався талант Тамари Василівни Коршикової (1924), яка працювала у театрі тридцять п'ять років і зіграла більше двохсот ролей. В архіві актриси переглядаємо фотографії. Ось Клавка з п'єси В. Губаревича «На крутому повороті», життєрадісна, весела, сповнена енергії, красива своєю простотою і відкритістю. Зовсім інша Т. Коршикова в ролі Джессі (п'єса Л. Кручковського «Юліус і Етель»). Зникли косички з бантиками і біла в горох косинка, а з'явилась зачіска молододі вельможної пані, одягнутої в сукню з великим декольте. На шії буси, в руках цигарка. Красива, але це вже краса інша. Окремими жестами, поворотом голови актриса підкреслює, що її героїня з іншої соціальної сфери. На обох фотографіях молоді дівчата, які посміхаються, але які вони різні.

А ось Аллочка з чемоданом і авоськами (п'єса Є. Купченка «Тиха українська ніч»). Це вже зовсім інший характер. І про це свідчать надуті щоки, випуклі губи і розширені, великі очі, підтягнуті набік ноги. І хоч стоїть поряд мати з вірвовкою, ми відчуваємо, що все буде так, як хоче Аллочка. І на четвертому фото — зосереджена Надія («Останні» М. Горького). Проте ця серйозність зрадлива, бо героїня може піти на все, навіть батька продати, аби тільки мати гроші і забезпечити собі незалежне життя. Всі ці чотири ролі були зіграні майже в один і той же час — кінець 50-х.

А скільки було пережито актрисою доль разом з її героїнями. Поліна в «Трибуналі» А. Макайонка, Софія Петрівна в «Голосіївському лісі» В. Собка, Ганна Петрівна в «Не судилось» М. Старицького, мати в п'єсі татарського драматурга Шарифа Хусайнова «Біла сукня матері», Уляна в «Дикому ангелі» О. Коломійця, Ліда в п'єсі «Завтра — День Перемоги» А. Ларченкова, Устина Федорівна в п'єсі «Пора жовтого листа» М. Зарудного, Тимофіївна в «Коли любиш» Г. Малишева.

Тамара Коршикова володіє великим даром перекладення. А ще актриса кожного разу шукає деталі зовнішньої поведінки героїні. Вони бувають часом прості, як наприклад, у спектаклі «Паризький жених» за п'єсою вірменського драматурга Арамшота Папаяна, де Т. Коршикова створила неповторний образ Пепрон, матері, що хоче, щоб її донька Каріна вийшла заміж за іноземця. А вона, як на зло, закохалась у простого хлопця Арменака, який працює кухарем в інститутському готелі. Пепрон і слухати не хоче ні про яке одруження — подавай їй іноземця. І молоді вдались до хитрощів. Їх, до речі, добре грають А. Шкондіна і М. Ігнатенко.

Якщо мати так хоче «паризького жениха», то ось він. Переодягнуті хлопці, а з ними цокотлива прибиральниця готелю Такуї, що видає себе за туристку із Лос-Анжелоса (арт. О. Сидельникова), зробили свою справу. Пепрон, витряхнувши все з свого арсеналу міщанського уявлення про «закордон», не хоче «впасти в грязюку». Шкварчить цигарка, летять розв'язна, ламана мова. Т. Коршикова настільки ефектно грає,

настільки гротескно, але правдиво подає свій образ, що зал не може відірватись від сцени, розряджається сміхом в одну мить.

Коли Пепрон, закинувши ногу, намагається об каблук погасити папіросу, і це робить з такою насолодою, артист Іван Андрійович Красс, який грає її чоловіка Санасара, не витримує, сміх розриває йому груди. І кожного разу перед спектаклем він просить: «Тамаро, ти трохи зачекай з своєю цигаркою, дай мені хоч слова сказати».

Майже кожна репліка Т. Коршикової — Лукерії Пафнутіївни у спектаклі «Шукаємо наречених» (за п'єсою О. Мовсесова) також викликає в залі сміх. Актриса так колоритно представляє дівчину в літах, яка потроху займається спекуляцією і між ділом лікує нерви, що глядач довго не може заспокоїтись. Кожний вихід актриси супроводжується аплодисментами. Лукерія у Т. Коршикової буває і смішною, і ліричною, і нахабною, але завжди симпатичною. Вона грає з піднесенням, схвилювано.

« — Не девушка?! Не одинокая?! — патетично вигукує Лукерія Пафнутіївна, і після цієї репліки нам здається, що Т. Коршикова гратиме щось на зразок Проні Прокопівни із «За двома зайцями». Це неначе підтверджує і її «лоскотів боюсь». Але ось вона дала визначення, що таке «фу-ти-ну-ти», потім вийшла з першою в житті подарованою їй Кузьмою Пантелеймоновичем квіткою, лукаво допитувала коханого про сімейний стан, пішла в модний танок — і ми побачили, як багато дано Тамарі Коршиковій, як вмє ламати вона штампи. І щиро за це подякували»¹.

У зовсім іншому плані актриса подає образ матері в п'єсі Ш. Хусайнова «Біла сукня матері». Драматург підняв моральну тему взаємостосунків дітей і батьків. Хвору матір привозять на весілля до наймолодшого сина. Може в отанній раз мати хоче побачити всіх своїх дітей щасливими, бо після весілля хтось із них має забрати її до себе.

Мати — Т. Коршикова з напругою спостерігає за дітьми, прислухається до кожного їх слова, бо воно її раниць. Ніхто з дітей не хоче взяти до себе матір. Але актриса жодним жестом не показує хвилювання, яке клекоче в душі матері, а подає її зосередженою і уважною до переконань своїх дітей, яких вона всіх так любить. До кінця вона залишається Матір'ю з великої букви, Совістю, а не суддею. А тому монолог кожного з її дітей, це уже специфічний самовираз. «Перевтілення артистки Т. Коршикової, її скупі рухи, м'які жести, по-материнськи добрий голос, зворушлива усмішка до дітей хвилюють і захоплюють своєю людською добротою, а білий колір її плаття, як символ любові, краси і високої жертвовної духовності глибоко зачіпають і хвилюють глядача».

У 1981 році на республіканському огляді театральних колективів за роль матері Т. Коршикова була відмічена дипломом третього ступеня і грамотою театального товариства.

Високо була оцінена і роль Гертруди в спектаклі «Мачуха» за п'єсою О. де Бальзака та роль Шкандибихи в «Лимерівні» Панаса Мирного. Т. Коршикова була нагороджена грамотою Міністерства культури та дипломом першого ступеня. Праця артистки відмічена урядовими нагородами (орден «Знак Пошани» (1986), медаль «За трудову доб-

¹ Каганов Ю. Сміх потрібен усім... // Під прапором Леніна. — 1977.

лесть» (1981) та іншими). Ніжинці добре пам'ятають високу струнку жінку з чорними косами і голубими очима, які під час гри ставали волошковими. Актриса уміла настільки правдиво зіграти роль, що глядачі часто після вистави «Сільські дівчата» підходили до неї і говорили: «Коли Ви працювали на фермі? Ви ж справжнісінька наша баба Маня». Від таких рецензій, які йшли від глядача, щеміло серце. Хотілося працювати ще більше. І хоч Тамара Василівна не має ніяких офіційних звань, вона справжня Народна артистка, і це звання їй дав сам народ.

Ми були свідками одного хвилюючого епізоду. У 1993 р. театр відмічав своє 60-річчя. На сцені сиділи актори і працівники нинішнього складу театру. Виголошувалось багато привітань від різних організацій, творчих колективів, Міністерства. Все йшло так, як це подобає на подібних ювілеях. У самому кінці торжества надали слово від ветеранів сцени Тамарі Василівні Коршиковій. Поки вона пробиралась із-за куліс, шквал оплесків в залі наростав. А коли вона вийшла на край сцени, зал весь піднявся і, стоячи, декілька хвилин вітав свою улюблену артистку. Стояли похилі і середнього віку люди, стояла молодь, і у багатьох з них щеміло серце і блищали очі. Стривожена була і сама Тамара Василівна. Справжнє мистецтво надовго залишається в пам'яті і душах людей.

Багато сил віддала праці в театрі (з 1960 по 1980 рік) **Олександра Георгіївна Сидельникова** (1915). Запам'яталась вона глядачам у спектаклях «Іркутська історія» (Лариса), «Машенька» (Мотя), «Куховарка» (Галина), «Лимерівна» (Лимериха), «Ой, не ходи, Грицю...» (Устя), «Сватання на Гончарівці» (Одарка), «Циганка Аза» (Горділя), «Голубі олені» (Ковалиха), «Вирок» (Козухіна), «Сині роси» (Василіна), «Наталка Полтавка» (Терпилиха). З однаковим успіхом вона грала і комедійні, і трагедійні, і характерно-ліричні, і фарсові ролі.

Вперше Олександра Георгіївна вийшла на сцену професійного театру у рідній Макіївці, куди після евакуації приїхав Артемівський драматичний театр. Вона мала хороший голос, сценічні дані, а тому пропозиція зіграти Наталку в п'єсі І. Котляревського була природною. Олександра Сидельникова підкорила глядачів своєю Наталкою, і саме ця роль визначила подальшу долю актриси, яка мала медичну і незакінчену театральну освіту.

«Були різні театри,— згадує Олександра Георгіївна.— Ми працювали в Черкасах, коли прийшло запрошення від Івана Репенька, переїхали до Ніжина. Важко було зважитись. Але мій чоловік, актор Іван Андрійович Красс, сказав: «І там же працюють люди, поїдемо — побачимо». Перше враження від умов роботи в Ніжинському театрі було незвичним. Пам'ятаю, коли ми приїхали до Ніжина, театр був на гастролях у Борзні. Ми вирішили там подивитись спектакль і познайомитись з колективом. Коли зайшли за куліси, то побачили, як при свічках сиділи актори в різних куточках і гримувались. Ніколи не забуду лице Бориса Давидовича Тріскера, все в гримі, блищить, висвітлюється свічками з обох боків. «Ваня, куди ми попали!!» — не втрималась я. Нас заспокоїла Тамара Василівна Коршикова та Валентин Олексійович Козицький. Так ми і залишились. Попрацювали в Ніжинському театрі 20 років із тридцятирічної творчої діяльності. Було зіграно сотні ролей, різнохарактерних, великих і маленьких. Найбільше я лю-

била Одарку в спектаклі «Сватання на Гончарівці». Ця роль давала мені можливість розкрити себе, продемонструвати те, чим я володіла і як людина, і як актриса»¹. І коли Олександра Георгіївна розповідала про це, очі восьмидесятилітньої жінки загорались, блищали, міміка ставала ще живішою. Відчувалось, актриса зріднилась з образом настільки близько, що і роки не змогли стерти з пам'яті і душі те, що було таким рідним. «За довгий час роботи в театрі, — каже Т. Коршикова, — я не бачила такої Одарки, як Сидельникова. Яскрава, соковита...»

Особливо вдавались актрисі побутові характери. О. Сидельникова, добре володіючи своїми природними даними, уміла наснажити свій образ деталями, підміченими в житті народу. Глибоке знання народного побуту давало їй можливість не просто зіграти сцену, а показати шматок самого життя. Інколи О. Сидельникова вміло використовувала гротеск, гумор, що робило образ виразнішим.

Епізодичні образи, які створювала актриса, також залишались у пам'яті і помічались не тільки глядачами, а й колегами по роботі. За роль тьоті Маші в спектаклі А. Ларченкова «Завтра — День Перемоги» вона була відмічена дипломом третього ступеня.

З великою майстерністю О. Сидельникова зіграла роль прибиральниці Такуї в комедії А. Папаяна «Паризький жених». Актриса повинна була паралельно розкривати життєву долю простої жінки і балакучої «туристки» з Лос-Анджелосу, за яку вона себе видає. Уміння перевтілюватися дало можливість виконавиці ролі створити яскраві типи. Роль Такуї свідчила, що режисери театру не завжди до кінця використовували творчі можливості актриси, не часто давали їй грати такі ролі, які виходили за межі її звичного амплуа.

І в сьогоденній 80-літній О. Сидельниковій висвітлюється те, що характерне для її героїв з народом: живизна, емоційність, природний гумор, відкритість, доброта. «Якщо Т. В. Коршикова, з якою я довгий час працювала в театрі, більше салонна актриса, то я побутова, характерна. І цим все сказано».

Двадцять років працював у театрі Іван Андрійович Красс (1922—1980), який умів створити характер персонажа, що запам'ятовувався надовго. Зіграно було немало і центральних образів, і епізодичних. Хто не пам'ятає його Довгоносика («В степах України»), Возного («Наталка Полтавка»), людини у потертому костюмі («Північна мадонна»), Терешка Колобка («Трибунал»), Ревариса («Овод»), Шельменка («Шельменко-денщик»), Остання роль була улюбленою.

Виразні портретні деталі, доповнені своєрідними психологічними відтінками, були знайдені І. Крассом для образу Держинського в п'єсі М. Погодіна «Кремлівські куранти». Зовсім іншим ми бачимо його в ролі спекулянта Сидора Чайника (п'єса І. Шведова «У неділю восени»), Івана Ковтуна («Чужий дім» М. Зарудного), Вадима Ярового («Віра» М. Талалаївського), Серафима Чайки («Куховарка» А. Софронова).

У І. Красса були й інші цікаві ролі, зокрема в спектаклях «Іркутська історія» він створює виразний образ Сердюка, в п'єсі «Перстень з діамантом» — Рак-Раєвського, а в «Здрастуйте, я — ваша тітонька!»

¹ З бесіди О. Г. Сидельникової з автором роботи 17.07.94 р.

прокурора Спетлайча. У виставі «Яків Батюк» він вдало зіграв шефа жандармів Крауса.

Однією з найбільш вдач був образ професора Окайомова в п'єсі О. Афіногенова «Машенька». На наших очах проходить процес переродження героя. Актор намагається проникнути в його психологію, і цей процес ніби передає глядачеві. Спочатку І. Красс показує Окайомова вченим, який крім науки нічим більше не цікавиться. Сімейна драма відгородила його від навколишнього світу. А тому він нікого не помічає. І ось постійний звичний ритм життя порушує його п'ятнадцятилітня внучка Маша (її чудово грає В. Медведенко). Після смерті батька, сина Окайомова, і наміру матері вийти заміж вдруге, вона перебирається до діда. В московську квартиру, в цей «холодний дім» академіка, вривається свіже повітря. Разом з Машенькою і її друзями входить сюди нове життя, яке змінює і життя Окайомова. І ми бачимо, як Іван Красс скупими деталями розкриває душу свого героя, в якій тоне холод недовіри, показує, як він тягнеться до молоді, оновлюється душею, як покидають його похмурість і байдужість. І ми віримо Окайомову — Крассу, коли він і сам розкривається, тепліє до молоді, переоцінює свої погляди. І його емоційна схвильованість передається в зал, коли він в кінці п'єси не стільки звертається до своїх співрозмовників, скільки до глядачів: «Сорок років я читаю лекції. І сьогодні піду. Тільки сьогодні я буду говорити не про пергаменти. Майже три чверті віку я ходжу по землі. П'ятдесят років я вивчав пергаменти і згортки... А тепер інша наука хвилює і приваблює мене — непочата, нерозкрита... тому, що вона навіть і не вважалась наукою... Наука про батьків. Да-с.— Ось я, професор, інтелігент, завжди вважав себе прекрасним батьком, я зіпсував життя сину, як справжнісінький нікчема... Я бив кулаком по дорогому росялю і все життя був впевнений, що граю на ньому... Звідки взялась у мене подібна зарозумілість?.. Свої пергаменти я вивчав роками — це було моєю професією... Але ніколи, до цього дня, я не задумувався над тим, що бути батьком чи матір'ю — це теж професія, так-так, друга професія кожного, у кого є діти... І ця друга професія — є мистецтво виховання нового покоління громадян. Я знаю, посміхнуться, але я скажу, я, як громадянин, скажу і змушу слухачів моїх задуматися, вони ж самі батьки або ними будуть. Ось так. І нехай вони не посилаються, що суспільство дітей виховує. Держава... Ми дуже часто перекладаємо все на державу. Це ж набагато легше, ніж думати і турбуватися самому. Да-с! Ось про що я сьогодні прочитаю лекцію...»

І все це було сказано І. Крассом настільки відверто, з турботливістю і від щирого серця, що сприймалося глядачами як щира порада людини, яка більше прожила, краще знала життя. Грим, знайдений І. Крассом, був настільки вдалим, що він природно увійшов як деталь зовнішнього малюнку портрета актора.

Роль Коваленка в п'єсі А. Ларченкова «Завтра — День Перемоги» була для Красса складною в психологічному плані. Акторові слід було показати трагедію батька і чесною людини, яка в роки війни з фашистами вимушена була йти «на службу» до ворогів, щоб наблизити День Перемоги, а потім жити після цього з острахом, бо хтось, не розібравшись, міг назвати його, чесну людину, яка ризикувала ради інших, зрадником. І актор зумів досить скупими, але виразними дета-

лями розкрити характер і поведінку героя, донести до глядача трагічний бік його долі.

І. А. Красс жив сценою і раптово помер на гастролях. Поховали його в Ніжині.

Своїми роботами в історію театру увійшов і **Валентин Олексійович Козицький** (1924—1977), актор, директор театру. Почав він грати ще в Дубно разом з І. Бровченком та Т. Коршиковою, а з 1955 р.— в Ніжині. Він запам'ятовувався глядачам 60-х років у виставах «Бронепоезд 14—69» Вс. Іванова (Васька Окорок), «Куховарка» А. Софронова (Андрій Пчілка), «Вирок» С. Левітіної (Микола), «Північна Мадонна» бр. Тур (аптекарь Руммель), «Сині роси» М. Зарудного (Мирон Кагарлик), «Тиха українська ніч» Е. Купченка (комбайнер Кирило Шардан) та інших.

Особливо вдалася актору роль Сергія в п'єсі О. Арбузова «Іркутська історія». Цей герой у виконанні В. Козицького просто чарував глядачів своєю душевною теплою, благородством кожного вчинку.

Дуже добре провів роль В. Козицький в п'єсі І. Багмута «Степи цвітуть». Його тракторист Бац заінтригує глядача своєю привабливістю, безпосередністю, чистотою почуттів і прямою.

З великим успіхом В. Козицький грав розвідника Миколу Кузнецова («Сильні духом» Д. Медведева), Яшку («Весілля в Малинівці» Л. Юхвіда), Прохора («Васса Железнова» М. Горького), Андрія («Чужий дім» М. Зарудного), Євгена («Не тією стежкою» О. Корнієнка), Скапена («Витівки Скапена» Ж. Мольєра), Карпа («Лимерівна» П. Мирного) та багато інших.

Марія Степанівна Чорна (1922) — актриса великого темпераменту, душевної теплоти і щирості. Прийшла вона в театр у 1962 році і з того часу активно працювала на сцені, маючи щорічно не менше двохсот виходів. Це були ролі центральні й епізодичні, характерні й ліричні, трагедійного плану тощо.

Найкраще актрисі вдавалися образи українських дівчат та жінок у класичних творах. Запали до душі Наталка Полтавка з однойменної п'єси І. Котляревського, Маруся з вистави «Ой, не ходи, Грицю...» М. Старицького, мати з «Катерини» за Т. Шевченком. Неповторний образ циганки Ази довго асоціювався з самою актрисою. Маючи хороші зовнішні дані, сильний голос, вона створювала правдиві, глибоко індивідуалізовані національні характери.

Про різнобічний талант М. Чорної свідчать також ролі Віри Михайлівни («Машенька»), мати Трояна («Перстень з діамантами»), Любіня («Сині роси»), Василина («На дні»), Озол («Вирок») та інші.

У липні 1971 року М. Чорна була нагороджена орденом «Знак пошани».

У кінці 60-х років були відновлені деякі спектаклі, які йшли в театрі раніше. Серед них була вистава «Іркутська історія» з **Валентиною Федорівною Медведенко** в центральній ролі. Саме вона зробила цей спектакль помітним явищем в історії театру, бо на ній лежало особливе навантаження, хоч у виставі брали участь і актори, які грали в попередні роки.

В рецензії на спектакль говорилось: «Коли в ролі Валі побачив

¹ Радянський Ніжин.— 1960.— 2 квітня.

знамениту Юлію Борисову та ще й на столичній сцені, побоюєшся розчаруватись. На радість, цього не сталося. Актриса Валентина Медведенко зачарувала зал. Глядач з нею, він підкорений природністю актриси, коли в сценах розмови з портретом Сергія, пояснень з його друзями вона плаче і довго потім не може заспокоїтись. Вона веде за собою і глядачів, і товаришів по спектаклю (Ю. В. Терещенко, В. О. Коршиков, Й. М. Сенюра, М. Г. Гончаров)¹. У спектаклі були також зайняті М. С. Чорна, В. В. Слаболіцька², Л. А. Осинський, П. К. Даниленко, В. О. Архангельський.

Валентина Медведенко зуміла глибоко передати процес духовного переродження своєї героїні, і все це вона подавала надзвичайно виразно. Глядач бачить, як розкривається героїня, як стає вона сильнішою, як поступово зникають деякі риси її вульгарності і як міцніють почуття до Сергія. І коли гине Сергій, це стає для неї справжньою трагедією.

Слід відмітити творчий зріст Валентини Медведенко, яка працювала в Ніжинському театрі з 1963 року і за цей час стала ведучою актрисою. У 1968 році в Чернігові було влаштовано огляд Ніжинського і Чернігівського театрів, де були показані спектаклі «Яків Батюк», «Мачуха», «На дні», «Іркутська історія». Газета «Деснянська правда» в ці дні писала: «У ніжинців особливо виділилась Валентина Медведенко. Її Валя з п'єси О. Арбузова «Іркутська історія», Полін у «Мачусі» О. Бальзака, Женя в п'єсі «Яків Батюк» проникли душевною теплотою, щирістю, правдиві, переконливі. Особливим натхненням артистки означена роль Жені. Комсомолка-підпільниця у неї наче воскресла з мертвих, іншою ми її не уявляємо, Медведенко-Женя шира в усьому: і у ненависті до ворогів, у суперечках з друзями, в любові до брата, в «невчасності» почуттів до друга»³.

Згодом В. Медведенко перейшла в Луганський обласний драматичний театр і їй було присвоєно звання заслуженої артистки України.

У цей час розкрив свій акторський талант і Микола Гаврилович Гончаров (1938) який прийшов у театр у 1958 році з художньої самодіяльності і пройшов мистецьку школу Б. Б. Лучицького, грав разом з ним у деяких спектаклях. Для молодого актора амплуа не існувало. Це був митець широкого творчого діапазону. Він грав підлітків (японський хлопчик Шіда — вистава «Свято ліхтарів», учень молодших класів Костя Лютіков — «Місячна соната») і похилого віку людей (Богдашка, воевода — В. Гольфельда «Іван та Мар'я», дід — «Наймичка»). І ці ролі помічали як глядачі, так і преса. І все ж М. Гончаров найкраще розкривався в характерних, комедійних і героїко-драматичних ролях. За тридцять п'ять років було зіграно чимало ролей, які добре сприймалися глядачами, принесли задоволення і самому акторові. Серед пам'ятних — Микола («Наталка Полтавка»), Андрійко («Весілля в Малинівці»), Гриць, секретар обкому («В степах України»), Андрійко («Люди в шинелях»), Іван («Дай серцеві волю, заведе в нево-

¹ Каганов Ю. «Іркутська історія» // Під прапором Леніна. — 1968. — 30 листопада.

² Запам'яталась В. В. Слаболіцька в спектаклях «Голосіївський ліс» (Софія Петрівна), «Вирок» (Сухова), «Дай серцеві волю...» (Морозиха), «Яків Батюк» (Парасковія Миколаївна), «Бережи мою тайну» (Ведуча) та ін.

³ Правда життя // Деснянська правда. — 1968. — 23 грудня.

лю»), художник («Калиновий гай»), Роман Пасічник («Степи цвітуть»), Сін-Бін («Бронепоїзд 14—69»), Стецько («Сватання на Гончарівці»), капітан Рубцов («Перебіжчик»), Дмитро («Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці»), Ничипор («Дністрові кручі») та інші. Кожна з цих ролей для актора була етапною, любимою, бо він, створюючи той чи інший характер, розкривав ще одну грань свого самобутнього таланту.

Режисери різних театрів (Я. Гелес, О. Борисов та інші) запрошували М. Гончарова у свої колективи, і він деякий час працював у Київському обласному театрі ім. П. Саксаганського, але кожного разу повертався до Ніжинського театру. Останні ролі, зіграні в цьому колективі в кінці 80-х — на початку 90-х рр., — Кайдаш («Кайдашева сім'я»), фельдшер («Душогуби»), Матвій («Як наші діди парубкували»), купець («Червоненька квіточка»), Дядько на возі («Зачарована рукавичка»), засвідчили незгасимість мистецького таланту актора, не дивлячись на складні життєві перипетії.

Перегортаючи пожовклі сторінки ніжинської місцевої газети 60-х років, помічаємо, що про театр ім. М. Коцюбинського майже зникли матеріали. І це не випадково. Театру не було в місті. Гастролі, гастролі, які тривали по 10—11 місяців. Про роботу колективу краще знали в інших областях України, Росії, Білорусії, ніж у рідному місті.

Журналіст Ю. Каганов у листопаді 1968 року писав: «Гордість і гіркота — ці два почуття сусідствують поруч, коли ближче знайомишся з театром. Гордість, бо у нього славний шлях і багате творче життя. Гіркота, бо ми так мало знаємо про нього, часом буваємо несправедливими з судженнями (нехай, мовляв, гірше, та чуже), бо дорогі документи, реліквії розпливаються по всіх-усюдах, а в нашому міському музеї мало що знайдемо про дорогий серцю кожного патріота Ніжина театр. Він вартий більшої уваги¹. І це так. Міськвиконком і міський комітет партії недостатньо допомагали театру. Квартир у більшості акторів, як і раніше, не було. Подорожуючи майже цілий рік, актори і режисери знову поверталися в ніжинський готель. Стояло багато і інших проблем, які необхідно було вирішувати.

З 13 січня по 5 серпня 1968 року Ніжинський драматичний театр знаходився на гастролях у Білорусії. За цей час він обслужив 29 міст і районних центрів, а також значну кількість прилеглих до них колгоспів і радгоспів. Гастролі проходили в період підготовки до відзначення ювілею республіки. Тому театр сприймався як повпред дружби між братніми народами. Мітинги, концерти, зустрічі з глядачами перетворювались в акції вираження симпатій не тільки до колективу театру, а й до України. Надовго запам'яталась ніжинцям зустріч з білорусами після спектаклю «Яків Батюк» біля могили командира партизанського загону Героя Радянського Союзу О. Гуляєва, який був родом з Кіровоградщини. Українська пісня «Та забіліли сніги, забіліли білі...», яку співали актори, підхоплена майже тисячним натовпом, закріплювала пам'ять про спільні подвиги двох народів.

Про велику роботу, виконану ніжинцями в Білорусії, свідчить схема:

¹ Каганов Ю. Наш, ніжинський // Під прапором Леніна. — 1968. — 29 листопада.

Назви спектаклів	кількість постановок	кількість глядач.
Сині роси	12	3011
Дума про Морозенка	5	1018
Бережи мою тайну	7	1449
Любов з непорозумінням	20	6850
Закохані серця	10	2248
Наталка Полтавка	9	3563
Дай серцеві волю...	4	1583
Ой, не ходи, Грицю...	45	15509
Мати — наймичка	149	44581
Циганка Аза	53	19528
Сватання на Гончарівці	30	8934
Іркутська історія	1	245
На дні	2	450
Мачуха	2	506
Суд іде	2	375
	351	109850

У 1968 році Міністерство культури УРСР провело Республіканський огляд вистав драматичних та музично-драматичних театрів. У ньому брав участь і Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського. За досягнуті творчі успіхи в сценічному втіленні п'єс радянських драматургів, творів класичної спадщини та прогресивної зарубіжної драматургії і створення яскравих образів у виставах огляду Почесною грамотою Міністерства культури УРСР за постановку вистави «Мачуха» був нагороджений режисер театру заслужений артист УРСР Віталій Григорович Авраменко, а за виконання ролі Гартруди в цій виставі Тамара Коршикова. Виконавці ролі Полін Валентині Медведенко було надане творче відрядження.

1969 рік був важким для колективу театру і в той же час творчо насиченим. У січні — березні театр перебував на гастролях у Полтавській області. «В лютому місяці були сильні морози, бурі, замети. Протягом десяти днів через кліматичні умови зірвано біля 10 запланованих вистав. У цей час театру доводилось працювати в надзвичайно складних умовах, в клубах на 80—100 місць, до яких можна було добратися тільки тракторами»². Внаслідок цього фінансовий план, а також план обслуговування глядачів було недовиконано, на що театру вказало Міністерство культури УРСР від 16 червня 1969 року.

Не зважаючи на труднощі, в першому кварталі був підготовлений спектакль «Машенька» за п'єсою О. Афіногорова. Постановку вистави здійснив дипломник Київського театрального інституту імені І. Карпенка-Карого А. С. Пасивін. Він же написав і декорації. Переваги були віддані м'якому оформленню, нічого не було зайвого. В оформлен-

¹ Фонд 7308, оп. 1, од. зб. 168, п. 15.

² Фонд 7308, оп. 1, од. зб. 169, п. 22.

ні вистави А. Пасивіну допомагав художник театру С. Ємець-Казимір. У спектаклі взяли участь заслужений артист УРСР В. Авраменко, І. Красс, В. Медведенко, В. Караванова, П. Даниленко, В. Коршиков, Л. Авраменко, О. Сидельникова, М. Чорна, Є. Гаєвська та інші актори.

У другій половині року театр був на гастролях у Воронежській області, де були показані «Вирок» С. Левітіної, «Машенька» О. Афіногена, «Розкинулось море широке» Б. Лавреньова, «Більшовики» М. Шатрова, «Кремлівські куранти» М. Погодіна та інші. За рік ніжинці показали 530 вистав, що становило на 19 спектаклів більше, ніж в попередньому році. Це свідчило про напружений ритм роботи коцюбинців. І він був постійним. На такому піднесенні завершувався ще один етап в історії Ніжинського драматичного театру.

Музично-театральне життя Ніжина кінця 50—60 років було багатогранним і надзвичайно цікавим. Воно визначалося не тільки репертуаром та творчим доробком театру ім. М. Коцюбинського, а й зворушливими зустрічами з художніми колективами інших міст, визначними діячами культури.

На гастролях у Ніжині в цей час побував Чернігівський театр ім. Т. Шевченка (1955, 1960), Пензенський обласний драматичний театр ім. А. В. Луначарського (1955, 1961), Гомельський російський драматичний театр (1955, 1960), Володимирський обласний драматичний театр (1956), Калінінський драматичний театр (1960), Рязанський обласний театр російської драми (серпень 1964 р.) та інші.

2 серпня 1960 року ніжинці відмітили 100-річчя від дня народження М. К. Заньковецької. А в травні 1961 р. зустрічали акторів Київського українського драматичного театру ім. І. Франка народних артистів СРСР Н. Ужвій, Є. Пономаренка, О. Кусенко та інших, які побували в інституті, зустрілися з своїми шанувальниками. А в жовтні 1964 р. вони відкривали музей М. Заньковецької в Заньках і знову побували в місті.

У грудні 1961 року Ніжин відвідав відомий композитор Д. Б. Кабелевський, який приїхав на запрошення студентів та викладачів інституту. Скрипачка Леонарда Брухштейн, яка супроводжувала його, блискуче виконала «Імпровізацію» та скрипічний концерт композитора. Виступив також хор інституту під керівництвом Л. Н. Тевзадзе.

У 1956 р. на історико-філологічному факультеті відкрилась спеціалізація «Вчитель української мови, літератури та музики». Керівництво інституту та факультету, викладачі музики та співу намагалися розширити зв'язки з творчими колективами України та всього Радянського Союзу, запрошували відомих композиторів, акторів.

У 1962 р. в інституті побували народні артисти СРСР М. Ворвулев, Є. Чавдар, М. Гришко та інші. У листопаді цього ж року дав концерт лауреат міжнародних конкурсів ім. Шопена у Варшаві, ім. Ліста в Будапешті і королеви бельгійської Єлизавети в Брюсселі піаніст Юрій Суменович Айрапетян. А в грудні 1962 р. в інститут завітали Арам Ілліч Хачатурян, його дружина композитор Ніна Володимирівна Макарова і лауреат міжнародних конкурсів скрипаль Віктор Олександрович Пікайзен. «Я дуже радий, що музика у вашому вузі,— говорив А. Хачатурян— займає достойне місце, радий, що ентузіастом цієї справи є ваш ректор. Я буду всюди пропагувати ідеї вашого вузу, бо переконаний, що мистецтво повинно бути потребою педагога. Любіть

музику! Вивчайте музику класиків, розширюйте діапазон, амплітуду мислення».

Н. Макарова виконала на фортепіано три фрагменти з музики до однієї з п'єс і два фрагменти з опери «Зоя», концертний етюд. Доповнивши уявлення про творчість композитора Н. Макарової Віктор Пікайзен, який познайомив з її «Мелодією» та «Скерцо». Скрипаль також виконав твори А. Хачатуряна «Пісня-поема», «Танець», танець курдських дівчат з балету «Гаяне». Його супроводжувала піаністка Світлана Созикіна. Потім відбувся концерт студентів. А. Хачатурян відмітив високу майстерність студентського хору.

У 1964 р. з ініціативи ректора інституту М. І. Поведа на базі вище сказаного відділення формується музично-педагогічний факультет. Багато зробив для його відкриття О. І. Близнюк. Це дало змогу залучити до роботи талановитих випускників консерваторії. Керівником факультетського хору став Віктор Михайлович Іконник (1929), відомий пізніше в Україні хоровий диригент, керівник хору ім. Б. М. Лятошинського, народний артист УРСР (1989), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1982).

Оркестром народних інструментів керував старший викладач, композитор, автор багатьох пісень для дітей та молоді Микола Кононович Мельник (1922).

Присутність на заняттях композиторів А. Я. Штогаренка (листопад 1959 р.), Д. Б. Кабалевського (грудень 1961 р.), А. І. Хачатуряна (грудень 1962 р.), Г. І. Майбороди (травень 1961 р.), П. І. Майбороди (1967 р.), їх методичні поради сприяли професійному росту колективів, підбору достойного репертуару.

Інститутський хор був запрошений у Москву в Університет дружби народів ім. П. Лумумби та Колонний зал спілок. Диригентами хору працювали В. М. Панарін, М. О. Буравський, нині в Києві керує фольклорним ансамблем «Берегиня», В. П. Устименко, В. В. Кокодій та інші.

Багато зробила для пропаганди української народної пісні та класичного оперного співу Марія Федорівна Бровченко (Кривець, 1919), старший викладач кафедри музики з 1956 року. Народилася вона в Ніжині в районі Овдієвки, де постійно звучала народна пісня. Часто і сама їх співала, прислухалася, як вільно летів голос на велику відстань, розливаючись у безмежному просторі лівого берега Остра. Саме народна пісня посіла визначальне місце в естетичних поглядах співачки.

М. Ф. Бровченко закінчила філологічний факультет Ніжинського педінституту, грала на сцені професійних театрів. Ім'я Марії Кривець у 40-х роках з'являлося і на афішах Ніжинського драматичного театру ім. М. Коцюбинського. Працювала вона також у 50-х роках в театрах Західної України, а потім вчилася в Київській консерваторії (клас професора Марії Іванівни Литвиненко-Вольгемут). Після закінчення вузу була сцена столичного театру.

І знову Ніжин. Марія Федорівна працює старшим викладачем, вчить студентів співу і сама співає, бере активну участь у концертах.

Слухачів захоплювало високе професійне виконання нею творів. Голос красивого тембру, повного діапазону звучав легко і вільно.

Досконала методика роботи з студентською молоддю, професійна вимогливість, спрямована на виховання в кожному студентові худож-

нього смаку, чистоти інтонації та майстерності виконання художніх творів, дала хороші результати. За десятки років вона навчила і виплекала спеціалістів музики не тільки для школи, а й для професійної сцени. Для багатьох випускників пісня стала невід'ємним супутником у їхньому житті.

Учні М. Ф. Бровченко — заслужений працівник культури України Н. Даншина, С. Козлова, В. Курсон, А. Хоменко, В. Коробка та інші працюють викладачами постановки голосу в Ніжинському педагогічному інституті. Н. Даншина, С. Козлова, А. Щербак нагороджені дипломом першого ступеня та великою золотою медаллю. Двічі були відзначені срібною та бронзовою медаллю брати Геннадій та Володимир Вовки. Лауреатами фестивалю самодіяльного мистецтва стали М. Потапова та С. Федоренко (золота і срібна медалі).

Серед багатьох учнів М. Ф. Бровченко чимало відомих у країні артистів: Л. Волох, заслужена артистка РРФСР, солістка академічного хору ім. П'ятицького; А. Кудлай, заслужена артистка України, солістка радіо та телебачення; Л. Циндрик, заслужена артистка Киргизької РСР, солістка театру опери та балету; Г. Кас'яненко, солістка Харківського театру опери та балету; М. Лященко, соліст Державної заслуженої капели бандуристів України; Н. Ставицька, солістка Академічної заслуженої капели «Думка»; Л. Шаховцова, солістка Київського камерного хору ім. Б. Лятошинського; О. Варьоха та В. Малиневська, заслужені працівники культури України та багато інших.

Коли Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського був на гастролях, у місті ставили спектаклі самодіяльні художні колективи. Особливо помітною була робота місцевого Будинку культури. У 1964 р. заслужений артист УРСР І. К. Бровченко¹, маючи великий сценічний та режисерський досвід і, вийшовши на пенсію, вирішив створити самодіяльний театр, куди запросив представників місцевої інтелігенції. Підготовлені були спектаклі за п'єсами І. Рачади «Окунь жениться», М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук», В. Собка «За другим фронтом»², О. Корнійчука «Сторінка шоденника», О. Андрєєва «Ім'ям любові», А. Софронова «Павлина». «Майже професійного рівня», — говорив І. К. Бровченко, — сягнула гра самодіяльних артистів М. І. Суховієнка, В. Г. Любенка, П. Т. Мартиненка, В. І. Сікомас, О. Я. Фесенка, Н. С. Федорової, Л. В. Любенко, Г. А. Савченко-Більської, Л. М. Софронів та багатьох інших. Характерно те, що приходять до театру і зразу ж вростає в натхненну роботу здібна молодь — Іван Гузько, Валентина Рожньова, Віталій Ющенко, Михайло Пінус, Олександр Майборода, Ліда Фесенко та інші. Понад 50 самодіяльних артистів згуртував уже народний театр»³.

У 1965 році за визначні успіхи самодіяльному театру Ніжинського Будинку культури було присвоєне звання народний. Про це рішення сповістив аматорам народний артист УРСР Б. Лучицький, який приїхав привітати ніжинців. Того ж ввечера гостям була показана вистава «Глитай, або ж Павук».

¹ Сучкова Л. Важка роль // Під прапором Леніна. — 1964. — 28 серпня.

² Коваленко Л. Фронт проходять через сцену // Під прапором Леніна. — 1965. — 28 грудня.

³ Бровченко І. Лицем до людей // Під прапором Леніна. — 1966. — 28 травня.

Особливо запам'яталася ніжинцям комедія І. Рачади «Окунь жєнитсья»¹, в якій майстерно основні образи зіграли М. І. Суховієнко (Кирило Кирилович Окунь), М. Д. Козій (інженер тресту Колотуха), В. Д. Асавалюк (Гама), І. Ф. Гузько (дідусь), Г. А. Більська (Таня), П. Т. Мариненко (начальник главку), І. І. Гусак (бухгалтер тресту), В. М. Гармаш (син Окуня), Н. С. Федорова (дружина Окуня). Танці були поставлені О. О. Рєвуном, музичне оформлення здійснив В. П. Харитонов, декорації намалював В. М. Агієнко.

Попереду у Ніжинського народного театру було ще багато хороших робіт, які запам'яталися глядачам, і серед них «Васса Жєлезнова» М. Горького, «На Івана Купала» М. Стєльмаха.

Директор міського Будинку культури Є. Амчєславський в статті «Молодість актора», присвяченій І. К. Бровченку, підкрєслював, що режисер організував акторський колектив, який створив багато цікавих спектаклів. «Чудовий педагог і організатор, Іван Кузьмиц виховав ряд молодих режисєрів. На четвертій театральній весні Чернігівщини одна з молодіжних вистав одержала премію»².

Колектив самодіяльного народного театру двічі звітував перед глядачами столиці України. Робітники заводу «Арсенал» відзначили гастролі подарунками та грамотами.

До 150-річчя від дня народження М. Горького І. К. Бровченко взявся поставити п'єсу «Сомов та інші» українською мовою. П'єса дуже рідко ставилась в театрах. Звернення до неї режисєра — це сміливий крок. Глядачі, гості з Києва і Чернігова тепло сприйняли виставу, якою було завершено постановку всіх горьківських драматичних творів на Україні.

8 вересня 1968 р. І. К. Бровченку відзначили 70 років від дня народження і 50 років професійної діяльності на сцені.

У 1970 р. праця Ніжинського народного театру була відмічена срібною медаллю, а його керівник І. К. Бровченко у 1971 р. нагороджений орденом «Знак пошани». Ця звістка, на жаль, прийшла у день смерті актора і режисєра.

У середні 60-х років сформувався хороший драматичний колектив клубу залізничників, про що засвідчила гра аматорів М. Г. Труша, О. Є. Ярового, В. Г. Тітушкіної, Г. Ворони, З. Махмутової та інших. Були поставлені вистави «Таня» О. Арбузова, «Шумить Дніпро» Д. Суптеля, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Гріх і покаєння» І. Тобієвича, «Королева тюльпанів» Ю. Мокрієва. Більшість з цих вистав поставив О. Я. Фєсенко.

Музично-театральне життя Ніжина 60-х років було пасиченим і багатопланивим.

СІМДЕСЯТІ І ВІСІМДЕСЯТІ РОКИ ТВОРЧА ПРАЦЯ З ДРАМАТУРГАМИ

Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського 70-х років, активно реагуючи на соціально-політичні процеси цього часу в суспі-

¹ Каганов Ю. Глядач аплодує поразці Окуня // Під прапором Леніна. — 1965. — 29 січня.

² Амчєславський Є. Молодість актора: І. К. Бровченко // Під прапором Леніна. — 1968. — 7 вересня.

льстві, продовжував розвивати свої традиції. На початку десятиріччя в театрі працювали такі досвідчені майстри сцени; як В. Козицький, І. Репенько, В. Архангельський, І. Красс, Т. Коршикова, О. Сидельникова, М. Чорна, В. Авраменко, П. Даниленко та інші. Це дало можливість театру справлятися з складним і різнобічним драматичним матеріалом. Саме в цей час були здійснені цікаві постановки. Але під кінець 70-х років значна частина ведучих акторів пішла з життя, або перейшла на пенсію чи в інші театри. Кочове життя було не завжди по-сильним для акторів старшого покоління. То ж І. Бровченко, В. Козицький пішла працювати в Ніжинський народний театр А. Б. Щеба-туріна перейшла в Білоцерківський театр, де згодом одержала звання заслуженої артистки УРСР.

У 70-х роках йшов процес поповнення акторського складу театру. Прийшла з сім'ї акторів Лідія Мірошник. Маючи гарний голос, вона виступала в ансамблі бандуристок. Проте ця робота її не задовольнила, і вона пішла дорогою батьків — в театр. У цей же час прийшла в колектив ніжинців і Любов Даниленко, яка закінчила студію при театрі ім. Лесі Українки. Поповнили трупу Віра Портнова, Петро Мисак, Леонід Єрмаченко, Володимир Нікітін, Людмила Мерва та інші. Кожний із них одержав цікаві ролі. Ростислав Приступа і Олексій Білоцерківський розповідали: «Наші друзі під час розподілу потрапили в «солідні» театри і зверхньо дивилися на всіх. Але їм і досі не довелось зіграти ролей, які доручені нам у Ніжинському драматичному театрі».

Початок 70-х років для ніжинців — це був період дворічних гастролей по містах і селах України, Росії, Білорусії, Адигейської автономної області. В листопаді 1971 р. театр повернувся в Ніжин і показав своїм землякам спектаклі «Ой, не ходи, Грицю...», «Дай серцеві волю — заведе в неволю», «Сава Чалій», «Сватання на Гончарівці», «Павлінка», «Трибунал», «Дівчина і море».

В репертуарі Ніжинського драматичного театру ім. М. Коцюбинського були не тільки п'єси українських, російських авторів, а й драматургів братніх республік («Паризький жених» А. Папаяна, «Біла сукня матері» Ш. Хусаїнова, «Добрий день, я — ваша тітонька» Ю. Хмельницького, «Я, бабушка, Іліко і Іларіон» Н. Думбадзе, «Трибунал» А. Макайонка, «Павлінка» Янки Купали, «Рідний дім» І. Шам'якіна та інші).

У січні 1974 р. театр відмітив своє 40-ліття від дня заснування. Після торжеств колектив зразу ж виїхав на гастролі в Брянську область.

На початку 70-х років через хворобу з посади головного режисера пішов В. Г. Авраменко. Він майже до самої смерті у 1974 р. залишався грати на сцені. Важко йому було сидіти на пенсії, коли все життя було віддане театру.

Спостерігалась плінність режисерських кадрів. У театр приходили режисери, які ставили одну-дві п'єси. Так, у 1970 р. студент-дипломник Київського театрального інституту ім. І. Карпенка-Карого С. Белявський здійснив постановку п'єс «Трибунал» А. Макайонка та «Юність батьків» Б. Горбатова. У 1971 р. М. Колесник поновив деякі спектаклі класичного репертуару і поставив п'єси «Перший гріх» О. Коломійця

та «Дівчина і море» Я. Цегляра та Д. Шевцова. В останній добре показали себе молоді актори Л. Мірошник (Віра Берегова) та П. Мисак (Зіновій Водяний).

У 1972 р. в театр прийшов досвідчений режисер **Богдан Сергійович Барановський** (1941), який звернувся як до класичного репертуару («Не судилося» М. Старицького, «Кайдашева сім'я» за І. Нечуєм-Левицьким, «Мати — наймищка» І. Тогобочного, «Лимерівна» Панаса Мирного), так і до п'єс радянських драматургів («Павлинка» Янки Купали, «Дністрові кручі» А. Анан'єва, «Сім'я щіткарів» М. Ірчана, «Завтра — День Перемоги» А. Ларченкова, «Рідний дім» І. Шам'якіна, «Драматична пісня» М. Анчарова та Б. Равенських).

У 70-х роках здійснюють окремі постановки режисери В. Фролов, В. Опанасенко, Ю. Табурянський, М. Мінін, О. Носов, В. Гелена та деякі інші. У цей же час головним режисером почав працювати **Олександр Михайлович Козачек** (1933). Кожний режисер розкривав свої грані таланту, а цим збагачував як репертуар, так і творчий діапазон театру.

У цей період досить чітко визначився потяг колективу театру до творів сучасних українських драматургів, з якими наміtilись тісні творчі стосунки. І в цьому визначалась деяка традиція театру.

Ще в 1963 році Ігор Шведов передав ніжинцям свою п'єсу «У неділю восени», яку поставив заслужений артист УРСР режисер В. Авраменко. Прем'єра відбулася в місті Калач. На спектакль був запрошений з Києва І. Шведов. Переглянувши спектакль, драматург був задоволений і грою акторів, і трактуванням персонажів, хоч зауважив, що, коли він писав п'єсу, то іншими уявляв собі її героїв. Але у більшості випадків драматурги завжди задоволені, коли колектив театру творчо підходить до роботи з матеріалом.

В. Авраменко продовжував підтримувати творчі зв'язки під час роботи над спектаклем «Подвиг у темряві (Яків Батюк)» з авторами п'єси П. Лубенським, який жив у Києві, і ніжинцем М. Шустом. Така співдружність дала можливість доопрацювати окремі мізансцени п'єси, репліки тощо і в 1967 р. здійснити хороший спектакль.

22 березня 1968 року в селі Колки Гомельської області йшла п'єса І. Барабаша «Закохані серця» (реж. А. Акіменко, худ. М. Панченко). На перегляді спектаклю був присутній і автор п'єси, який потім разом з глядачами села взяв участь в обговоренні роботи ніжинців.

Особливо тривалими були зв'язки з лауреатом Державних премій СРСР та УРСР ім. Т. Шевченка, відомим українським драматургом Олексою Федоровичем Коломійцем.

У 1970 році режисер В. Авраменко звернувся до його п'єси «Фарони», яка з успіхом йшла в театрі ім. І. Франка в Києві та на багатьох інших сценах. Але ніжинці не побоялися цього, бо вони знали свого глядача, переважно сільських та районних клубів, Будинків культури. Режисер, художник С. Ємець-Казимір, актори визначили п'єсу як гостру сатиричну комедію, в якій автор торкався складних моральних, сімейно-громадських відносин, які відбувалися між чоловіками і жінками. В центрі п'єси — жінки-трудівниці. Вони повинні працювати не тільки в полі, на фермі, а й встигати виконувати свої обов'язки по господарству дома та й не забувати і про виховання дітей.

Чоловіків О. Коломієць, в основному, зобразив у негативному плані. Це здебільшого морально опустошені люди, хоч вони в колгоспі і займають командні пости, п'яниці, окозамилувачі, пероби тощо. Одному з них зав. колгоспною механізацією Миколі Тарану сниться сон, ніби все стало навпаки. Жінки посідають чоловічі місця, а чоловіки — жіночі. В цьому руслі і розвивається сюжет п'єси.

І все ж в центрі фігура Тарана, який мріяв, щоб жінки цілували йому ноги, як фараону в Давньому Єгипті. Навколо нього групуються його поплічники-пняки.

Артист Іван Тертичка створив цікавий образ М. Тарана, використавши як зовнішні тощі дані, так і засоби сатиричного характеру (вдалий жарт, дотепи тощо). Не менш виразними були й інші представники чоловічої половини.

Соковитий образ дружини Тарана Дар'ї створила Т. Іванова. І взагалі, ансамбль жінок, які протистояли своїм чоловікам, був підібраний дуже вдало. Людмила Чевичелова, яка порівняно недавно з'явилась в театрі, виразно виліпила образ бюрократа, бездушної людини. Її Олена Устимівна надовго залишилась в пам'яті. Артистка В. Івашенко використала дещо інші прийоми для створення образу доярки Катерини. Це молода, весела жінка, яка вміє і поспівати, і пожартувати. Саме ліричне обрамлення образу і досягло бажаного результату.

Драматург і актори дотепно висміяли пероб, п'яниць, ледарів, бюрократів. Вони не відповіли на запитання, а чому це так трапилось, що люди втратили совість, вимогливість до себе і до інших. Але уже те, що це питання було поставлене, робило спектакль ніжнішим соціально загостреним.

У 1982 році спектакль «Фараонів» поновив режисер В. Попов, але він, в основному, використав режисерські знахідки свого попередника.

Через рік, після появи «Фараонів» (1970), режисер М. Колесніков запропонував театру поставити нову п'єсу О. Коломієця «Перший гріх». Але затрималась вона в репертуарі театру недовго. Значно більший успіх мала третя п'єса українського драматурга. У 1974 р. режисер В. Соломко поставив спектакль «Голубі олені».

П'єса складна для постановки, бо треба було поєднувати реальні події і символіку. Сам сюжет підштовхував режисера на пошуки романтичних прийомів. У драматичну воєнну днину зустрілись на Поліссі солдат Кравцов і дівчина Оленка і покохали одне одного. Але ця мить була недовгою. Солдат пішов, а Оленка не змогла забути коханого, шукала його, і через ціле десятиліття вони зустрілись знову. Дівчина довідалась, що і Кравцов її любить і також всі ці роки її шукав.

Багато написано про любов, по-різному її показували на сцені. І це почуття неодноразово передавала і актриса Любов Даниленко. Тому, граючи роль 17-річної Оленки, а потім і сорокалітньої жінки, треба було їй шукати нові засоби розкриття цього почуття. Актриса зуміла передати його перший спалах і біль розлуки. І коли глядач дивиться на сімнадцятилітнє дівча, що так широко кохає солдата, який іде на фронт і невідомо чи повернеться, біль стискує груди. Л. Даниленко у ході розвитку дії весь час підтверджувала, як міцніли почуття дівчини, як вона надавала їй сили наповнити свою чашу щастя до кінця. Актриса показувала свою героїню в життєвому розвитку від дещо со-

ром'язливої сільської дівчини до безстрашного снайпера, а потім 40-літньої медичної сестри.

Щирістю і глибиною перевтілення позначена і роль солдата Кравцова, яку з схвилюваністю зіграв Сергій Якубовський. Актор перш за все у свого героя виділив людяність, яку він зберіг і під час зустрічі з простою дівчиною, і після війни, коли став видатним керівником.

У спектаклі були зайняті також О. Сидельникова (Ковалиха), І. Красс (Скирда), В. Авраменко (Вічний), які зуміли знайти деталі художньої виразності для створення образів своїх персонажів.

Для того, щоб вказати на незвичний, романтичний характер любові, художник А. Удовиченко на заднику сцени зобразив силуети голубих оленів, що втілювали саме таке сприйняття цього прекрасного почуття.

«Дикий Ангел» була четвертою п'єсою О. Коломійця, яка побачила світ на ніжинській сцені в сезоні 1979—80-х років. Режисер Ю. Табурянський подав її як психологічну драму. В центрі спектаклю — Платон Ангел, простий, але імпульсивний чоловік, якого прозивають «диким». І це своєрідне прізвисько прилипло до чесної трудової людини через те, що її принципи виглядали дещо незвичними і застарілими. Платон вимагав і від дітей, і від сусідів чесної праці, відповідальності за свої вчинки. «Дикою» здається ситуація, коли батько приймає в кінці місяця зароблені його дітьми гроші, перераховує і записує в свою облікову книжку. Для актора В. Архангельського був простір у виліпленні характеру персонажа. І свого героя актор подає багатопланово. Він не робить його ідеальним, вказує і на деякі негативні риси характеру. Хоч в цій сцені з грошима. В. Архангельський намагається підкреслити, що чесна людина повинна знати, як оцінюється його праця, праця його дітей, звідки береться копійка. І саме цю рису характеру героя, його любов до праці, актор виділяє окремими зовнішніми деталями. Він весь час щось робить. І від своїх дітей Платон Ангел вимагає, щоб вони жили чесно. І на запитання журналіста Клокова: «Яка вища мета вашого життя?» — він відповідає: «Жити як годиться, тобто, як личить людині праці: «Як заробив, так і їж. Як заробив, так і одягайся». І В. Архангельський підкреслював відповідною інтонацією, що це вже думки не людини, яка перш за все турбується про своє благополуччя, а людини, яка думає про державу:

Але не завжди так думає, як це хочеться батькам. Актори, які брали участь у спектаклі, намагалися показати, що життя набагато складніше. Старший син Петро (його колоритно грає А. Мазепа) дещо забув поради батька і своїм несерйозним ставленням до справи завдав чимало прикрощів робітникам, збудувавши цілий житловий квартал у непридатному для здоров'я місці.

І хоч Петра і покарали, оголосили йому догану, але справа не змінилася. І глядач на боці Платона Ангела, який говорить: «А ці догани в печінках народних, за ними зіпсовані будови, заводи, тисячі машин і на мільярди зіпсованого ганчір'я... Це ті ж самі догани, їх не сховаєш в собі... і не побачиш їх на людині. Хоч би їх і на шню вішали сучим сином чи спина тріщала від них».

Проблема виховання поступово виходить на перший план. Платон Ангел уболіває за долю кожної своєї дитини. Батьку здається, що не за всіма дітьми він доглядів так, як треба, бо молодший син Павлик

(арт. М. Кошовий), ще не піднявшись на ноги, оженився, не порадившись з батьком. А середній Федір — завів «шури-мури» з заміжною жінкою. Не погоджується з батьком і дочка Таня (арт. Л. Шкондіна). Але в головному — діти на боці батька, вони прислухаються до його порад.

Артист В. Архангельський ліпить колоритну фігуру «дикого» Ангела, використовуючи різні засоби сценічної характеристики образу. Чіткі словесні фрази і впевнені рухи актора дають можливість глядачам побачити, що героя В. Архангельського ніщо не зможе вже змінити. Свої принципи порядної людини він буде відстоювати завжди.

Сусід Платона, його однополчанин Крячко (арт. Е. Вишневський) знаходиться немов би під прицілом. І це помітно в сцені, коли обидва персонажі висловлюють своє ставлення до виховання дітей. Крячко — Е. Вишневський намагається принизити своїми репліками «дикого» Ангела, але останній своєю прямою вбиває його. Він відверто називає 20-річного сина Крячка злодієм, бо в розумінні героя злодієм є кожний, хто не працює, хто обкрадає близьких.

Соціальна цілеспрямованість п'єси вимагала від акторів майстерності в створенні повноправних образів, щоб не перетворити виставу в агітку чи спектакль на злобу дня. Режисер Ю. Табурянський, актори В. Архангельський, Е. Вишневський, Т. Коршикова (Уляна), В. Вербицький (Маляр), А. Шкондіна (Таня), А. Мазепа (Петро), В. Фролов (Віля) та інші створили цікавий, повнокровний і правдивий спектакль. Кожний з акторів на основі життєвих спостережень використав такі деталі буття, що образ ставав зримим. За кожним словом і рухом відчувалася зацікавленість у важливій розмові з глядачем.

Смерть Платона Ангела, про яку довідуємося в кінці твору, ніжинці подають в оптимістичних тонах. Глядач відчуває, що всі діти, які зібрались під дахом батьківської хати, будуть пам'ятати поради татуса, втілюватимуть у життя його принципи.

Спектакль «Дикий Ангел» був значним творчим доробком колективу театру. О. Коломієць схвально ставився до роботи ніжинців, був на їх прем'єрах.

Цікавою в колективу Ніжинського театру ім. М. Коцюбинського була і зустріч з творчістю відомого українського драматурга, лауреата Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка Миколи Зарудного. Ще в 1961 році режисер Б. Борисов поставив його п'єсу «Чужий дім». Правда, ця вистава не стала помітним явищем в історії театру, однак засвідчила інтерес ніжинців до творчості драматурга.

У 1973 р. режисер В. Фролов запропонував колективу театру поставити п'єсу М. Зарудного «Рим, 17, до запитання» (художник Л. Ярмаченко). Проте і цей спектакль йшов не довго і не приніс задоволення. І лише третя п'єса «Пора жовтого листя», яка була поставлена режисером М. Мініним у 1975 р., стала помітною сторінкою в творчому житті театру. Значною успіхові спектаклю сприяла артистка Т. В. Коршикова, яка чудово зіграла роль Устини Федорівни.

П'єса М. Зарудного направлена проти варварського ставлення до природи. Події розгортаються навколо вбивства в лісному господарстві оленя групою районних гуляк. Саме цей факт дав можливість висвітлити моральні принципи деяких працівників, наприклад, директора спиртзаводу Точила (арт. С. Приступа). Вбивство привело до заміни без-

вольного директора лісгоспу Супруна (арт. Б. Якубовський) молодію і енергійною жінкою Василюю (арт. Л. Даниленко). Матеріал п'єси давав можливість акторам ліпити характери своїх героїв, показати їх і в гострих драматичних, і в комічних ситуаціях. І як не майстерно грали виконавці вище зазначених ролей, але Тамара Василівна Коршикова притягувала до себе глядачів, робила свою героїню привабливою, до слів якої прислухалися, бо йшли вони від серця, хвилювали душу.

Уляна Федорівна — народний майстер, художник, депутат районної Ради. І ось це поєднання природного таланту і громадського доручення давало можливість актрисі розкрити характерні риси цієї жінки. Т. Коршикова показувала, що її героїня уболіває за охорону природи не тому, що вона депутат, а тому, що вона як художник, гостріше відчуває біль за кожне деревце чи звірятко, які гинуть. І це давало право їй на весь голос кричати, бити в сполох, захищати природу. І актриса тональністю голосу передавала стурбованість героїні. Гнівню вона виступала проти тих, хто губить навколишній світ. Такою ж Устина Федорівна виступає і тоді, коли помічає неподобство в житті людей, у їх відносинах. І вона відверто розвінчує цинізм міщанки Катерини (арт. М. Чорна), безгосподарність начальника вузькоколійки Гоголя (арт. І. Красс). Перепадає від неї не тільки стороннім, а і її сину за те, що образив честь своєї дружини Василини. Життєву позицію Устини Федорівни Т. Коршикова розкриває легко і переконливо, бо це позиція самої актриси.

Т. Коршикова розуміє, що її героїня, яка любить природу, яка живе творчою працею, не може бути іншою і в особистому житті. До неї приходять запізніла «пора жовтого листя». І в сцені сватання до неї Захара Некованого (арт. О. Білоцерківський) Устина Федорівна — Коршикова вся світиться кришталево чистою красою. Артистка своєю грою давала можливість відчути психологічний стан героїні, зрозуміти, що в Устини Федорівни знайдеться тепло, добре слово для кожного. Ось чому так до неї і тягнулися люди.

Настрою душевного стану героїні відповідало і оформлення сцени художником В. Агієнком. Майже весь її простір був заповнений осінніми жовто-багровими кольорами кленового лісу, який переливався в золоті сонця, малюнками рідких птахів та лісових красунь оленів. Картини природи передавали не стільки пору року, скільки настроїв, душевний стан героїв. На фоні розквітлої яблуні ще глибше розкривається краса Устини Федорівни, чистота її почуттів.

У 1977 році ніжинці звернулися до п'єси М. Зарудного «Дороги, які ми вибираем». Режисер-постановник О. Козачек трактував її як соціально-психологічну драму. Події в п'єсі відбуваються в колгоспі «Рідне поле», коли іде процес передачі справ від старого голови Невінчаного, який керував колективом протягом тридцяти п'яти років, молодому, енергійному механізатору Павлу Ремезу. Драматург піднімав проблему керівництва, яке ґрунтувалося як на чесному, творчому ставленні до справи, так і на кар'єризмі.

Артист В. Архангельський, створюючи образ Невінчаного, намагався розкрити душевну красу свого героя, його самовіддану працю на користь людям, його любов до хліборобів. В. Архангельський підкреслював, що Невінчаний уболіває за справу і тоді, коли він уже міг би відпочити. Проте поведінка Ремеза заставляє Невінчаного згадати чи-

Мало сторінок життя і з'ясувати, як же так трапилось, що він не помітив у цієї молоді людини рис, які зашкодили справі. І він рішуче бореться проти антигромадських дій Ремеза. Драматург значне місце в п'єсі відводить зображенню Ремеза, якого цікаво грає М. Гнатенко. Актору важко дається характер, бо М. Зарудний не показує переродження свого героя з людини працюючої, діяльної, чесної в кар'єриста, для якої пиха, самоуправство і зазнайство стали характерними рисами. В п'єсі ми бачимо його переродженням. Не зважаючи на такий драматургічний недоробок, М. Гнатенко зумів окремими штрихами показати, як у Ремеза зникає все краще, що було пов'язане з його трудовою діяльністю в полі. Тепер для нього праця, хліб — це засіб самозвеличення, одержання не тільки нових орденів, а й посад. Актор уміло передає стан Ремеза, коли той мріє, як він буде «паради в області приймати». Соціальний конфлікт переплітається з сімейним. Дружина Ремеза Мирослава намагається врятувати свого чоловіка. Артистка О. Морозова показує її благородною, чистою душею і мужньою жінкою.

Фінал п'єси трагічний. Мирослава гине в полі, коли рятує від пожежі хліб. Артист М. Гнатенко показує, як під впливом цих трагічних подій морально прозріває його герой.

П'єса не була написана бездоганно. Відчувалась деяка риторичність, у окремих сценах слабким був розвиток дії тощо. І режисеру О. Козачку, акторам треба було знайти засоби сценічного створення образу. Саме завдяки М. Гнатенку (Ремез), В. Архангельському (Невінчаний), О. Морозовій (Мирослава), І. Кривоносу (Бурка), А. Мазелі (льотчик Трубай), Е. Вишневському (Настурція), Т. Коршиковій (Югіна) вдалося створити цікавий спектакль, який добре сприймався глядачами у багатьох сільських районах та містах.

На республіканському конкурсі робота ніжинців була відмічена премією. Цієї ж нагороди удостоєні режисер О. Козачек, художник А. Цимбаліст, актори М. Гнатенко, О. Морозова, І. Кривонос, А. Мазепа, Е. Вишневський, Т. Коршикова.

Слід зауважити, що цю ж п'єсу у 1974 р. в Ніжинському народному театрі поставив В. О. Козицький. Актори Костянтин Білиловець (Бурка), Віктор Баклан (Павло Ремез), Іларіон Козюка (Невінчаний), Микола Суховієнко (Сергій Турбай) та інші прониклись ідеєю режисера прославляти людину праці і засудити тих, хто її використовує в своїх користюлюбивих цілях. То ж К. Білиловець і створює світлий і чистий образ хлібороба Бурки, людини простої, щирої і розумної. Тонкі форми і засоби сценічного втілення в образ використовує і Віктор Баклан.

У 1980 році п'єсу О. Коломійця «Дикий Ангел» поставив драматичний колектив клубу залізничників. На одному з спектаклів був присутній автор п'єси.

Творче спілкування театру з письменниками О. Коломійцем, М. Зарудним та іншими виробляло у ніжинців смак до хорошої української драматургії, яка підвищувала якість репертуару театру.

Спектаклі, створені за п'єсами О. Коломійця та М. Зарудного, дали можливість розкритись багатьом акторам театру, висвітлити нові грані свого таланту.

Іван Григорович Кривонос (1919) завжди жив у місті, а тут треба було зіграти в п'єсі Миколи Зарудного «Дороги, які ми вибираємо».

вічного хлібороба, старого колгоспника Бурки, який все життя чесно працював із довом у бригаді. Спостережливість, постійні контакти з сільськими глядачами дали матеріал, підказали тональність мови і зовнішню фактуру. Образ, створений актором, був тепло зустрінутий як сільським, так і міським глядачем.

І. Кривонос з дитинства мріяв про сцену, мав чудовий голос, але поступив у Дніпропетровський медичний інститут. Провчився два курси, а потім пішов у Кіровоградське музичне училище. Працював у різних театрах, і ось ніжинський, своєрідний, пересувний.

За роки роботи в театрі І. Кривонос зіграв понад 250 різнохарактерних ролей. Іван Григорович любить українську і російську класику, а тому з великим натхненням він грав Левка в «Майській ночі» М. Старицького, Стьопочку в «Мартині Борулі» І. Карпенка-Карого, Милозорова в «Без виписки винні» О. Островського, Актора в «На дні» М. Горького, Кобзаря в «Катерині» за Т. Шевченком, Семена в «Дай серцеві волю — заведе в неволю» М. Кропивницького.

Актор театру В. Вербицький згадував: «Від багатьох своїх колег по сцені Кривонос виділяється різноплановістю репертуару, вмінням перевтілюватись. Зовсім не одного амплу ролі молодого парубка Олексія з вистави «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка і старезного, мудрого і сивого Кобзаря з композиції «Катерина» за Тарасом Шевченком, але вони з успіхом зіграні актором»¹.

Любив І. Г. Кривонос грати і в п'єсах радянських авторів (Баласний — «Весілля в Малинівці» Л. Юхвіда, Гриць Часник — «В степах України» О. Корнійчука, Арстарх — «Фараони» О. Коломійця, Македон — «Сині роси» М. Зарудного, професор Синельников — «Весільна подорож» В. Диховичного, хитромудрий слуга Брассет — «Здрастуйте, я — ваша тітонька» Ю. Хмельницького, швейцар Симон — «Паризький жених» А. Папаяна).

З великим натхненням І. Кривонос зіграв у п'єсі «Подвиг у темряві» П. Лубенського та М. Шуста вчителя-підпільника Могильного. Іншого плану була роль швейцара Симона в п'єсі «Паризький жених». Щиро сміявся зал, коли І. Кривонос — швейцар Симон з'являвся на сцені.

З задоволенням грав актор і в виставах для дітей («Кашей Безсмертний», «Дорога з чорного царства» та інші).

70-ті роки — це період возвеличення героїчного подвигу радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни. Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського і колективи самодіяльності Ніжина не стояли осторонь висвітлення цієї теми.

У своєму репертуарі Ніжинський драматичний театр мав декілька спектаклів, які торкалися героїчного минулого. І перш за все це вистави: «Завтра — День Перемоги», «Трибунал», «Молода гвардія», «Подвиг у темряві», «Соловіна ніч». Кожна з цих робіт по-своєму висвітлювала епізоди війни, долю радянських людей у цей складний час. Але через усі ці твори проходила одна думка: боротьба з фашистами йшла ради спасіння Батьківщини і життя на землі. Ці спектаклі для театру були етапними, вони займали провідне місце в репертуарі.

Саме в цих виставах не тільки розкрились нові грані акторів старшого покоління Т. Коршикової, І. Красса, О. Сидельникової, П. Данц-

¹ Вербицький Валерій, Щастя актора // Під прапором Леніна. — 1980. — 18 січня.

ленка, І. Кривоноса, Л. Осінського, Б. Якубовського, Е. Вишневського, а й молоді, яка робила перші кроки, яка самоутверджувалась. Інколи їм на допомогу приходили їх життєві переживання і ситуації. Так, для випускників студії при Київському академічному театрі ім. Франка Надії і Михайла Кошових кохання не було спогадом. У п'єсі Валентина Єжова «Солов'їна ніч» вони грали немов би самих себе. Тому кожен жест, кожна інтонація були ширі. Хоч актори про війну знали лише з книжок та кінофільмів, вони зуміли глибоко розкрити кохання двох молодих людей, німецької дівчини Інги і радянського солдата Петра Бородіна. І це трапилось в солов'їну ніч 9 травня 1945 року.

Петро Бородін під час першої післявоєнної короткочасної відпустки зустрівся з німецькою дівчиною Інгою і прийшов їй на допомогу в трагічну хвилину, коли вона у відчаї намагалась покінчити життя самогубством. Отруєна геббельською пропагандою Інга ненавидить російських солдат. Але простота, відкритість і довірливість Петра Бородіна, які майстерно демонструє актор, підкорили її, а ненависть виявилася навіяною, надуманою.

Через декілька годин, обнявшись, вони разом слухають солов'їв у міському парку, забувши і про те, що існує крім них, люблячих, ще й цілий світ і реальність, яка засвідчувала, що Бородін не повернувся своєчасно у свою частину, а це загрожувало йому військовим трибуналом. Але це буде потім.

Актори Надія і Михайло Кошові передавали молодість, яку в них вкрала війна, перші почуття кохання. Михайло Кошовий, поривчастий, чистий, з відкритим обличчям, зумів передати ширість своїх почуттів до дівчини, яка вважалась донькою ворога. Надія Кошова глибоко розкрила душевне почуття героїні, показала, як поступово Інга відтає душою, як вона вся проникається ширістю почуттів Петра і сама стає такою ж відкритою, як і він.

Кохання, яке зароджується в солов'їну ніч, витримує всі перепони і страшні хвилини. Щоб не розтоптати це щире почуття, молодим людям приходиться на допомогу командир частини, де служить Бородін, полковник Лук'янов, якого переконливо грає Павло Даниленко. Він терміново демобілізує Петра Бородіна. І як не старається перешкодити всьому лейтенант Федоровський, любов і ширі, доброзичливі стосунки людей перемагають.

Акторові Адаму Доценку важко було грати роль лейтенанта Федоровського не тільки тому, що він єдиний негативний образ, а ще й тому, що всі симпатії глядачів були на боці люблячих. Але актор тонко зумів провести свою роль без якихось нарочитостей. І це підняло актора. Глядачі відмітили його майстерність перевтілюватися.

Так же життєво грали в спектаклі і актори Микола Ноженко (ст. лейтенант Тимофєєв), Іван Кривонос (старшина), Лариса Опар (підполковник Гура).

Запам'ятався образ полковника Лук'янова. Актор Павло Даниленко зумів розкрити в своєму героєві риси людяності і почуття відповідальності за молодь, яка пройшла війну, залишилась живою і починала в перші дні миру нове життя. П. Даниленко підкреслював, що психологічне збудження Лук'янова перш за все зв'язано не з страхом за наслідки того, що він зробив (заднім числом демобілізував Петра Бородіна), а почуттям відповідальності за те, як допомогти молодим лю-

дям. «Ведь проще всего сказать: «Этому человеку все равно нельзя помочь» — и пройти мимо. Один раз пройти мимо... Другой... и потом ничего не останется святого. А без этого жить нельзя... нельзя...» І ці слова, сказані Лук'яновим Даниленком в зал, сприймалися глядачами оплесками.

Роботу Павла Кузьмича Даниленка (1923—1989) неодноразово відмічали глядачі і преса. Він починав свій творчий шлях ще при Б. Лучицькому. Значним мистецьким здобутком П. Даниленка були ролі: Скворцов («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Хома («Ой, не ходи, Грицю...» М. Старицького), Семен («Дай серцеві волю — заведе в неволю» М. Кропивницького), Тарас («Тиха українська ніч» Є. Купченка), Трохим («Мати — наймичка» І. Тогобочного за Т. Шевченком), Денис («Циганка Аза» М. Старицького), Петро («На віру» за М. Коцюбинським), Полікарп Свічка («Степи цвітуть» І. Багмута), Сергій («Іркутська історія» О. Арбузова), Соколянський («Перстень з діамантом» О. Левади), міліціонер Кузьма Пантелеймонович («Шукаємо наречених» О. Мовсесова), Парфенов («Вирок» С. Левітіної), Павло Турманський («Машенька» О. Афіногенова) та багато інших. Це був актор широкого творчого діапазону.

Серед значного доробку ніжинців був спектакль «Драматична пісня» за п'єсою М. Анчарова та Б. Равенських. Його показали в місті 26 жовтня 1975 року. Цей твір був присвячений життєвому подвигу М. Островського, але не стільки йому самому, скільки його поколінню. На сцені двоє: Микола Островський (арт. А. Мазепа) і герой його книги «Як гартувалася сталь» Павло Корчагін (арт. П. Мисак). Хоч були задіяні і інші персонажі, яких грали актори І. Красс, С. Приступа, П. Даниленко, О. Морозова, А. Нікітіна, але в центрі все ж були М. Островський і П. Корчагін.

Андрій Михайлович Мазепа (1946) працював у Ніжинському драматичному театрі близько 20 років. Прийшов сюди відразу по закінченню Київського інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. Спочатку він грав молодих хлопців в класичних і сучасних творах: Максим («Коли любиш» Г. Малишева), Сергій («Іркутська історія» О. Арбузова); Борис («Шукаємо наречених» О. Мовсесова), Андрій («Катерина» за Т. Шевченком), Яків Петрович Батюк («Подвиг у темряві» П. Лубенського, М. Шуста).

Поступово у Андрія Мазепа з'являлися і герої старшого віку, а то й дідуся. І кожного разу треба було повторити не просто себе, бо вік співпадав, а створити характер, який би сприйняв глядач.

Майже одночасно йшли спектаклі «Пізнє кохання» і «Сільські дівчата», де А. Мазепа грав Миколу і діда Федька. У п'єсі О. Островського актор показав адвоката Миколу, який рветься у «вищий світ», гарячкуватим, запальним. Актор уміло розкрив його в стані духовної кризи, на грані самогубства. Зовсім інший Андрій Михайлович в ролі колгоспного сторожа. Це добрий, збагачений народною мудрістю дідусь Федько, у якого кожне слово з хитринкою, з гумором.

Тонко і привабливо зіграв А. Мазепа роль Максима («Коли любиш» Г. Малишева), показавши хлопця чесним і скромним, а в виставі Олексія Дударева «Вечір» (реж. В. Соломко) 78-річного Микиту-Гастрига.

Геннадій Петрович у п'єсі Володіна «Наречений за оголошенням» і дядько Тарас (п'єса М. Куліша «Мина Мазайло»), Трохим (п'єса І. Тогобочного «Наймичка»), і Тит Титович (В. Канівець «Сватав Гриць удовицю»), інші образи, відтворені актором, несуть людям зі сцени правду життя.

Кожного разу Андрій Мазепа радує глядачів своєю роботою. Актор щоразу прагне до професійної досконалості — буде це центральна роль, чи епізодична, як Лісовик у казці «Червоненька квіточка».

Література кінця 70-х — початку 80-х років висвітлювала чимало гострих соціально-моральних проблем. Театр також не стояв осторонь від них. Драматургія все сміливіше їх ставила і намагалась в якійсь мірі давати відповідь.

Ніжинський театр ім. М. Коцюбинського також мав у своєму репертуарі декілька цікавих спектаклів: «Фараони», «Голубі олені», «Дикий Ангел» О. Колодійця, «Пора жовтого листя», «Дороги, які ми вибираємо» М. Зарудного, «Перстень з діамантом» О. Левади.

П'єсу «Перстень з діамантом» ніжинці задумали поставити ще у 1972 році, запросивши для цього зі Львова режисера В. Скляренка. Була проведена значна підготовча робота, яка дала можливість проникнути в філософію драматургії О. Левади, характерної для його творів. На жаль, через хворобу В. Скляренко не зміг завершити свою співпрацю з ніжинцями. У 1977 році до цієї п'єси звернувся режисер О. Козачек. Він же зіграв паралельно з Едуардом Вишневським і роль Матвія Трояна. Кожен із акторів по-своєму намагався розкрити складний і дещо замаскований характер Матвія. Герой п'єси — прораб будівничого заводу у невеличкому містечку Красилівка. Це людина самостійна, зразковий сім'янин, уважний чоловік. І, мабуть, акторам не так важко було б зіграти на сцені таку людину. Проте це тільки зовнішня сторона персонажа. Матвій Троян — зовсім інша людина. Е. Вишневський створив образ спритного і хитрого діляги, хапуги, який може піти на підкуп, на анонімну ради своєї вигоди.

Дуже виразно образ Мирослави, дружини Трояна, створила артистка Олена Морозова. Актриса показала, як її героїня мужніє. Якщо на початку п'єси Мирослава намагається врятувати свого чоловіка, бо любить, має двох дітей, то поступово приходять до висновку, що з Таранами треба боротись, і вона приймає рішення розлучитися з Матвієм. Може це змусить його задуматись. Але автор іде далі і показує, що Трояни не тільки наносять моральну травму в сім'ї, а й небезпечні для суспільства. І це допомагають довести інші персонажі.

Колоритні образи створюють не тільки О. Морозова та Е. Вишневський, а й інші актори. Глядачі і преса особливо виділили гру П. Даниленка (Соколянський), І. Красса (Рак-Раєвський), М. Чорної (мати Трояна).

У другій половині 70-х років театральний колектив очолив Петро Іванович Сердюк. Режисером працював деякий час **Олександр Іванович Носов** (1941), який поставив спектаклі за п'єсами «Коли любиш» Г. Малишева, «Гріх і покаєння» І. Тобілевича, «Сказання про Скомоороха і царя Гороха» М. Корабельника, «Паром» М. Зарудного.

У кінці 70-х років у театр прийшло багато молоді: Валерій Вербицький, Микола Гнатенко, Галина Рогозіна, Володимир Фролов, Олена

Морозова, Алла Шкондіна, Ірина Палаус, Тетяна Попович, Алла Кравцова, Лариса Яцюк, Володимир Пензарев. «Лише півтора року, — говорив у 1979 р. головний режисер Олександр Козачек, — працює колектив театру у такому складі. Більше половини в ньому молоді. Вона виховується під пильною увагою досвідчених майстрів театру Івана Андрійовича Красса, Тамари Васиївни Коршикової, Олександри Георгіївни Сидельникової, Едуарда Станіславовича Вишневського. Спільними силами молодих і досвідчених акторів підготовлено і поставлено чимало спектаклів».

Серед них «Іркутська історія» О. Арбузова, «Шукаємо наречених» А. Мовсесова, «Катерина» В. Лемеля за Т. Шевченком, «Наймика» І. Тобілевича, комедії «З коханням не жартують» П. Кальдерона, «Паризький жених» А. Папаяна, «За двома зайцями» М. Старицького, мюзикл Ю. Хмельницького «Здрастуйте, я — ваша тітонька».

В спектаклі «За двома зайцями» головні ролі Голохвостова і Проні виконали молоді актори Микола Гнатенко і Алла Шкондіна, а в п'єсі М. Кропивницького «Де зерно, там і полова» — Галина Рогозіна, Андрій Мазепа, Микола Гнатенко. У виставах були зайняті також досвідчені майстри сцени Тамара Коршикова, Іван Красс, Всеволод Архангельський, Едуард Вишневський, Наталія Агієнко.

Сам Олександр Козачек грав у багатьох спектаклях. Як головний режисер театру він поставив «Іркутську історію», «Паризький жених».

У грудні 1983 р. Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського відзначив свій півстолітній ювілей. Пройдений шлях був не легким, але й здобутків було чимало. Театр ішов у ногу з часом, допомагав людям не тільки у складні періоди вижити, а й відчутти радість життя. В театрі було чимало спектаклів, які свідчили про високу сценічну майстерність режисерів та артистів. Саме тут сформувалися і стали відомими народний артист УРСР Б. Б. Лучицький, заслужені артисти УРСР А. Б. Лучицька, В. Ф. Тось, І. К. Бровченко, В. П. Ігнатенко, артисти В. О. Білоусова, Қ. М. Репенько, З. І. Толстоградська, І. К. Репенько, В. А. Козицький, Т. В. Коршикова, І. А. Красс, О. Г. Сидельникова, Н. М. Старикова, М. С. Чорна та інші.

За 50 років було поставлено понад 300 п'єс, зіграно 26740 спектаклів та дано 2600 концертів. Їх побачили більше 14 мільйонів глядачів. «Диво не в тому, що ніжинці підготували так багато вистав. Диво в тому, що всі зроблені в дорозі, в умовах, коли не глядач йде до театру, а театр до глядача», — підкреслив директор театру.

У ювілейні дні ніжинці побачили п'єсу І. Франка «Украдене щастя», ту п'єсу, з якої починалася історія театру, але вже з новим складом акторів. Спектакль був незвичайним, та й обставини його постановки також. Головний режисер театру Ю. П. Табурянський, актори відчували відповідальність і створили цікаву виставу. Зіграли роль жандарма Михайла Гурмана доручили молодому актору Григорію Литвиненку, який відповідав не тільки зовнішніми даними, а й самим характером. Актор В. Вербицький згадував: «Коли в колективі схвалили до постановки п'єсу, у головного режисера театру Ю. П. Табурянського не було сумнівів про призначення Г. Литвиненка на роль. Чудові зовнішні фактурні дані хлопця, його гарячкуватий характер, живий темперамент, нестримний потяг до роботи, захопленість говорили самі за себе».

Велику допомогу надав молодому актору його наставник, ветеран ніжинської сцени Всеволод Олександрович Архангельський.

І ось на сцені високий юнак з відкритим чолом, кучерявим чубом, грає жандарма Михайла Гурмана, коли він повертається до глядачів обличчям, бачимо його густі брови, з-під яких жагуче, причаровуючи, дивляться кольору перестиглої вишні очі, рівний ніс, ріденькі смоляні нисті, зі смаком закручені вуса. Справжній герой, стрункий красень — Анна не могла його не любити»¹.

П'єса «Украдене щастя» засвідчувала не тільки про ювілейний характер постановки, а й про постійний інтерес ніжинців до української класики.

Значним творчим доробком ніжинців був спектакль «Катерина» за Т. Шевченком. Саме в цьому спектаклі розкрився своєрідний талант актриси Любові Степанівни Даниленко, якій вдалося глибоко передати драму Катерини. Артистка вміло показала на початку вистави героїню веселою, життєрадісною. Світилися очі, і цим визначався весь образ. Засліплена коханням, довірлива, щира Катерина попадає в пастку і страшно страждає. Любов Даниленко показує, як змінюється героїня, як зникають з її обличчя радість і веселість, хоч щире кохання і жіночу вірність вона проносить через усю виставу.

Так же щиро Л. Даниленко грає і в виставі «Лимерівна» Наталю. Поставлений у 1975 році спектакль приніс театру успіх. Дуже виразно, гротесково насичено подає образ Шкандибихи Т. В. Коршикова. Запам'ятовуються і виконавці ролей Василя Р. Пристуїа та Карпа О. Білоцерківський.

Любов Даниленко виразно показала себе і в спектаклі «Коли любиш» за п'єсою Г. Малишева. Люда Славіна у виконанні актриси — це порив, вогонь, який набирає свої форми і дещо затихає. Під впливом обставин змінюється і героїня. Актриса добре володіє голосом і за його допомогою передає складність переживань Славіної. Розкрити своєрідний характер героїні актрисі допомогли і її напарники. Роль мачухи, яка з маленьких років доглядала Люду і полюбила її, виконує Т. В. Коршикова. Зачаровує глядачів Тимофіївна — Коршикова своїм глибоким материнським поглядом. Саме так могла дивитись на свою дочку мати.

В спектаклі також зайняті І. Красс (Славін), А. Мазепа (Максим), О. Морозова (Нікітіна), П. Даниленко (Слонов), І. Городній (Василь Васильович), О. Носов (Цветков). Останній показав себе оригінальним постановником, у якого проявляється свій почерк.

На початку 80-х років в театрі ім. М. Коцюбинського ще працювали ветерани сцени Т. В. Коршикова, П. К. Даниленко, І. Г. Кривонос, В. А. Архангельський. Багато і успішно грали В. І. Белов, А. М. Мазепа, Е. С. Вишневський, В. А. Вербицький, Н. Г. Агієнко, О. В. Морозова. За останні п'ять років у театрі розквітнув талант акторів основного творчого складу: Тетяни Попович, Михайла Кошового, Валентини Коршикової, Тетяни Іванової, Івана Тертички, Галини Коршикової, Григорія Литвиненка, Миколи Гнатенка, Андрія Мазепи, Людмили Мерви, Людмили Чевичелової, Людмили Гички, Тетяни Кудаської, Алли Шкондіної та інших. Директором театру працював Д. А. Шапіров, головним

¹ Вербицький В. Розповідь про друга // Під прапором Леніна. — 1983. — 30 грудня.

режисером — Ю. П. Табурянський, режисером-постановником Т. Е. Волобуєва.

Театр виїздив на гастролі в Брянську та Гомельську області, виступав перед глядачами Київщини, Черкащини, Сумщини, Житомирщини. За культурне обслуговування сільського населення і за вагомий внесок у справу естетичного виховання колектив був нагороджений дипломом Міністерства культури СРСР, ЦК профспілки працівників культури, ЦК профспілки працівників сільського господарства.

Репертуар театру був дещо традиційний, хоч нові виконавці ролей вносили чимало свіжого і оригінального в трактування образів. Тому класика жила і хвилювала глядача. В цей час ніжинці показували «Мати — наймичку» І. Тогобочного за поемою Т. Г. Шевченка, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Владу тьми» Л. Толстого та інші. Була підготовлена прем'єра вистави Я. Сербіна «Неосвячене кохання» (за мотивами повісті М. Коцюбинського «На віру»).

У 1980 році в театр прийшов режисер Григорій Пантелеймонович Табурянський (1929), який вніс в роботу колективу немало нового¹. На питання, чому він залишився в Ніжинському театрі, режисер відповів: «Я й сам дивуюся. Приїздив сюди випадково. Поставив одну п'єсу, другу. І завжди дивувало, наскільки проникливо вміють грати артисти цього театру, і з якою теплою приймають його глядачі. Я ще не зустрічав подібного колективу, щоб так в унісон працював із смаком, поглядами і потребами глядача»².

Поряд з п'єсами про сучасне життя режисер багато уваги приділяв класиці. Він творчо підійшов до постановки п'єси Г. Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці». Скільки разів включалась вона в репертуар театру і з скількома чудовими виконавцями ролей! Але п'єса не старіла, вона завжди з інтересом сприймалась шанувальниками театру.

Режисером був зроблений вдалий підбір акторів. Нікого з глядачів не залишила байдужим блискуча гра провідних акторів у спектаклі Тетяни Іванової (Уляна), Людмили Чевичелової (Одарка), Івана Кривоноса (Прокіп Шкурат), Григорія Литвиненка (Стецько), Павла Даниленка (Скорик), Анатолія Коханюка (Олексій), Валерія Коршикова (сват Тиміш).

У цьому спектаклі невеличку роль Кандзюби зіграв Всеволод Олександрович Архангельський (1924—1989), актор, який умів створювати сценічний характер незалежно від того, головна це чи роль другого плану. Запам'ятався В. Архангельський глядачам ще з 60-х років, коли його напарниками по сцені були такі майстри, як Т. Коршикова, В. Козицький, К. Репенько, І. Красс, О. Сидельникова, М. Чорна, Н. Старикова та інші.

Були сотні ролей, і кожній із них віддано частку душі і серця. Одними з перших образів, зіграних у Ніжині, були Купер в «Північній Мадонні» та конструктор Ермаков в «Міській сонаті» братів Тур, Віктор в «Іркутській історії», а потім генерал де Граншан в «Мачусі» О. де Бальзака, Мартинов в «Вироці» С. Левітіної, Северин в «Синіх росах»

¹ В театрі його звали Юрій.

² Вчора, сьогодні, завтра // Під прапором Леніна.— 1984.— 25 лютого.

М. Зарудного та інші ролі шістдесятих. Одні з них залишилися як епізод, інші надовго закарбувалися в творчому житті актора.

Грав В. Архангельський і в українській класиці: «У неділю рано зілля копала» (Гриць), «Дай серцеві волю — заведе в неволю» (Микита), «Сватання на Гончарівці» (Павло Кандзюба). На початку 70-х років актору доручили зіграти в п'єсі М. Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» роль Хоми. Як підійти до цього образу, як подати його, щоб він не був копією попередників. І Всеволод Архангельський перш за все почав розкривати характер поведінки персонажа. Хома — це багач-горбун, який полюбив небагату, але дуже красиву дівчину. Він гордий тим, що має багатство. А воно повинно відкривати перед собою все. Але ж він горбун, і ця вада стоїть на його шляху. І Хома-Архангельський проклинає всіх за свою потворність: і життя, і долю, і навіть матір. І герой на цьому етапі навіть викликає співчуття.

Але В. Архангельський іде далі. Він не хоче, щоб глядач пов'язував нещастя Хоми з фізичними вадами. Актор намагається підкреслити, що його герой не стільки потвора фізична, скільки моральна. А потвора духовна ще страшніша за фізичну. І в цьому переконує глядачів автор, коли герой не зупиняється ні перед чим, навіть перед вбивством. Це наслідок самолюбства Хоми, його егоїзму. Не можна претендувати на любов, коли у тебе відсутня людяність, коли заповнює душу духовна спустошеність. Роль Хоми — одна з творчих вдач Всеволода Архангельського.

У багатьох спектаклях грала і **Наталія Григорівна Агієнко-Архангельська** (1922). З театром вона була пов'язана майже все своє життя, ділила з ним радощі і труднощі, бо її перший чоловік В. Агієнко працював довгий час головним художником, а другий — ведучим актором. Вона грала як центральні, так і епізодичні ролі: Суддя («Перстень з діамантом» О. Левади), Жінка («Яків Батюк» П. Лубенського і М. Шуста), Ніна Іванівна («Мама збирається заміж» В. Канівця), Ласточка («Довгожданий» О. Салинського) та інші. Епізодичні ролі не принижували мистецьку гідність актриси, бо вона добре розуміла, що у відведений дією час їй треба було зліпити не просто образ, а створити тип, на який би глядач звернув увагу, прийняв чи відкинув його життєву позицію. Н. Агієнко надовго запам'ятала свою роботу над роллю Матері («Катерина» за Т. Шевченком); Домахи («Мати — наймичка» І. Тогобочного), Тимофіївни («Коли любиш» І. Малишева), жінки в корчмі («На віру» М. Коцюбинського) та ін. Все це народні характери, які були близькі їй, бо сама вона вийшла з простої сім'ї залізничників. У виставі «За двома зайцями» Н. Агієнко зіграла всі жіночі, крім Проні, образи, одержувала від цього велике задоволення. Перший раз в ролі Химки вийшла на сцену під час війни.

З теплотою згадує Н. Агієнко свою роботу в виставі «За другим фронтом», де вона зіграла центральний образ радянської дівчини Тані, яка проявила себе справжнім патріотом, мужньою людиною в концтаборі, а потім в Англії, куди закинула її доля під час війни. «У Наталії Григорівни Агієнко, — писав поет Леонід Коваленко-Горлач, — пафос мови поєднується органічно з широким арсеналом жестів, стрімкими нюансами в передачі настрою. Вона зуміла через всю дію пронести суть радянської дійсності».

Н. Агієнко з задоволенням працювала і над образом Сайми у виставі «Біла сукня матері» Ш. Хусайнова. Актрисі хотілось засудити в своїй героїні егоїзм, який приводив до того, що Сайма стала на перешкоді добра, в тяжку хвилину відштовхнула від себе матір свого чоловіка. В цій же виставі вона зіграла і роль Матері. Це була яскрава сторінка в творчій біографії актриси.

Зовсім іншого плану була роль донни Люції д'Альвадорес, тітки Чарлея в спектаклі «Здрастуйте, я — ваша тітонька!». І кожного разу актриса вносила своє бачення образу, удосконалювала його, доводила до високої сценічної майстерності.

Н. Г. Агієнко-Архангельська з задоволенням згадує роки, пов'язані з складним мандрівним життям театру. «Я любила театр,— говорила вона під час зустрічі з автором цих рядків,— маленькі і великі ролі. Працювала багато, грала щомісяця у 28 виставах замість 20 за нормою. І ніколи не скаржилась, бо відчувала, що моє спілкування з глядачем приносить взаємне задоволення».

У 80-х роках режисером Т. Волобуєвою був відновлений спектакль «Влада тьми» Л. Толстого. Поставлений ще Б. Лучицьким на початку 50-х років, він і тепер приніс успіх колективові, хоч і не просто давався матеріал акторам. У 1983 році в спектаклі гралі Тамара Васи́лівна, Галина та Валерій Коршикови, Тетяна Іванова, Надія Кошова, Всеволод Архангельський, Алла Свисталюк, Віра Кулинич та інші.

В репертуарі театру постійно з'являлись також п'єси про молодь, про сільське життя, про його проблеми. З успіхом йшли спектаклі «Королева тюльпанів» Юрія Мокрієва, «Сільські дівчата» Л. Никоненка.

Коли закінчилась вистава «Сільські дівчата» (режисер В. Т. Соломко) у колгоспі «Шлях Ілліча» Носівського району, телятниця Т. І. Лях сказала: «Наче про нас розповіли». А бригадир колгоспу Т. З. Власенко додав: «Ну чисто тобі нашу бригаду показали!». І такі слова — це висока оцінка акторської майстерності Тамари Коршикової (баба Домашка), Івана Тертички (Грицько), Юрія Лещенка (Веня Дим), Елли Санько (Фросина), Людмили Гічки (Тамара), Павла Даниленка та Андрія Мазепи (дід Федько).

Актор Павло Кузьмич Даниленко так говорив про виконавицю ролі баби Домашки Коршикову: «Тамара Васи́лівна не вважає себе співачкою, і все ж їй подобаються ролі, в яких хоч краплиночка пісні. Глядачі «Сільських дівчат» переконуються, як природно виникає на сцені жартівлива пісня у виконанні Домашки — Тамари Васи́лівни. І в цьому вияв не стільки пісенного таланту, як музикальності, сценічності актриси, що має і досить виразну привабливу зовнішність. Глядач ждатиме появи Тамари Васи́лівни, навіть, якщо її роль у акті виявиться другорядною, небагатослівною. Цікавість до її гри зростає впродовж вистави, бо актриса вносить у свою роль несподівані сценічні рішення. Часом імпровізовані, як зізнається». А молода актриса Р. Дубко пише після спектаклю: «Спасибі за щоденні уроки майстерності, які ви даєте своєю талановитою грою».

Проявили себе в цій виставі і Юрій Лещенко (Веня Дим), який шукає своє вирішення образу динамічного, багатогранного, і Іван Тертичка (Грицько), вміло використовуючи жест, міміку, інтонацію голосу, щоб глибше розкрити непросту долю героя, який збочив з життєвого шляху і не так просто повертається до нього. А актриса Тетяна

Тертичка так зіграла свою Марину, наче вік прожила в селі і вік працювала на фермі.

Режисер В. Т. Соломко і актори своєю виставою зробили справжнє свято у багатьох селах.

З 1986 по 1990 рік головним режисером театру працював заслужений артист УРСР **Олександр Петрович Горбенко** (1938), з яким пов'язаний цілий етап у розвитку Ніжинського драматичного театру. Він ввів у репертуар чимало цікавих п'єс, серед них «Криваве весілля» Федеріко Гарсія Лорки (1987), «Марія» Анатолія Кудрявцева (1987), «Душогуби» Івана Тогобочного (1987), «Сонячний дім» Анатолія Крима (1988), «Кайдашева сім'я» за І. Нечуєм-Левицьким (1988), «Мина Мазайло» Миколи Куліша (1990) та інші. У їх постановці, як і раніше, проявився режисерський талант О. Горбенка. Серед відібраних для репертуару творів були п'єси, які вже стали класикою і з задоволенням сприймалися глядачами.

Інсценізацію «Кайдашева сім'я» ставили в театрі постійно, і не одне покоління акторів розкрило при цьому свою майстерність. Спектакль не старів, жив, бо ставив перед глядачами такі проблеми, які були близькими їм.

«Над усією вулицею, над усім селом і, здається, над усім світом звучить багатоголосе душероздираюче: «Рятуйте, хто в бога вірує!» І дисонансом цьому тихе, вимучене запитання Кайдашихи: «Господи милосердний! Од чого це в нас почалася колотнеча в сім'ї?» І ці слова героїні, звернені не тільки до себе, а й до свідків усіх подій — глядачів заставляють думати: «А й справді, чого воно так вийшло?» І від проблем Кайдашевої сім'ї вони переводять свої думки до проблем суспільства.

Матеріал повісті І. Нечуя-Левицького специфічний. І тут важливо не втратити за зовнішнім комізмом суті, виділити те, що гостро звучить і сьогодні. Майстерно провела свою роль Кайдашихи талановита і дуже виразна актриса Людмила Чевичелова, яка зуміла розкрити характер свекрухи, показати її вміння заварювати в сімейному побуті таку кашу, що дим коромислом стоїть.

Добре впоралися з своїми ролями й інші актори: М. Карцев (Карпо), Г. Білецька (Мотря), Г. Литвиненко (Лаврін), І. Бура, а потім Н. Шевчук (Мелашка). Вони зуміли проникнути в сутність тієї епохи, в якій жили їх герої, і створити виразні образи, розкрити психологію цих людей, показати звички та нові стосунки, які виникали між ними в процесі боротьби за спадщину. Актори показують своїх героїв у різних ситуаціях. Ось з'являється на сцені сором'язлива, тендітна Мелашка, роль якої правдиво зіграла Наталія Шевчук. Це її перша роль на професійній сцені. Вона ще хвилюється, але це хвилювання співпадає з самопочуттям самої героїні, бо вона прийшла в сім'ю чоловіка, не знає ще, як себе повести. Але швидко Мелашка змінюється, і Н. Шевчук намагається розкрити цей процес.

Майстерно зіграв старого Кайдаша Андрій Мазепа. Весь акторський ансамбль сприяв створенню яскравого спектаклю.

Заслуга тут і режисера-постановника О. Горбенка. Немало у виставі цікавих епізодів. Ось зібралась разом вся сім'я Кайдашів після смерті батька. Режисер подає всіх членів сім'ї єдиною зажуреною групою. Всі сумні, вбиті горем. Ось сидить в скорботі Карпо, до батькового ко-

ліна притулювся його синок. Мотря на руках держить ще одну дитину. Неподалік таке ж сповите немовля тримає і Мелашка. Кайдашиха бере на руки обох маленьких внучат. Цілуються між собою жінки. І хочеться вірити, що трагедія всіх поріднила, зблизила. В сім'ї настає, нарешті, спокій і мир. Але через деякий час глядач переконується, що все це тільки затишша перед бурєю. І знову виразні сцени за участю Л. Чевичелової, Г. Білецької і Н. Шевчук.

Вперше на сцену вийшов у полотняному костюмі і смушкочій шапці Женя Гаврилюк, син директора театру В. Гаврилюка та актриси О. Чумаченко, який грає малолітнього сина Карпа. Як складеться життєва доля хлопця, важко сьогодні сказати. Чи піде він по шляху батьків, чи вибере собі іншу професію, але є впевненість, що Женя буде завжди цінувати акторську роботу, бо разом з батьками знаходився всі ці роки на гастролях, в дорозі, в непристосованих для нормального життя готелях. Діти театру, їх доля — це окрема сторінка в багатій творчій історії театру, про що ми вже згадували.

Моральні проблеми гостро ставляться і в спектаклі «Душогуби» за п'єсою І. Тогобочного, який з'явився в репертуарі театру у грудні 1987 р. Інший час, інші ситуації, але поведінка людей повторюється, бо заради багатства людина йде на підлість, зраду, вбивство. Інший фінал. Героїня п'єси Наталка разом з своїм коханцем наймитом Панасом вбиває свого чоловіка Василя, щоб знайти щастя. Ганна Білецька, яка грає Наталку, на початку вистави намагається викликати у глядачів співчуття до своєї героїні. І про це свідчить її психологічно тонко поданий монолог-роздум, у якому йдеться про долю Наталки, найвеселішої дівки на селі, що вийшла заміж за нелюбого однорукого, але заможного Василя, щоб влаштувати своє благополуччя. Вона ще надіється покохати свого чоловіка, але через деякий час зрозуміла, що зробила помилку. Треба її виправляти. Але для цього потрібно замарати руки кров'ю. І Наталка йде на це.

Актриса Г. Білецька глибоко проникає в душу героїні, чітко і психологічно зважено передає її дії в наступних сценах. У глядача виникає занепокоєння, внутрішня тривога за те, що Наталка щось зробить недобре. І це відчуття підсилюють один за одним інші персонажі драми: Василь, його мати, дядько Клим, старий солдат Ничипір. З розвитком дії тривога наростає. Панас вбиває Василя. Наталка і Панас одружуються, живуть у Василевій хаті з його матір'ю. У героїв є все, але щастя вони не знайшли. Занепокоєна тяжким гріхом душа не дає їм нормально жити, і персонажі вистави неухильно наближаються до трагічного кінця.

Наступає новий етап в житті і Наталки. І тут необхідно було актрисі знайти такі художні засоби сценічної виразності, щоб не відвернути від своєї героїні глядачів, а заставити їх далі спостерігати за долею Наталки.

Актриса Г. Білецька розкриває поступальний шлях своєї героїні до трагічного завершення, який постійно супроводжується страхом розкриття. Фінал драми визначається вчинками героїв: Панас втрачає свідомість, а Наталка накладає на себе руки.

Роль зіграна, зло засуджене. А що залишається на душі у самої актриси? «У більшості випадків, — говорить Г. Білецька, — задоволен-

ня від того, що ти доніс до глядачів те, що їх схвилювало, що заставило думати, переживати, не бути байдужими до людської долі».

Григорію Литвінненку в п'єсі «Душогуби» випала роль центрального героя: доброго; порядного і роботящого сільського хлопця Василя, у якого склалася дуже важка доля. Через нещасний випадок він втратив руку. Власники залізниці заплатили йому значну суму, і це дало змогу придбати власне господарство, стати хазяїном. Але не тільки зажиток, а й щира любов до красуні Наталки заступають фізичну і в той же час моральну травму. Актор тонко передає зміну в житті героя, його відродження в зв'язку зі згодою Наталки вийти за нього заміж. Саме цим новим відчуттям щастя визначається подальша поведінка героя. Але Василь через деякий час відчуває відчуженість Наталки. І Г. Литвінненко передає цю стурбованість не тільки мовними засобами, а й деякими деталями поведінки, особливою манерою гри.

У складнішому становищі актор Микола Карцев. Йому треба було правдиво донести до глядача душевну зміну свого героя — наймита Панаса, красивого, але бідного хлопця, який став під впливом Наталки, яку покохав, на шлях душогубства. Актор окремими деталями підкреслював, як проходить процес деградації його героя. Реакція на дії інших персонажів змушує Панаса подумати і про те, що він скоїв. Надовго запам'ятовується сцена, коли в хату до Наталки і Панаса заходить старий голодний дід Нечипір, якого з особливою теплотою і майстерністю грав Борис Хоміченко, а потім Андрій Мазепа. В цій ролі Борис Хоміченко був особливо помітним. Побачивши, що нікого нема, Нечипір накидається на їжу. Але через хвилину отямлюється і гірко плаче, бо відчуває, що вчинив погане. За цим своєрідним розкаюванням спостерігають Наталка і Панас. І глядач бачить, як у Панаса — Карцева в цей момент з'являється щось нове. Актор намагається показати не тільки боязнь розкриття, а й відчуття того, що непосильну ношу душогубства герой уже довго не зможе носити. Це відчуття М. Карцев розкриває перед глядачами своєю поведінкою. Трагічна життєва ситуація доводиться до фінального кінця. Панас божеволіє.

Кожен із акторів, а тут були зайняті також заслужена артистка УРСР Г. Пашенко, Л. Мерва (мати), А. Мазепа, В. Коваль (Клим), Т. Коршикова, а потім Л. Чевичелова (ворожка Вівдя), А. Вольський (Василь) та інші, намагаються розкрити не тільки часткові сімейні трагічні ситуації, а й показати, що щастя не збудуєш на чужому горі. Воно не довговічне, якщо всі взаємини оцінюються лише багатством.

Глядач тепло сприймав роботу ніжинців. Надовго запам'яталась сцена після закінчення вистави. Актори вийшли на авансцену. Гриміли оплески. І раптом із залу піднявся хлопчина, вийшов на сцену, пройшов мимо всіх акторів, які тут стояли, зупинився перед виконавцем ролі Василя А. Вольським і низько вклонився. Нічого не сказавши, повернувся і спокійно пішов на своє місце. Шана молодого людини акторові, який виконував цю роль, схвилювала всіх. Оплески ще більше посилились. Глядач дякував за цікаву роботу.

У 1987 році глядачі побачили, крім «Душогубів», також «Мар'ю» А. Кудрявцева і «Криваве весілля» Ф. Г. Лорки. Ці роботи принесли задоволення не тільки глядачам, а й акторам.

У спектаклі «Мар'я» посивілі, майже одного віку жінки згадують страшні роки війни, молодість і перше, а для них і останнє кохання. У кожної своя доля, і кожна із шести несла свій хрест, свою печать війни. Пам'ять міцно тримає все до дрібниць: і як горіли в підпаленій фашистами конюшні, і як одержували похоронки, і як не могли вийти заміж, бо не мали за кого, і як вперше в своєму житті кохали.

Кожна з них живе своїм. Марія — льотчиком Гришею, що загинув у селі. Вона навіть після його смерті не хоче поступитися нікому, навіть коханій дівчині Наталії, що обіцяла вийти за нього заміж по війні. Одержавши листа від Наталії, яка дякує Марію за доглянуту могилу, актриса Т. Коршикова психологічно точно передає стан своєї героїні. Про щось сперечаються Мотя з Ганною, а Марія застигла в кутку і мовчить. І зал відчуває, як розривається її серце, як рушиться те єдине, чим вона жила ці довгі роки. І зойк Марії, який супроводжується словами: «Гришенька! З ким же я тепер залишусь? Ой!», вирвавшись з її душі, входить в душі глядачів. І відбувається те прекрасне злиття сцени і залу, коли не відчуваєш, що дивишся спектакль, бо доля героїв сцени поєдналась з твоєю долею або долею твоїх близьких.

Думками про дітей та онуків, яких немає, живе Мотя. Потаємною думкою про пізні щастя — Ганна. Сподіванням зберегти в таємниці батьківство своєї дочки — Ольга.

Жінки війни. Одна з них каже: «Та нам кожній треба по пам'ятнику, не те що один». І це так, бо кожна з них пережила стільки, що вистачило б на ціле життя сотням. Актриса намагається передати складну долю своїх героїв так, щоб у глядачів викликати не стільки співчуття, скільки закарбувати в пам'яті те, що принесла людям війна.

У спектаклі зайнятий лише жіночий склад трупи: Т. Коршикова (Мар'я), Г. Пашенко (Мотя), Л. Мерва (Наталя), Г. Білецька (Тетяна), А. Свисталюк (Ганна), Т. Тертична (Ольга). Це все ведучі актриси, з своїми індивідуальними характеристиками і життєвою долею. Саме це в якійсь мірі і визначило успіх спектаклю, який з зацікавленістю дивились глядачі села і міста.

Народна артистка України Ганна Семенівна Пашенко (1939) прийшла в театр у 1986 р., маючи великий досвід сценічної роботи. Вона з теплотою згадує свої перші ролі в Луцькому театрі, де вона працювала в 60-х роках. «Дуже люблю Проньку з п'єси «За двома зайцями», подобається Ярославна з «Яблуневого полону», Любов Ярова з одноіменної п'єси». Ніколи актриса не забуває той успіх, який випав на її долю, коли вона грала роль Лесі Українки в п'єсі А. Шеваршидзе «Пісня про Лесю Українку». Про це нагадує диплом, який вручила їй в Москві міністр культури К. Фурцева, листи глядачів, рецензії в пресі. А найголовніше — пам'ять, яка кличе бути послідовницею не тільки на сцені, а й в житті справи великої поетеси. Пам'ятна роль ще й тому, що це була молодість і самої актриси.

У кінці 60-х — на початку 70-х рр. на сценах театрів країни з успіхом ішла п'єса Л. Зоріна «Варшавська мелодія». Великою творчою допомогою стало виконання ролі Гелени Ю. Борисовою, А. Фрейндліх, А. Роговцевою. Щасливу мить успіху пережила в цій ролі і Г. Пашенко, яка зіграла її в Рівненському театрі. Разом з своїм партнером Володимиром Сніжним вони створили чудовий спектакль. 50 аншлагов було тільки в Рівному, не враховуючи міст, де вони перебували на

гастролях. Саме після «Варшавської мелодії» Г. С. Пашенко присвоїли звання заслуженої артистки УРСР.

Потім були інші цікаві ролі у спектаклях Чернігівського та Ніжинського театрів. В останньому вона стала провідною артисткою і показала себе в багатьох виставах справжнім майстром розкриття характеру героїв.

У п'єсі «Душогуби» Г. Пашенко створила образ не звичної для літератури свекрухи. Це лагідна жінка, кожне її слово, кожен її рух — це м'якість, бажання зробити добро і єдиному своєму синові, і невістці. В сцені зустрічі Кліма (арт. В. Коваль), старого Ничипора (арт. А. Мазепа) і Мотрі Ганна Пашенко показує свою героїню щасливою. І це почуття виражається і стриманою посмішкою, в той час, як її партнери після солдатських дотепів заливаються сміхом, і спокійними рухами, і влучним словом, яке вона каже на репліку Ничипора.

І зовсім іншою ми бачимо Г. Пашенко під час розмови з Василем, коли Мотря довідується про страшний задум невістки. Актриса передає материнську стурбованість і поглядом, і рухом. Вона відчувається і в дотику до плеча сина, і в словах, сказаних нею.

«А коли після вбивства сина Василя хатою повністю заволоділо горе і мати оніміла, вона говорить очима і перстом своїм караючим», — пише рецензент Ю. Каганов. І це так. Ганна Пашенко уміє говорити без слів: І актрисі, яка передає горе матері, віриш, їй співчуваєш, за її долю переживаєш.

Монолог матері після того, як вона знову заговорила і почала проклинати душогубів свого сина, ще раз підтверджує акторську майстерність Ганни Пашенко. В цих словах матері звучить вирок не тільки Наталці і Панасу, а й усім, хто посягає на життя та долю інших.

У п'єсі В. Канівця «Сватав Гриць удовицю» актриса зовсім інша. Вона створює колоритний образ Секлети Чортобоїхи, яка все знає, все чує, до всього має діло. Там підглядає, там підслухає, там добре — і цим живе. Актриса все це піднесла глядачеві так, що він повірив у Секлету, пізнав її, бо вона завжди поруч як елемент повсякденного нашого життя. Грала актриса цю роль емоційно, темпераментно, соковито.

Сучасний світ складний, життєві перипетії вимагають від людини бути твердішою і наполегливішою. І це ми відчуваємо, коли спостерігаємо за поведінкою дружини (арт. Ганна Пашенко) і коханки її чоловіка (арт. Ольга Чумаченко), яка прийшла в дім останньої, щоб убити її (п'єса А. Дяченка «Вона+вона, або Мрія ідіотки»). На шляху до ствердження задуму виникає багато психологічних ситуацій. І Ганна Пашенко та її партнер Ольга Чумаченко тримають зал у напруженні. Кожна з героїнь п'єси по черзі стає то люблячою, то оскаженілою від гніву. Однакові ситуації, а як по-різному проявляється кожна актриса у цих сценах, як по-різному ліплять вони з тільки їм одним відомих деталей сценічні характери.

За 10 років праці в Ніжинському театрі Ганна Пашенко зіграла багато різних ролей. Серед них Катерина Петрівна Волошина («Мама збирається заміж» В. Канівця), пройдисвітка тьотя Мотя з Курська, «баба з кованим носом» («Мина Мазайло» М. Куліша), Ганна («Наймичка» за Т. Шевченком), Мотя («Мар'я» А. Кудрявцева), Наталя

Іванівна («Наречений за об'явою» Б. Рацера, В. Константинова), Маргарита Федорівна («Сонячний дім» А. Крима). У кожній з цих героїнь — своя доля, свій характер, і треба було показати його таким, щоб на сцені з'явилося життя. Актриса тяжіє нині до героїнь старшого віку. І перехід від молодості до зрілості проходить непомітно. Запам'яталась Г. Пащенко в ролі матері в п'єсі «Криваве весілля» Федеріко Гарсія Лорки. Це була вершина її акторської майстерності. Чернігівські актори після спектаклю на гастрольях в обласному центрі говорили ніжинцям, що вони бачили на сцені мхатівську актрису.

Останньою значною роботою Г. Пащенко була роль Місіс Етель Севідж у одноіменній п'єсі Джона Патрика, яку вона подає в спокійному філософському осмисленні тих буденних процесів, що відбуваються в світі капіталу. Севідж — Пащенко чітко визначає свою позицію і в ставленні до своїх дітей, які відправили матір у будинок душевно хворих, щоб заволодіти спадщиною, і до персоналу лікарні, і до хворих, які оточують її. І актриса знаходить той стержень стосунків з кожною категорією людей. Доля місіс Севідж хвилює, вимагає аналізувати життєві ситуації, з якими стикається і глядач.

«Театр для мене, — говорить Ганна Пащенко, — і радість, і смуток, і сльози, і щастя — все, що називається життям. Я люблю театр. Люблю за те, що він учи́ть правді буття. Служіння сцені вимагає від актора граничної самовідданості, постійного удосконалення. Робота актора над собою не має паузи і відбувається не тільки під час репетицій. Радість — грати на сцені, ще більша, — коли все, що на ній відбувається, подобається глядачеві. Цього прагну. Хочу бачити в глядачеві товариша».

Репертуар останніх сезонів дав можливість розкритись багатьом акторам. Ганна Анатоліївна Білецька (1947) прийшла в Ніжинський театр на запрошення режисера О. Горбенка. Вона зразу влилась в творчий колектив ніжинців, бо мала досвід роботи на професійній сцені. З 1969 року Г. Білецька працювала спочатку в Херсонському, а потім у Сухумському театрах, зіграла чимало різнопланових ролей.

У Ніжинському театрі їй доручали ролі значні, які давали можливість показати різні сторони акторської майстерності. Енергійна Мотря («Кайдашева сім'я»), яка в кишеню за словом не полізе, не уступить старій Кайдашисі і доведе до сліз Мелашку; Наталка («Душогиби»), то ніжна й закохана, то підла й підступна, страшна й спустошена після вбивства Василя; молода, життєрадісна, з хитринкою вдова Прися («Сватав Гриць удовицю»), щира, безпосередня Катерина («Мати — наймичка»).

У Ганни Білецької нема схожих ролей. Кожен зіграний нею образ — відкриття певного характеру, людської психології. Це підтверджують також ролі Олени («Як наші діди парубкували»), Тетяни («Мар'я»), Нареченої («Криваве весілля»), Світлани Миколаївни («Наречений за об'явою»), Химки («За двома зайцями»), Рини («Мина Мазайло») та інші.

Актриса багато працює над роллю. З кожним новим спектаклем іде її шліфування і збагачення. Цей процес досить складний. І Ганні Білецькій допомагають не тільки знання, які вона одержала з сценічної майстерності в Харківському інституті мистецтв, практика роботи з різ-

ними режисерами, а й спостережливість, уміння знайти в повсякденному житті деталі, які вона потім використовує в ліпленні образу.

Кожного разу актриса ставить себе на місце героїні, намагається відповісти на запитання: «А як би я діяла в цій ситуації, що я зробила б, маючи характер, яким я володію?» І визначившись, Г. Білецька далі наповнює образ внутрішнім змістом.

Актриса уміє створити тип епохи. І його приймають глядачі не тільки за зовнішніми ознаками, а й за духом, за манерою, за психологічним станом. У цьому пересвідчує нас і остання робота актриси — роль Нори Берк у виставі «У сутінках долини» за п'єсою Д. Сінга.

Нам пощастило бачити, як ішов процес не тільки ліплення Г. Білецькою образу Нори, а й народження спектаклю. Спочатку і режисер, і актори тяжіли до створення драми. Були знайдені цікаві деталі. У виставі, яка розповідає про життя пастухів у гірській Ірландії, чотири персонажі. Вся увага зосереджена на взаєминах чоловіка і жінки і людей, які стають свідками цього. І все ж основне навантаження падає на Г. Білецьку — Нору Берк, чоловік якої, як виявляється, раптово помер.

Нора не здогадується, що старий Данієл Берк лише прикинувся мертвим. Героїня один на один залишається з ним у кімнаті. Налякана постійними докорами та погрозами Нора і в цій ситуації, витягнувши гроші з-під подушки чоловіка, стривожена. Г. Білецька досить виразно передає стан своєї героїні. Непомітно тремтять руки. І лише дзеленчання грошей видає її стан. Ми відчуваємо, що так же тремтить і її душа. Щоб ніхто не побачив, а в кімнаті і так нікого немає, Нора кладе гроші на місце.

Ганна Білецька показує свою героїню не стільки покірною, скільки стриманою жінкою, яка мріє про той час, коли і до неї прийде справжнє щастя. І ось помер чоловік, вона стає вільною. Нора не зупиняється ні перед чим, навіть страшною непогодою і «летить» до свого коханого, мов на крилах. Сцена переодягання перед цим має символічний характер. Нора одягає все нове: бордову довгу сукню і накидає на плечі велику красиву хустку. Ми відчуваємо, що героїня готова до нового життя. Це підтверджує і наступна сцена, коли до кімнати приходить Майкл Дар. Вона разом з коханим буде плани подальшого життя. Але в цю хвилину піднімається з свого ліжка «мертвий» чоловік. Все змінюється. Данієл Берк виганяє Нору з дому. Не хоче її брати тепер без грошей і спадщини і Майкл Дар.

І ось ми бачимо, як змінюється Нора — Г. Білецька. Піднявши високо голову, вона стоїть серед сцени і в неї блищать очі, але не від відчаю, горя, сліз, а від відчуття зради.

Але цей варіант прочитання п'єси був відкинутий, хоч в ньому було чимало сценічних знахідок. І режисер, і актори повертаються до першооснови. За жанром п'єса Д. Сінга — трагікомедія. А це міняє характер поведінки героїв, особливо Нори. На цей раз Г. Білецька показує, як її героїня здогадується, що її чоловік не вмер. Нора відчуває, що Данієл Берк не може вмерти. Це і визначає подальшу поведінку героїні.

Нора витягає гроші з-під подушки, щоб не тільки побачити, скільки їх там, а й подратувати Данієля Берка. Більше того, вона кличе в дім свого коханця Майкла Дара. Комедія продовжується. Г. Білець-

ка змінює і манеру поведінки. З'являється більше грайливості, на її устах декілька разів ми бачимо посмішку. На цей раз актриса відмовляється і від сцени переодягання. Вона тут займає, бо втрачає свій символічний характер. Нора йде до Майкла Дара у своєму буденному вбранні.

Кінцева сцена, коли піднімається «мертвий» Даніель Берк, все міняє. Комедія закінчена, все стає на свої місця. Змінюється і Нора — Г. Білецька. Вона зрозуміла, що хитрий Даніель Берк втягнув її в цю гру для того, щоб справді позбутися її. Вона не потрібна і Майклу. І ось тут починається та справжня трагедія не тільки для Нори, а й для всіх інших, бо закінчуються цінування людини, і основним мірилом життя стають гроші. А їх нема у Нори. Актриса Г. Білецька намагається глибоко передати стан героїні, коли її виганяє чоловік і від неї відмовляється коханий. Нора в цю хвилину ще глибше відчуває, що оточуючі її люди живуть лише мрією про гроші і багатство, і це спотворює їх душі, робить їх жорстокими навіть до близьких.

Автор п'єси Джон Сінг, розкриваючи підступність влади грошей, бореться за високі моральні принципи відносин між людьми. А тому дає можливість Норі визначитись, з ким вона? І Нора вибирає свій шлях, вона йде з Перехожим, що випадково став свідком цієї трагедії. Бо саме в ньому вона побачила того, хто менш за все думає про гроші.

«Нова робота над образом Нори Берк, — сказала про свою колегу Ольга Чумаченко, — висвітлила яскраву, сильну особистість актриси, її високу професійну майстерність, мужність і велику любов до своєї професії»¹. Нова робота Ганни Білецької засвідчила також те, що актриса може справлятися з складними образами світової класики. Те, що вона робить в казках, це теж завжди цікаво, бо твориться воно не тільки професійно, а й від душі.

У Ганни Білецької перехідний вік. Вона ще грає ролі молодих дівчат і жінок, і цьому сприяють зовнішні дані актриси, її весела вдача, експресивний характер. Мріяла Г. Білецька про ролі з античної драматургії, хотілося б зіграти одну із шекспірівських героїнь. Але нинішні умови ніжинського театру не дають змоги поставити щось із великої драматургічної спадщини.

Актриса оптимістично дивиться на своє майбутнє. Зіграно стільки різнопланових ролей — характерних, ліричних, опереткових, казкових, — за плечима такой великий досвід, що Г. Білецьку не турбує перехід на ампулу героїнь старших за віком. «Складніше це дається тим акторам, — говорить Ганна Анатоліївна, — які все життя грають однотипних персонажів. Зіграні мною різнопланові ролі розширили діапазон моєї творчості. Хотіла б зіграти щось глибоко драматичне, яке б межувало з трагедією»².

Своєрідний творчий доробок має і актриса Людмила Іванівна Мерва (1949). В колективі вона працює з 1969 року. Ніжинський театр був її першим, хоч потім вона деякий час працювала в Білоцерківському. «А перший театр, як перша любов, — говорить актриса. — Я хочу, щоб його творче життя було цікавим і довгим». Першою її роллю

¹ Чумаченко О. Ризик виправдали: Театральна прем'єра // Ніжинський вісник. — 1994. — 3 вересня.

² З бесіди з Г. Білецькою 29 жовтня 1994 р.

була Любка в спектаклі «Голосіївський ліс». А потім вона зіграла Зінку («Трибунал»), Галину Шиньову («Ой, не ходи, Грицю...»), Єву («Родина шіткарів»), Зосю («Піти і не повернутись»), Тамару, Маруську («Сільські дівчата») та багато інших.

Людмила Мерва — актриса самотня. Вона вміє наповнити свою роль вірно знайденими деталями, відтінити ті риси характеру героїні, які дають можливість зробити образ цілісним.

Матеріал буває дуже специфічний, не завжди підкоряється показові на сцені. Треба знаходити до нього підходи. То ж, щоб вірно зіграти роль Єви в спектаклі «Родина шіткарів», Л. Мерва разом з режисером В. Авраменком ходила два тижні в будинок сліпих: Актриса спостерігала за тим, як сліпі двляються, як вони говорять, ходять тощо. Це дало можливість точно створити образ на сцені. «Я хочу бути точною навіть у гримі», — говорить Л. Мерва.

Коли працювали над спектаклем «Піти і не повернутись» (за В. Биковим), Л. Мерва за порадою режисера В. Соломка ходила в ліс, на болото і вчилася відчувати їх, поводитись так, як цього вимагали обставини. І спостережливість допомогла актрисі точно зіграти роль.

Але для Л. Мерви зовнішні деталі — це тільки один із елементів складної роботи над образом. Актриса намагається створити характер. А створити характер — це значить перевтілитися, бо мистецтво перевтілення лежить в основі образу, створеного на сцені. А це не стільки грим, одяг, скільки розкриття психологічного стану персонажа, його поведінки в тій чи іншій ситуації. І цей процес пошуку характеру притаманний Л. Мерві. З особливим хвилюванням шукала актриса деталі сценічного перевтілення для образу Наталі з п'єси А. Кудрявцева «Мар'я», доля якої схвилювала її, і вона сприймала трагічне життя героїні, як своє особисте. Л. Мерва зуміла психологічно вірно передати складну долю солдатки. «Коли я прочитала п'єсу, клубок у горлі застряв, — згадує актриса. — Всі, хто був зайнятий у спектаклі, дуже обережно, трепетно підходили до матеріалу, втілюючи його на сцені. Думаю, що і сьогодні ця п'єса на порі, бо проголошує людяність, порядність, чистоту стосунків, які нічим не замінити. Шем досі відчуваю від гри в «Мар'ї». Грали тоді з невирваним із душі болем. Наталія залишилась для мене не стільки ще одною із зіграних ролей, скільки шматок мого життя. «Мар'ю» треба грати з чистими руками»¹.

Іншого плану образ Кайдашихи. Важко поза сценою уявити Л. Мерву в цій ролі. Моложава, струнка жінка з дуже приємною зовнішністю зовсім змінюється в спектаклі. Для актриси Кайдашиха не тільки сварлива, а й довірлива. Довго шукала Л. Мерва підходи до персонажа, відчувала, що не володіє фактурою. В цій ролі в той час виступала Л. Чевичелова. Проте це було лише на перших порах. Актриса зрозуміла, що фактура тут ні до чого. Треба ліпити характер, використовуючи свої можливості, свої підходи, своє трактування образу. «Для мене, — говорить актриса, — Кайдашиха зла не тому, що зла за своєю природою, а тому, що хотіла зберегти добро. І злиться вона тому, що бачить, як розвалюється те, що накопичувалось десятиліттями. Більше того, розспається сім'я. То один син відходить, то другий, а Кайдашиха так мріяла створити міцну сім'ю. Цей персонаж у пере-

¹ З бесіди автора з Л. Мервою 28 жовтня 1994 р.

важній більшості не викликав співчуття, а я це зробила. Мою Кайдашиху прийняв глядач, і про це свідчать їх відгуки, коли театр був у Львові».

Л. Мерва намагається зробити Кайдашиху і людяною, і безпомічною, і беззахисною, і злою, тобто різною. Допоміг справитися з роллю, за свідчує актриса, партнер Микола Гончаров, який грав Кайдаша. Це динамічна, цільова натура. І з ним легко було грати.

Запам'яталися й інші образи, створені Л. Мервою: Росіха («Біле плаття матері»), Ганна, Настя («Наймичка»), Мотря («Душогуби»), Проня Прокопівна, Секлета Лимариха («За двома зайцями»), Світлана Миколаївна («Наречений за об'явою»), Баранова-Козіно («Миша Мазайло»), місіс Педі («Дивна місіс Севідж»), Явдоха («На віру»).

Мотря, Лимариха, Явдоха — це жінки старшого віку, але з різним характером, діють в неоднакових ситуаціях. Хоча кожна з цих жінок бореться за щастя своїх дітей і по-своєму проявляє твердість, наполегливість, а то й безрозсудність. Л. Мерва знаходить для них свої специфічні, характерні деталі, які роблять образ більш живим і виразним. Актриса вдало використовує голос, різні його модифікації у поєднанні з виявом доброти і ласки («Душогуби»), вікритості і веселості («За двома зайцями»), різкості і впертості, які доходять до фанатизму («На віру»). Різні тональності голосу дають можливість виразити і ставлення героїнь до подій, які відбуваються на сцені, і показати свій характер, підтвердити, чого вони добиваються у житті.

Інколи Л. Мерва грає ролі, які не звичні для її репертуару, і це засвідчує, що актриса володіє такими гранями таланту, які ще не використані на сцені. Про це свідчить роль Смерті в спектаклі «Криваве весілля» Ф. Г. Лорки.

Привертає увагу глядачів до сцени своїм виразним мистецтвом актриса Людмила Олексіївна Чевичелова (1954), яка зіграла на ніжинській сцені уже багато ролей, створивши колоритні образи Кайдашихи — свекрухи, про яку ми вже говорили раніше, ворожки Вівді («Душогуби»), Домахи («Наймичка»), Василини («Як наші діди парубкували»), Явдокії Пилипівни Сірко («За двома зайцями»), Ольги Василівни Вільхової («Сільські дівчата»), Фері («Дивна місіс Севідж»), Мотрі («На віру») та інші. «Дуже люблю Одарку з комедії «Сватання на Гончарівці», — говорить Л. Чевичелова. — Ця роль немов би написана для мене». Розповідаючи про цей спектакль, актриса відмітила, що його добре сприймає глядач. «Якось у одному селі Борзнянського району ми п'ять разів ставили його, і кожного разу зал був переповнений».

Найбільше вдаються актрисі ролі героїнь побутового характеру. Коли дивишся спектакль «Сватав Гриць удовницю», спостерігаєш за Людмилою Чевичеловою в ролі Векли Юхимівни, то відчуваєш, що саме так, мабуть, і повинна поводити себе всяка порядна жінка, чоловік якої вчащає до вдовиці. Скільки в неї енергії, скільки злісті, коли вона вибиває вікна в хаті своєї суперниці, а заодно й в управі, де головою служить її чоловік. Іскряться очі жінки, пашить обличчя. І тільки тоді, коли емоції сплинули, почав працювати розум. Боїться вона, що чоловік загубить тепер вигідну посаду. Журба полонить її душу. Зовсім іншою стає Векла Юхимівна у цей момент. Л. Чевичелова знайшла нові сценічні засоби, щоб передати психологічний надрив у своєї

героїні. Засуджує вона сама себе, що не стрималась. І цей стан печалю жінки, яка втрачає своє становище на селі, тонко, з деякими деталями гротесковості передає Л. Чевичелова. Глядач приймає саме таку версію трактування образу.

У спектаклі багато цікавих знахідок, пов'язаних саме з Л. Чевичеловою. Режисер вдало використав зовнішні дані актриси. Ось стоїть вона посеред хати з рогацем, як неприступна фортеця, і нічим її не можна зрушити. Відлітає від неї, немов горошина, Чортобоїха. В'ється навколо неї п'янений Тит Титович, якого вона раптом хватає за груди, піднімає над землею і трясє, мов грушу, щоб добитися правди про свого чоловіка. І все це подається так виразно, так дотепно, що глядач, знаходячись деякий час в захопленні, розряджається сміхом. І цей сміх — реакція на майстерно зіграну ситуацію.

Гротескність використовує Л. Чевичелова і для створення образу Мазайлихи в спектаклі «Мина Мазайло». Зовсім іншою ми бачимо актрису в ролі Василини в спектаклі «Сонячний дім». Усміхнене, добре, повне щастя обличчя засвідчує про вміння актрисою створити характер своєї сучасниці, який стає близьким і рідним глядачеві.

Л. Чевичелова часто вражає своєю безпосередністю. Любить актриса грати в спектаклях, поставлених на матеріалі класичних творів, де вона може у всій повноті використати і свої зовнішні дані, а також накопичені за час гастрольних поїздок, зустрічей з глядачами спостереження.

Процес роботи актриси над образом Л. Чевичелова порівнює з народженням дитини. «Росте вона, мужніє, накопичує сил, досвіду. Так і актор в роботі над роллю збагачує її новими фарбами і їх відтінками. Не відразу дався мені образ Кайдашихи. Я зрозуміла, що героїня не може бути тільки злою. Вона ж мати. І я намагаюся підкреслити і її доброту, увагу до дітей. Але чому ж вона так себе поводить зі своїми невістками? Коли я почала розмірковувати, то прийшла до висновку, що Кайдашиха продовжує сімейні традиції. Як Мотря, Мелашка прийшла в сім'ю Кайдашів, так і вона колись сюди ж увійшла невісткою. Але пройшов час, а Кайдашиха не змогла підкорити собі невісток. В кінці спектаклю я намагаюся піднести образ до трагічного звучання, підкреслити, що Кайдашиха зрозуміла, що поводитись не так, як треба, коли кровні брати підняли сокири один на одного через якусь там грушу. І тільки тепер зрозуміла, до чого вона довела своїх дітей»¹.

Хоч для актриси характерні побутові персонажі, приємно бачити Л. Чевичелову і в інших ролях. Значний успіх випав на її долю в п'єсі О. Островського «Пізня любов», де вона дуже вдало зіграла Феліцату Антонівну.

Зовсім несподіваною для Л. Чевичелової була пропозиція режисера К. Пивоварова зіграти в спектаклі «Дивна місис Севідж» Фері. В п'єсі це 18-літня дівчина. І зовсім не схожа на неї повна середніх років актриса. «А Ви забудьте про її вік, — зауважив К. Пивоваров. — Зосередьтесь на її доброті, яку вона віддає всім, хто знаходиться з нею поруч». І Л. Чевичелова прийняла пораду режисера, погодилась зіграти цю незвичну для себе роль. Коли дивитись спектакль, то, дійсно, не дума-

¹ З бесіди автора з Л. Чевичеловою 29 жовтня 1994 р.

еш, а якого віку повинна бути героїня. Перш за все спостерігаєш за її діями. Актриса зуміла глибоко розкрити характер Фері, своєю грою захопити глядача.

«Я люблю свій театр, люблю його історію,— говорить Л. Чевичелова.— Як би не складалася його доля, залишуся з ним до кінця. Оптимістично дивлюся на його майбутнє».

Запам'ятав глядач і Віталія Олександровича Коваля (1933). Маючи більш як сорокарічний стаж роботи на сцені та в кіно, актор створював яскраві образи представників села, вміло використовуючи народний гумор, соковиту українську мову. Його Гнат Уласович («Сватав Гриць удовицю»), селянин Савка («Як наші діди парубкували»), Клим («Душогуби») та інші, зіграні за недовгий час роботи в Ніжинському драматичному театрі, підтвердили талант актора створювати народні характери яскравими і колоритними. Маючи виразну зовнішню фактуру, В. Коваль збагачував свою роль такими знахідками, що образ ставав набагато виразнішим.

Григорій Іванович Литвиненко (1952—1995) влився в колектив ніжинців у другій половині 70-х років і працював у цьому театрі з деякими перервами майже 20 років.

Це актор з широким діапазоном творчих можливостей. Тому йому вдаються і такі характери, як Михайло Гурман («Украдене щастя»), Лаврін («Кайдашева сім'я»), Тиміш («Як наші діди парубкували»), Марко («Наймичка»), Гриць («Сватав Гриць удовицю»), Василь («Душогуби»), і зовсім іншого плану образи, як Стецько («Сватання на Гончарівці»), Голохвостий («За двома зайцями»), сенатор Тит («Дивна місія Севідж»), Аркадій («Сонячний дім»), Мокій («Мина Мазайло»), Чоловік («Вона плюс вона, або Мрія ідіотки»), Даніель Берк («У сутінках долини») та інші.

Микола з «Наталки Полтавки», Михайло з «Украденого щастя», Марко з «Наймички» — це герої одного і того ж віку. І акторові треба було знайти у кожному персонажі такі характерні деталі, які б індивідуалізували їх. І це йому вдається. Амплітуда таких прийомів у Г. Литвиненка широка. Часом це жести, міміка, вдалі психологічно насичені паузи, деталі гриму, одягу тощо.

Г. Литвиненко — актор з музичними даними. Він любить пісню, танець, і все це вдало використовує в своїй роботі над роллю. «Дуже люблю Стецька,— говорить Г. Литвиненко,— хоч за зовнішніми даними я не підхожу. Грим складний. Але я купаюся в цій ролі. І зовсім по-іншому йшов процес роботи над образом Марка в спектаклі «Наймичка». Він був мені близький. Я жив ним. Але деякий час не вдавалась фінальна сцена, коли вмирала Ганна. І тільки через декілька спектаклів я зрозумів, що перший раз сльози у Марка льються від відчуття радості, що, нарешті, син знайшов свою матір, а другий раз сльози ринули від болю. Це були вже сльози горя, бо померла мати.

Ролі бувають різні: ті, що сприймаєш душею, тоді вони легко граються, одержуєш задоволення від того, що на сцені відтворена життява правда, і ролі, які треба зіграти. І не завжди останні підкоряються тобі. Роль Віктора в спектаклі «Іркутська історія» так і не стала для мене рідною, хоч працював над нею довго»¹.

¹ З бесіди автора з Г. Литвиненком 25 жовтня 1994 р.

З деяких причин з театру нині пішли актори. Щоб зберегти вистави, Г. Литвиненко переходить на інші ролі. Так, у виставі «Наймичка» він уже виступає не в ролі Марка, яку виконував з особливим патхненням і теплою, а в ролі старого Трохима. Зовсім інший характер. І треба його зіграти так, щоб підтримати той високий професіоналізм, душевність, чистоту, які були притаманні спектаклю до цього. Ця постановка користувалася у глядачів значним успіхом. Коли коцюбинці гастролювали у Києві, на спектакль приходили актори інших театрів і плакали. А потім дякували ніжинцям за те, що ті зберегли душевну теплоту, сердечність, життєву правду на сцені.

Передав Г. Литвиненко іншому акторові і роль молодого, симпатичного Гриця в спектаклі «Сватав Гриць удовицю», сам грає одного із залицяльників Прісі — голову Гната Уласовича. І знову важка робота пізнання характеру, вивчення обставин, в яких діє персонаж. Така вже доля актора.

У театрі нині багато талановитої молоді, яка поступово витримує екзамени на зрілість. Колоритна Ольга Федорівна Чумаченко (1960). Становлення її як актриси відбулося в спектаклі «Мар'я», де вона зіграла роль сорокалітньої Тетяни. Це був ввід у спектакль, і актриса відчувала відповідальність. Від неї залежало, чи збереже спектакль той рівень, який у нього був до її появи. І О. Чумаченко справилася з складним завданням. А потім була роль дружини Леонардо в спектаклі «Криваве весілля». Ці дві ролі були в творчому житті актриси визначальними. В п'єсі «Сватав Гриць удовицю» О. Чумаченко зіграла центральний образ. Актриса показує свою удовицю то лукавою, то кмітливою, то спритною, яка може обвести навколо пальця не зовсім чесних женихів. І вона це робить так легко й спритно, що її залицяльники не встигають второпати, що ж сталося. І зовсім іншою ми бачимо вдовицю Прісію з молодим парубком Грицем, який по-справжньому її кохає.

У комедії — абсурді А. Дяченка «Вона плюс вона, або Мрія ідіотки» Ольга Чумаченко грає коханку, яка приходить до дружини свого «друга», щоб її вбити. Але на шляху до цього проходить стільки подій, виникає стільки психологічних ситуацій, що в кінці-кінців виявляється, що вона потрапила не в ту квартиру. Сам матеріал п'єси дає можливість актрисі показати свою героїню саме в незвичних ситуаціях; і це все робиться так, що глядач починає розуміти, чому таким складним є цей світ.

Дружину грає Ганна Пашенко. Обидві актриси, як ми вказували раніше, настільки своєрідно створюють ситуації для своїх героїнь, а потім виводять їх з них, що інколи здається, де і береться той запас специфічних прийомів, які можна використати в спектаклі для того, щоб глядач повірив і задумався над тим, що відбувається на сцені.

Створені актрисою образи вдовиці Прісі («Сватав Гриць удовицю»), Ганни в спогадах («Наймичка»), Віллі («Дивна місіс Севідж») та інші не схожі одна на одну, хоча кожна із них живе коханням, надією на щастя. І різнять їх не тільки ситуації, в які вони попадають, а й те, як вони домагаються цього щастя.

Улюбленою роллю О. Чумаченко є Мавка («Ніч на полонині»). Саме цей образ дав можливість актрисі розкрити себе в різних сценічних ситуаціях: драматичному напруженні, ліричній тональності,

експресивності, пластиці. Ця роль була не схожа на інші, раніше зіграні. Вона давала можливість побачити О. Чумаченко як ліричну актрису.

В контрасті до Мавки знаходиться Олександра з спектаклю «На віру», яку зіграла О. Чумаченко у жовтні 1994 року.

Актриса підносить свій образ до трагізму. Спочатку ми бачимо Олександрю веселою, життєрадісною, але підступною, бо вона посягнула на щастя інших. І О. Чумаченко дуже тонко показує, як Олександра впливає на матір своєї подруги Насті Явдоху, щоб заволодіти Гнатом. І ця зрадлива, підступна поведінка дівчини взяла верх. За вимогою матері Настя виходить заміж за нелюба, хоч і доброго парубка, а Гнат на зло всім жениться на Олександрі. Покалічені долі люблячих. Хто в цьому винен? Серед інших і Олександра.

О. Чумаченко показує, як крок за кроком Олександра відчуває, що силою не утримає біля себе чоловіка, який окрім ненависті нічого немає до неї. І актриса досить виразними засобами (різкими жестами, надтріснутим голосом, неприродним сміхом) показує, як Олександра доходить до відчаю. Щоб підняти себе в очах Гната, мов і її можуть любити, іде на згубний шлях повії. О. Чумаченко намагається весь час підкреслити трагічність долі Олександри, хоч не знімає і вини з своєї героїні, яка з самого початку свого життєвого шляху обрала нечесність. На чужому горі — щастя не побудуєш. Роль Олександри — це значне творче досягнення актриси.

Дуже любить О. Чумаченко грати у виставах для дітей. Лисиця, Сорока в спектаклях «Зачарована рукавичка» та «Коли зійде місяць» — її найулюбленіші персонажі. У виставі «Дюймовочка» розкрилася ще одна грань природної обдарованості актриси — прекрасний голос. Вокальні номери Дюймовочки у виставі записані саме нею.

Помітний творчий ріст і Миколи Мироненка та Олега Коваленка. За короткий час вони створили чимало цікавих образів.

Микола Семенович Мироненко (1950) закінчив драматичну студію при Чернігівському театрі і там довгий час працював актором. Ніжинський театр привабив його тим, що тут була специфічна творча атмосфера, робота на глядача не звичного, того, що знаходиться в невеличкому залі, сцена якого не завжди пристосована для спектаклю, але який пізнього вечора після важкої роботи тягнеться приторкнутися до мистецтва. І ця обставина вимагає грати з особливою напруженою і відповідальністю.

Коли актор приходив в театр, де уже склався творчий колектив, то йому доводиться пережити складний час введів у спектаклі. Важливо в цьому разі своєю появою не порушити готову до показу виставу. Цей етап для М. Мироненка пройшов не так складно. Саме в цей період були зіграні ним ролі Федора, Потапа в «Наймичці», Тита Титовича, писаря в спектаклі «Сватав Гриць удовицю» та інші.

Однією з перших ролей, була роль Батька-купця в казці «Червоненька квіточка». Актор завжди з зацікавленістю грав у спектаклях для дітей. «Казку завжди цікаво грати, — зауважує М. Мироненко, — в ній багато правди». Тому з інтересом працював у спектаклі «Коли зійде місяць» (за п'єсою Н. Забіли), де зіграв Зайчика, та над образом Брекеквача у «Дюймовочці».

В п'єсі «Ніч на полонині» О. Олесья Миколи Мироненку запропону-

вали роль Чорта. Це не просто представник нечистої сили, який втручається в життя людей і їм шкодить. Лісовий Чорт у творі О. Олеся закохується в красиву Мавку. Як подати цей образ, як зробити, щоб почуття персонажа не викликали сміх у залі. І актор пішов по шляху пошуків. Він відкинув на деякий час основну функцію нечистої сили (капостити людям) і представив його як «людину», що має великі зовнішні хиби, але яка уміє глибоко кохати. Саме такий підхід і допоміг М. Мироненку відтворити на сцені емоційну, здатну на глибокі почуття істоту. Міміка, пластика актора підкреслювали внутрішній світ її. І такого незвичайного, нетипового Чорта глядач сприймає і навіть співчуває йому.

В комедії В. Канівця «Мисливські анекдоти, або Жахливий сон прапорщика Степана Деркача» Микола Мироненко зіграв роль Деркача, а в п'єсі Джона Патрика «Дивна місіс Севідж» — суддю Семюеля. Так поступово актор займав своє місце в театральній трупі.

Останньою роботою М. Мироненка була роль Перехожого у спектаклі за п'єсою ірландського драматурга Джона Сінга «У сутінках долини». Це один з центральних персонажів п'єси, і його навантаження в розкритті ідейної спрямованості твору значне. Микола Мироненко досить скупими, але виразними прийомами показує, як змінюється його герой, який випадково стає свідком сімейної драми, викликаної боротьбою за гроші. Високі моральні принципи Перехожого допомагають вийти із складного становища Норі Берк, від якої, як ми вже говорили, відвернулись і чоловік Даніел Берк, і коханець Майкл Дара. Саме герой Миколи Мироненка, якого блискуче зіграв актор, допоміг донести думку автора про те, що гроші не можуть заповнити душу людини, якщо вона освоює своє життя на високих моральних принципах.

Олег Миколайович Коваленко (1961) до Ніжинського драматичного театру прийшов після тривалих пошуків того місця, яке б давало йому творче задоволення. Позаду залишилися студентські роки в Київському педагогічному інституті, служба в армії, роки навчання в Інституті театрального мистецтва ім. А. Луначарського (ГІТІС), спілкування з педагогом, нашою землячкою, народною артисткою СРСР Еліною Бистрицькою, праця в різних київських театрах.

«Чому ж врешті Ви вибрали Ніжинський драматичний?» — запитуємо актора. І він зразу ж відповідає: «Тому, що в ньому директором Віктор Гаврилюк — надійна людина. По-друге, в театрі великий обсяг роботи для актора. А по-третє, тут актори стабільно одержують заробітну плату». І все ж найголовніше залишається те, що в театрі Олега Коваленку є де розкрити свої творчі можливості. І про це свідчать ролі, які доручали йому грати.

Першою серйозною роботою на ніжинській сцені була роль Леонардо у «Кривавому весіллі» Гарсія Лорки. Олег Коваленко любить більше грати своїх сучасників, хоч з інтересом береться за роботу над ролями в класичних творах української драматургії. І грає він переконливо, про це свідчать образи Панаса в «Душогубах», Потапа в «Наймичці», Гната в «На віру» та інші. Про Панаса так говорить актор: «Він не мій тип, не мій характер, тим досконаліше хотілося в ньому розібратися». І це підтверджує весь хід роботи актора над «об-

разом. Красивий, але бідний наймит Панас покохав заміжно жінку і, не опам'ятавшись, переступив через моральні норми і встав на шлях душогубства. Олег Коваленко показує, як Панас нарешті зрозумів, що скоїв страшне і нема йому прощення і не буде ніколи. Актор психологічно точно передає стан свого героя і поступово доводить до фіналу, коли Панас божеволіє.

І в зовсім іншому плані він розкриває душевний стан, поведінку закоханого Івана в Мавку в п'єсі О. Олесея «Ніч на полонині». Але найбільш виразно автор розкриває почуття люблячої людини в образі Гната в спектаклі «На віру». Ми бачимо Гната — О. Коваленка в різних ситуаціях, коли він щиро кохає Настю і коли він втрачає її, а потім знову живе надією на їх спільне життя. Олег Коваленко психологічно точно передає стан свого героя. Щирий, відвертий, уважний в сценах, коли знаходиться поруч з своєю коханою дівчиною, а потім і подругою життя (бо живуть вони не обвінчані «на віру») Настею, і зовсім інший, коли люди стають на перепоні їх щастю. Мов напружена струна стоїть Панас — О. Коваленко в хвилину, коли батько Олександри Максим загрожує потягти його до суду. Ми відчуваємо, що Панас буде боротися за своє щастя до кінця. Глибоко розкрити характер героя допомагає акторові життєвий досвід. «Я не виношу чуттєвого вакууму, — говорить О. Коваленко. — Але певний життєвий досвід навчив мене дорожити близькими людьми, берегти їх. Перекоаний і в тому, що коли актор не мав у своєму житті любові, у нього не буде енергетичного заряду, щоб зі сцени жити інших, і не тільки зі сцени».

Класичні образи, а також зіграні ролі в інших п'єсах, зокрема, Джеффри («Дивна місця Севідж»), Майкл Дара («У сутінках долини») та інші дали можливість Олегу Коваленку глибше зрозуміти, а потім і поділитися з людьми, що тримати зло в душі — це є вже злом, що людина може змінити саму себе, якщо вона працює над собою. Треба бути до людей милосерднішим і толерантнішим.

Актор на творчому шляху. Всі зіграні ролі — це своєрідні підходи до тої значної ролі, яка ще не зіграна і в якій О. Коваленко зміг би повністю розкрити себе. Мріє зіграти в гротесковій комедії.

Лариса Миколаївна Остапенко (1969) прийшла в театр після закінчення у 1990 р. Київського інституту культури, влилася в творчий колектив і стала однією з ведучих нині молодих актрис. Першою роллю була Мелашка в «Кайдашевій сім'ї», а потім Парася в п'єсі «Наймичка». «Актори, зайняті в спектаклі, — згадує Л. Остапенко, — твердили мені: «Вчися бути впевненою в собі, бо ти заміжня жінка. Відстоюй своє». Сміялася, але прагнула до того, чому вчили старші актори за віком і досвідом».

Не просто далася Л. Остапенко не тільки Мелашка, а й Марічка в п'єсі О. Олесея «Ніч на полонині». «Марічка, — говорить актриса, — та висота, яку я маю ще взяти. Один час вона (на гастролях у Коломні) вже почала жити в мені і раптом зезла. Я до неї ще йду, важко, але йду. Манить її образ». Пошук триває.

Останні роботи Л. Остапенко засвідчили ріст професійної майстерності актриси. Особливо схвилював образ Насті в спектаклі «На віру». Маленька, лагідна, скромно одягнена Настя — Остапенко чарує своєю добротою, щирістю, душевною теплотою. Образ Насті — це значна творча вдача актриси.

У грудні 1993 р. Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського відзначив своє 60-ліття. Напередодні свята весь колектив і всі його глядачі тепло вітали Ганну Пашенко з присвоєнням їй звання народної артистки України.

Після довгих років існування театр, нарешті, одержав своє приміщення. Це будинок кінотеатру, який не пристосований для роботи і потребує реконструкції. І все ж уже дещо є. Театр тепер вважається міським, знято з назви слово пересувний, хоч колектив і тепер багато подорожує.

Директором театру працює Віктор Григорович Гаврилюк (1962), енергійний організатор і прекрасна людина, яка любить акторів, театральну справу і повністю віддається колективу. Після закінчення Київського інституту культури в 1986 р. на запрошення режисера О. П. Горбенка він прийшов до театру на посаду заступника директора. В 1990 р. призначений директором. «Мені здається, що я себе знайшов... Візьміть ті ж самі виїзди акторів у міста, села, — говорить Віктор Григорович. — Я повинен зробити все, аби спектакль, якого чекає глядач, не зірвався. Бензин, заробітна плата, реквізит — усе то мої турботи, як і ті, щоб акторам добре працювалося. Актори, як діти. Тому умови їхньої праці завжди ставлю на перший план»¹.

Проте В. Г. Гаврилюк займається не тільки господарськими справами, а й визначає творчу політику колективу. На сучасному етапі він згуртував навколо театру талановитих митців України: режисерів, художників, музикантів, акторів. Деякі з них, як композитор О. Козаренко та художник Б. Фірцак, працюють в театрі постійно.

В. Г. Гаврилюк повністю віддає себе театру, багато робить для нього. І в нинішній складний час, коли все рушиться, коли нема фінансового забезпечення, він зумів зберегти Ніжинський драматичний театр на високому художньому рівні. Про це свідчать як прем'єрні вистави 1994 р. казковий мюзикл «Дюймовочка» за Г. Х. Андерсеном, трагікомедія «У сутінках долини» за п'єсою Дж. М. Сінга, драма «На віру» за однойменною повістю М. Коцюбинського, так і збережені вистави «Наймичка», «Ніч на полонині», «Дивна місія Севідж». Всі вони були показані в кінці року на сцені Московського обласного камерного театру.

Організувати таку поїздку було нелегко в нинішніх умовах. І все ж В. Г. Гаврилюк зумів це зробити. У 1994 р. театр виїздив також на гастролі в Коростень, Шепетівку, Київ, Житомир, Чернігів, Лубни, Пирятин, Ладижин. Всього за рік коцюбинці показали 134 вистави, які подивились 38200 чоловік. Допомогали директору театру здійснити ці поїздки заступник директора Олександр Василенко та головний адміністратор Микола Бувайлик.

Після того, як з театру пішов головний режисер заслужений артист УРСР О. П. Горбенко, треба було визначитись з режисером. В. Г. Гаврилюк пішов по шляху запрошення з інших театрів режисерів на одну-дві вистави. Так, для постановки спектаклю «Сватав Гриць удовицю» та його художнього оформлення запросили режисера Олександра

¹ Любов перемагає все: Інтерв'ю з директором Ніжинського драматичного театру ім. М. Коцюбинського В. Г. Гаврилюком // Ніжинський вісник. — 1992. — 19 лютого.

Бойцова-Троцького. Від спілкування з ним актори одержали задоволення, тому творчі зв'язки були продовжені. Режисер поставив в театрі новий спектакль комедію-абсурд А. Дяченка «Вона плюс вона, або Мрія ідіотки». До такого жанру театр майже не звертався, тому для акторів був незвичним характер розвитку дії. Були труднощі і в дотриманні зв'язку з аудиторією. Театр абсурду не потребує повного розкриття подій, однозначного розшифрування сказаного чи й зображеного. І режисер не помилився і в цьому випадку. Ганна Пащенко та Ольга Чумаченко змогли утримати на собі весь розвиток подій. Була також поставлена вистава для дітей «Червоненька квіточка».

Режисер О. Бойцов сприяв закріпленню творчих зв'язків з відомим українським письменником Володимиром Канівцем. У різний час колектив театру звертався до п'єс драматурга. Зокрема, йшли спектаклі «Мама збирається заміж» (1984, реж. Г. Табурянський), «Як наші діди парубкували» (1991, реж. Г. Табурянський) і названий вище «Сватав Гриць удовицю» (1992). Нині режисер О. Бойцов поставив п'єсу В. Канівця «Мисливські анекдоти, або Жахливий сон прапорщика Степана Деркача», у якому були зайняті актори Ольга Чумаченко, Григорій Литвиненко, Микола Мироненко та Лариса Остапенко. Ця вистава була присвячена ювілею письменника. У запрошенні говорилося: «Сьогодні Ви, дорогі наші глядачі, подивитесь виставу за новою комедією Володимира Канівця «Мисливські анекдоти». Це буде четверта п'єса Володимира Васильовича, що побачила світло рампи у нашому театрі. Ось чому з колективом саме нашого театру драматург вирішив відзначити свій ювілей. Ми вдячні йому, бо це і наше свято, оскільки В. Канівець став нашим постійним автором. Сподіваємося, ця творча дружба триватиме ще багато років».

П'єси В. Канівця твердо увійшли в репертуар театру. Спектакль «Як наші діди парубкували» був зіграний більше ста разів. Сотої відмітки перейшла і вистава «Сватав Гриць удовицю». Письменник був на прем'єрах і залишався задоволений трактуванням його твору колективом театру.

На ювілеї театру в 1993 році драматург зізнався: «Коли я підходжу до вікна і бачу, як моросить дощ чи віє завірюха, я чомусь згадую ніжинців, як вони в цих складних умовах ставлять мої п'єси, доносять моє слово до людей у найдальших куточках країни. За це я їм щиро вдячний».

Намітились добрі творчі зв'язки з заслуженим діячем мистецтв України Костянтином Пивоваровим, який поставив спектаклі «Наймичка» та «Дивна місис Севідж». Актори з глибокою теплотою говорять про режисера, його увагу до їх роботи, уміння спрямувати їх творчі пошуки. К. Пивоваров завжди намагається зрозуміти актора.

Головного режисера Донецького російського драматичного театру Миколу Волошина запросили для роботи над виставою «На віру» (за М. Коцюбинським). Праця увінчалась значним успіхом. Спектакль тепло був зустрінутий глядачами і висунутий на здобуття обласної премії ім. М. Коцюбинського.

Режисер Дмитро Чирин'юк поставив драму-феєрію за п'єсою Олександра Олеса «Ніч на полонині».

Однією з цікавих творчих сторін роботи драматичного театру ім. М. Коцюбинського є підготовка вистав для дітей. У них беруть

участь ті ж актори, що і в спектаклях для дорослих. Ось з'являються на сцені красива, але хитра Лисиця (арт. О. Чумаченко), Іжачок (арт. В. Лещинський), Миша (арт. М. Чумак), Півник (Г. Литвиненко) з вистави «Зачарована рукавичка». У кожного свій характер, свої звички. І тут важливо не зруйнувати дитяче світобачення, захопити розвитком дії, навчити їх осмислено сприймати те, що відбувається на сцені. А це можна досягти лише тоді, коли актори майстерно виконують свої ролі, спрямовують свої зусилля на задоволення дитячої аудиторії. «Якось,— згадує актриса М. Чумак,— коли я, Миша, металась по сцені, не знаючи, як виручити Півника, із залу порадили: «Поклич ведмедя». «Чим неспокійніші діти в залі,— зауважує директор театру В. Гаврилюк,— тим легше грати акторам. Для дітей треба грати краще, ніж для дорослих. Тут сфальшивити неможливо».

За останні роки театр здійснив постановки п'єс «Оленчине щастя» Л. Устинова (1986), «Сказання про Скомороха та царя Гороха» М. Корабельника (1986), «Зачарована рукавичка» Яна та Ірини Златопольських (1989), «Червоненька квіточка» І. Карнаухової та Л. Браусевич (1992), «Коли зійде місяць» Н. Забіли (1993), «Дюймовочка» С. Майданської за Х. Андерсеном (1994).

Запрошення різних режисерів для постановки одного-двох спектаклів дало можливість створити непогану репертуарну афішу. І все ж, краще було б, коли б в театрі був постійний режисер, який жив би колективом, враховував його можливості, плекав його. Бо режисер—це «батько» для театру. Хотілося, щоб повернулись славні традиції Б. Б. Лучицького.

Іде пошук і в оформленні спектаклів. І в цьому плані багато роблять завідувачі постановочною частиною Сергій Зеленський та костюмерним цехом Ганна Зеленська, костюмери Руслана Кушніренко та Наталія Пулінець, реквізитор Олена Купрієнко. Є простір і для художників.

У театрі протягом шістдесятилітньої його історії працювало багато цікавих художників сцени. Першим, хто поєднав свою долю з кочовим життям театру, був Євген Іванович Шапошников. За чотирнадцять довоєнних і післявоєнних років він оформив спектаклі «Украдене щастя», «Не судилось», «Платон Кречет», «Любов Ярова», «Запорожець за Дунаєм» та інші. Деякий час в театрі працював Петро Свиридович Орел.

Майже двадцять п'ять років, починаючи з 1946 р., художником-постановником був Всеволод Миколайович Агієнко. Надовго запам'ятались глядачам його декорації до спектаклів «Тиха українська ніч», «Свято ліхтарів», «За московським часом», «Куховарка», «Іркутська історія», «Павлінка», «Дністрові кручі», «Завтра—День Перемоги», «Пора жовтого листя» та інші. Це був художник оригінальний, який добре відчував дух спектаклю, настрої акторів і своїм оформленням вистави давав можливість глибше розкрити її основну ідею.

Більше двадцяти років в театрі працював художником Святослав Володимир Ємець-Казимір, у якого на рахунок більше п'ятидесяти спектаклів. Серед них «Дикий Ангел», «Солов'їна ніч», «Подвиг у темряві», «Драматична пісня», «Іван та Мар'я» та інші.

Окремі спектаклі оформлювали В. Бортяков («Криваве весілля»), М. Кужелев («Кайдашева сім'я»), Л. Ковальчук («Наречений за

об'явою», «Зачарова рукавичка»), І. Білецький («Ніч на полонині», «Коли зійде місяць»), Я. Нірод («Наймичка») та інші. Працює в театрі і художник **Борис Фірцак**, майстер з своїм особливим творчим обличчям. Його кольорові афіші до вистав наповнені філософськими роздумами про минуле і сьогодення. Він є засновником і учасником міжнародної виставки «Юмпреза-91», яка була відкрита в Івано-Франківську. Його роботи були відмічені дипломом. «Дюймовочка» — це дебют Б. Фірцака як театрального художника.

Деякі спектаклі оформили наші земляки, випускники Київського художнього інституту **Марта і Олександр Симоненки**, які намагалися передати дух епохи. Цікавими виявились їх роботи до спектаклів «У сутінках долини», «Новорічні пригоди Кота без чобіт та Собаки-забіяки», «За двома зайцями».

У кожного художника свій стиль, своє бачення сценічного умовного світу, своя творча манера. На невеликій сцені пересувного театру треба було створити і побутовий інтер'єр, і архітектурне оздоблення, і ілюзорний пейзаж, які б доповнювали загальне сприйняття спектаклю, зробленого і акторами, і художниками, і музикальними оформлювачами.

У 30—60-х роках у театрі був свій оркестр, який не тільки супроводжував спектаклі, а й надавав виставам особливого емоційного настрою, робив театральне дійство більш урочистим. Пізніше оркестр скоротили.

До кожного спектаклю музичними оформлювачами підбиралась відповідна музика, яка робила спектакль емоційно виразним. Серед тих, хто багато своїх сил і зміння віддавав самі цій роботі, були **Володимир Миколайович Панарін**, **Марія Васи́лівна Асланова**, а в пізніші часи **Володимир Шафрай**, **Марія Максимчук**, **Олег Сорока** та інші. Ніхто з композиторів до спектаклів, які йшли на ніжинській сцені, спеціально музики не писав. І ось останнім часом коломийський композитор, лауреат конкурсу ім. М. В. Лисенка, кандидат мистецтвознавства **Олександр Козаренко** написав музику до вистави «Ніч на полонині», «Дивна місця Севідж», «Наймичка», «Коли зійде місяць» (казковий мюзикл для дітей і дорослих), «Дюймовочка».

Композитор з задоволенням працює над музикою до спектаклів, і це робить виставу ще багатшою і емоційно насиченою. «Виховання дітей не тільки на хорошій дитячій драматургії, — говорить актриса **О. Чумаченко**, — а й на музиці — важливе завдання театру. Спектаклі «Коли зійде місяць» та «Дюймовочка» — це цікаве музичне видовище, яке з захопленням дивляться діти».

Творчі зв'язки розширюються. До вистави «На віру» музику написав композитор **Ігор Щербаков**.

Ніжинський міський драматичний театр ім. М. Коцюбинського живе творчим життям, весь в пошуках. Його добре знають не тільки в Ніжині, а й багатьох центрах України. Останнім часом він побував у Херсоні, Житомирі, Києві. Тому не випадково, що у 1992 р. він брав участь у Міждержавному фестивалі театрального мистецтва в Чернігові, де показав спектакль «Сватав Гриць удовицю», та в Києві в травні 1993 р. На заключному показі кращих вистав фестивалю «Прем'єри сезону» ніжинці представили спектаклі «Наймичка» та «Коли зійде місяць».

У жовтні 1993 р. на базі Ніжинського театру Міністерство культури України, Спілка письменників України та Спілка театральних діячів України провели творчий семінар-практикум молодих українських драматургів, режисерів, критиків з показом кращих вистав за творами молоді української драматургії. Ніжинський театр показав дві вистави: «Вона плюс вона, або Мрія ідіотки» за п'єсою А. Дяченка та «Мисливські анекдоти» за комедією В. Канівця.

Глядачі називають Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського мужнім, творчим, улюбленим. І цю характеристику працівники театру намагаються підтвердити своєю наполегливою працею у сучасних складних умовах.

Святом для глядачів є нові вистави «Для домашнього вогнища» за повістю І. Франка (реж. К. Г. Пивоваров) та «Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» за повістю М. Гоголя (інсц. В. Канівця), якими театр відкрив свій 63-й сезон. Поряд з досвідченими акторами тут грають і молоді. І хоч пішли з театру з різних причин Г. Пащенко, Л. Мерва, А. Мазепа, Л. Остапенко, помер Г. Литвиненко, є впевненість, що трупя порадує глядачів новими прем'єрами.

За 60 років свого існування театр пропагував українське мистецтво, культуру у багатьох куточках Радянського Союзу. Звучала українська мова, співуча, пересипана гумором, уквітчена різнобарв'ям словесних образів, красива і мелодійна. І хвала акторам, які несли це слово в широкі народні маси і використовували його для зміцнення дружби народів і культур. Хотілося б вірити, що вона буде утверджуватись і розширюватись. І цю надію живить гастрольна поїздка ніжинців у Москву в листопаді 1994 року, де вони показали шість своїх кращих спектаклів. «Не думаю, що гастролі ніжинців у Москві стали подією для російської столиці, — говорить О. Чумаченко. — Але, те, що це подія в житті нашого театру і в культурному житті Ніжина — факт незаперечний».

Постійними глядачами у Москві були українці, які з різних причин опинились у столиці Російської Федерації. Для них спектаклі ніжинців були своєрідним зв'язком з Україною. Після вистави «На віру» відбулася зустріч із земляками-українцями, які в Москві об'єдналися в товариство «Славутич». Вони дякували акторам за блискучу гру, за гарну мову, за відданість і любов до національної драматургії. Запрошували до нових зустрічей.

У театру багато цікавих творчих планів. Здійснення їх — це утвердження його на новому етапі своєї славної історії, яка буде примножуватися лише спільними зусиллями всього колективу.

У Ніжині нині три театри. І поки Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського гастроліє по містах і селах України, Білорусії, Росії та інших республік, свої спектаклі показують народні театри при міському Будинку культури та при клубі залізничників. За останні двадцять років театри окріпли, збагатились творчим досвідом.

Після смерті І. К. Бровченка багато для народного театру при Будинку культури зробив актор В. О. Козицький, який через хворобу пішов з театру ім. М. Коцюбинського. Серед його постановок слід назвати спектаклі «Дороги, які ми вибираємо», «Голубі олені», «Безталанна», «Спадщина» та інші. Актори-аматори Костянтин Білиловець, Віктор

Баклан, Іларіон Козюра, Микола Суховієнко, Любов Вашук, Галина Савченко-Бельська, Ганна Горковець та інші створили на сцені цікаві образи.

Останньою роботою В. О. Козицького був спектакль «Останні» за п'єсою М. Горького. Помер він незадовго до прем'єри. Актори, а також помічник режисера І. М. Мамович довели роботу до сценічного завершення. Івана Коломійцева виразно зіграв В. Баклан. Слід відмітити також роботу молодих виконавців студентки Л. Дороніної (Віра) та лікаря В. Швеця (Олександр). Добре показали себе А. Козюк (Софія), А. Шаповал (Люба) та інші.

У 80—90-х роках у аматорів було багато цікавих робіт, серед них спектаклі «Васса Железнова», «Сомов та інші», «Голубі олені», «Дума про Британку», «Дотик», «Подвиг у темряві», «Пробачте, ми без гриму», «Отак загинув Гуска». Колектив самодіяльного театру включав у свій репертуар різні п'єси. В середині 80-х рр. з успіхом ішов спектакль «Міщанин у дворянстві» (Ж.-Б. Мольєр). Дванадцять акторів — П. Ткаченко, В. Гусева, А. Козюк, О. Байда, О. Дяченко, В. Моргун, М. Дворник, В. Баклан, Є. Сидоренко, М. Дяченко, А. Вольський, Т. Войтенко — на чолі з режисером Надією Філонич створили цікаву виставу. Запам'ятались глядачам сцени, коли Журден — В. Баклан засвоює перші ази «вельможного» етикету, посвячення в турецьке підданство тощо. Чарує грою і Є. Сидоренко (пані Журден). Уміло виконистовує свою вайлуватість актор М. Дяченко для створення образу Ков'єля.

У Ніжинському народному самодіяльному театрі при Будинку культури часто проходили практики студенти-випускники режисерського відділення Київського інституту культури. Яскравим, досить виразним залишився в пам'яті ніжинців спектакль дипломника В. Моргуна по п'єсі О. Штейна «Співучі піски», в основу якої покладено оповідання Б. Лавреньова «Сорок перший». З особливою майстерністю **Надія Філонич** створила образ Марютки. Непідробно ллються сльози, непідробно проявляє вона свій гнів і свою любов до Говорухи-Отрока, білого офіцера. Віриш Марютці — Філонич, і коли вона, відстоюючи революційні ідеали, стріляє в того, кого покохала.

У середині 80-х рр. з успіхом ішов спектакль «Енергійні люди» (за повістю В. Шукшина). І режисер Надія Філонич, і актори А. Козюк, В. Баклан, М. Кравченко, В. Гусева, М. Дворник, З. Левченко, М. Миргородська, Г. Савченко-Бельська, О. Лось, Б. Кочергіна, М. Чернета, І. Козюк, М. Дяченко, А. Мацко та інші були на якомусь особливому піднесенні, бо всю душу вкладали в образи, намагались якомога краще в сценічній формі донести до глядача думку письменника.

«Доки я граю, я живу», — твердить режисер Н. С. Філонич. І вона намагається все зробити, щоб і акторам було цікаво працювати. Багато їй допомагає директор Будинку культури, провідна актриса театру **Т. І. Войтенко**.

Театр став лауреатом Всесоюзного огляду самодіяльної народної творчості, присвяченого 40-річчю Перемоги над фашизмом.

Не так часто з'являються нові прем'єри у народному театрі, і все ж колектив намагається високо тримати здобутки сценічної майстерності.

Багато різних спектаклів побачили глядачі і на сцені клубу залізничників. Деякі з них були відмічені дипломами та грамотами на республіканських оглядах та конкурсах.

Успішно працюють тут нині ветерани самодіяльної сцени І. Козюк, О. Яровий, О. Фесенко, В. Баклан, З. Махмутова, Г. Вольська, а також представники молодшого покоління Т. Войтенко, Б. Кочергін, О. Кравченко, Н. Воробей, І. Литовченко, О. Лось. Після роботи приходять на репетиції, розучують ролі. Високу оцінку одержали спектаклі «Наймичка», «Трибунал», «Пора жовтого листя», «Дикий Ангел», на якому був присутній автор драматург О. Коломієць, «Лимерівна» та інші.

Довгий час керівником самодіяльного театру працював директор клубу залізничників Олексій Якович Фесенко. Він поставив ряд спектаклів, зіграв у них десятки ролей. Все життя О. Фесенко любовно плекав своє дітище, знаходив людей, відкривав і розвивав у них любов до театру. Особливо багато працював він з молоддю. Перебуваючи на пенсії, О. Фесенко не розтавався з театром.

Нині директором клубу залізничників працює Галина Олексіївна Вольська, ветеран самодіяльного театру, яка грала майже у всіх спектаклях, які були підготовлені колективом за останні двадцять років. А коли підросли діти, залучила і їх до цієї подвижницької справи. У спектаклі «Сині роси» (М. Зарудний), «Ніч після випуску» (В. Тендряков), «Розмова з пам'яттю» (О. Берггольц, М. Алігер) грала трое з сім'ї Вольських: Галина Олексіївна, син Анатолій і дочка Ірина.

У спектаклі «Розмова з пам'яттю» майстерно створила образ матері-ленінградки Галина Петрівна Кононець. У багатьох глядачів блищали тоді на очах сльози.

Тепло зустрічали присутні і роботу Ганни Прокопівни Горковець, яка любить сцену і душею і серцем. Надовго запам'яталась її Шкандибиха та інші ролі.

Давно на сцені грають 80-літній Олексій Юхимович Яровий та 85-літній Іларіон Андрійович Козюк. За довгий період їх роботи в самодіяльному театрі були зіграні різнопланові ролі в класичних п'єсах і творах сучасних драматургів.

Слід згадати і виразні, завжди колоритні образи, які створила на сцені Ганна Савченко-Бельська. Запам'яталася і робота Івана Литовченка, Зінаїди Махмутової, Тетяни Фесенко, Віктора Баклана, Людмили Чуркіної, Ірини Дідкової, Олени Морозової та інших самодіяльних акторів.

Етапною для аматорського колективу залізничників у 1989 році була п'єса А. Кудрявцева «Мар'я», присвячена тяжкій жіночій долі воєнних років. Перед режисером А. Мацко та виконавцями постала проблема: чи зможуть молоді актриси проникнутися в атмосферу страшних днів війни і розкрити долю жінок старших за віком. Але сумнів розвіюється, коли починається п'єса. Одна за другою на сцені з'являються жінки. Актрисі зуміли розкрити трагізм жінки-матері, жінки-коханої, яка тільки-но доторкнулась святого почуття і тут же його втратила. Цілісний образ Мар'ї створила актриса О. Морозова. У кожній з жінок своя доля. І перед виконавцями цих ролей стояло завдання скупими засобами створити образ, який би не тільки запам'ятався глядачам, а й був прийнятний їх душею. І з цим справилися

актриси В. Олейнічук (Наталія), О. Герасименко (Ганна), Л. Барішевська (Тетяна), Л. Вашук (Ольга). Біль героїв п'єси, їх сльози передавались залу.

Значне місце в театральному житті міста займає і драматичний колектив педагогічного інституту, який почав творчо працювати відразу ж після війни. У 40—60-х роках його очолювали письменник, доцент кафедри української літератури О. Д. Королевич (Олесь Гомін) та доцент кафедри англійської мови Р. Л. Гуревич. У ці роки були здійснені постановки п'єс «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Женитьба», «Ревизор», «Мертвые души» М. Гоголя, «Годы странствий», «Таня» О. Арбузова, «Бронепоезд 14—69» Вс. Іванова, «Неравный бой» В. Розова, «Дочка прокурора» Ю. Яновського та інші.

Серед активних драмгуртківців були талановиті студенти, які після закінчення інституту поєднали своє життя з театральним мистецтвом. Серед них випускники філологічного факультету Ліля Винаковська, яка деякий час працювала у Ніжинському драматичному театрі ім. М. Коцюбинського, а потім у Курганському обласному театрі, про що ми вже говорили, Наталія Сичугова — актриса Волгоградського театру. Юрій Нездименко після завершення навчання в Ніжинському інституті поступив у Київський інститут театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого, успішно його закінчив, знімався в кіно, нині працює у Київському молодіжному театрі. Студентка факультету іноземних мов Емілія Кулик після успішної участі в драматичному колективі інституту зайняла перше місце на всесоюзному конкурсі дикторів. Згодом вона вела передачі по радіо разом з Юрієм Левітаном. Після закінчення театрального інституту знімалася в кіно, брала участь у радіовиставах.

З 1970 року драматичним колективом філологічного факультету, де була зосереджена основна театральна робота інституту, керує доцент Олена Миколаївна Євстаф'єва, талановитий педагог і організатор. Спочатку були підготовлені ювілейні постановки п'єс «На дне», «Егор Булычев и другие» М. Горького, здійснені інсценізації оповідань «Макар Чудра» та «Старуха Изергиль», в яких розкрили свій сценічний талант майбутні вчителі.

За 25 років було підготовлено і показано глядачам біля 30 п'єс і різних інсценізацій. Це «Любовь Яровая» К. Трен'єва, «Русские люди» и «Русский вопрос» К. Симонова, «Твой дядя Миша» Г. Мдівані, «Барабанщица» А. Салінського, «Вечно живые» В. Розова, «Таня», «Иркутская история», «Годы странствий» О. Арбузова та інші.

Драмколектив успішно ставив і твори російської класики: «Три сестры» А. Чехова, «Живой труп» Л. Толстого, «Без вины виноватые», «Бесприданница» О. Островського та інші.

Великою популярністю у глядачів користувались інсценізації прозових творів на військово-патріотичну тему. У 1972 р. була здійснена вистава за романом О. Фадєєва «Молода гвардія». Після перегляду спектаклю відбулась зустріч з членом штабу «Молода гвардія» капітаном I рангу В. І. Левашовим, родичами молодогвардійців. У 1982 р. студенти їздили в Краснодар і там показали свою роботу уже в новому складі.

Надовго залишився в пам'яті вечір партизанської слави (1973 р.). Була інсценізована повість Б. Гусева «За три часа до рассвета» (про героя Великої Вітчизняної війни підпільника Кузьму Гнідаша, який воював на Чернігівщині). На зустріч з студентами були запрошені герої книги, що залишилися в живих, а також партизани Чернігівщини. Приїхав і автор книги, а також мати героїні повісті Клари Давидюк та рідні К. С. Гнедаша. Керівник драмколективу була нагороджена Грамотою Верховної Ради УРСР.

Одним з кращих спектаклів була драматична інсценівка відомого роману Б. Васильєва «А зори здесь тихие», яку показали глядачам у 1977 році. На одному з спектаклів був присутній автор, який високо оцінив роботу студентів, підкресливши, що їх вистава за професійним рівнем не поступається столичним.

Серед останніх робіт драмгуртківців слід назвати спектаклі «Собачье сердце» (за М. Булгаковим), «Гранатовый браслет» (за О. Купріним), «Роза и крест» О. Блока та інші. Керівник колективу О. М. Євстаф'єва має багато творчих планів і з новим складом готує цікаві роботи.

Якщо колектив доцента О. М. Євстаф'євої зосереджував всю увагу на російській драматургії, то Українська драматична студія під керівництвом старшого викладача Кобернюка П. М. та актриси театру ім. М. Коцюбинського Коршикової Т. В., яка діє при кафедрі історії культури, літератури, народознавства, для постановки взяла українську класику. Були поставлені спектаклі «Назар Стодоля», «За двома зайцями», «Лимерівна», «Безталанна». Ці роботи засвідчили високу професійну підготовку студентів-акторів і режисера-постановника Т. В. Коршикової.

До 140-ліття від дня народження М. К. Заньковецької Т. В. Коршикова написала, а потім і підготувала композицію про першу народну артистку України. Це була не просто розповідь про М. Заньковецьку. Глядачам пропонувався гарячий, складний шматок життя великої артистки. Авторка композиції намагалася передати сценічний дух її пошуків і знахідок.

Вмонтовані сцени з вистав, у яких грала М. Заньковецька, в виконанні студентів, самої Т. Коршикової доповнювали загальну атмосферу творчості корифея української сцени. Нову роботу Т. Коршикової тепло зустріли учасники Всеукраїнської наукової конференції «Марія Заньковецька як театральний і громадський діяч України» (травень 1994), яку організувала кафедра історії культури.

Зарубіжна класика знаходила втілення в драмколективі, яким керує ст. викладач Матюхова Г. А. Студенти підготували цікаві роботи, серед них спектаклі «Кровавая свадьба» (за п'єсою Г. Лорки), «Тартюф» (за п'єсою Ж.-Б. Мольєра), «Пигмалион» (за п'єсою Б. Шоу), музикально-поетичні та драматичні композиції.

Отже, театральне життя Ніжина збагачувалось у 70—90-ті роки не тільки за рахунок участі в ньому професіоналів, а й самодіяльних колективів. Започаткована робота в попередні роки знайшла своє плідне продовження в наступному десятилітті і сприяла розвиткові і збагаченню різних напрямків у театральному житті міста. Самодіяльні колективи в якійсь мірі поповнювали професійний театр молодими і талановитими акторами.

У 70—90-х роках порадували ніжинців і театральні колективи, які побували на гастролях. У цей час в місті показали спектаклі Чернігівський музично-драматичний театр ім. Т. Шевченка, який познайомив любителів театру з п'єсами «Пам'ять серця» О. Корнійчука, «Ключі до щастя» О. Корнієнка, «Сорочинський ярмарок» Л. Юхвида та А. Аваха.

У січні 1971 р. виступав Державний Воронежський російський народний хор. А в березні 1971 р. до міста приїхав Драматичний театр Балтійського флоту ім. Вс. Вишневського. За два тижні вони показали драматичну композицію «Серце Балтійця» Д. Сукачева і К. Петрова, драматичну повість «Іван Грозний» О. Толстого, музичну комедію «Розкинулось море широке» Вс. Вишневського, п'єсу-детектив «Коли нема свідків» Г. Мазіна, Є. Шапіро, комедію-турнір у трьох партіях «Приборкання непокірної» В. Шекспіра, драми «Замок Броуді» А. Кроніна, «Круги пекла» А. Насібова, «З вечора до опівдня» В. Розова. Це було справжнє свято драматичного мистецтва в місті.

У липні 1971 р. в Ніжині гастролював Московський театр оперети, який показав «Веселу вдову», «Сільву», «Летючу мишу», «Роз-Марі», «Поцілунок Чаніті», «Цирк засвічує вогні».

18 травня 1973 р. Київський драматичний театр ім. І. Франка показав для ніжинців спектакль за комедією О. Коломійця «Фараони», в якій були зайняті народні артисти СРСР та України О. Кусенко, М. Задніпровський, Н. Копержинська, М. Панасьєв, П. Сергієнко, заслужені артисти України М. Кропивницька, В. Цимбаліст, М. Шутько та інші.

У липні цього ж року Калінінський обласний драматичний театр привіз ніжинцям комедію-водевіль «Веселий самогубець» Ю. Чепуріна та комедію «Казки старого Арбату» О. Арбузова.

У літку 1979 р. у Ніжині декілька спектаклів дав Львівський драматичний театр ім. М. Заньковецької. Особливою популярністю користувався спектакль «Марія Заньковецька» за п'єсою Івана Рябокляча. В ролі великої артистки виступила Л. Кадирова, нині народна артистка України. Колектив театру зустрівся з глядачами, побував у селі Заньків на батьківщині корифея українського театру.

Цікавим було і музичне життя Ніжина у цей період. І тут визначальну роль зіграли музично-педагогічний факультет Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя та музична школа, які запрошували до себе композиторів, диригентів, співаків, творчі колективи. Багато робили і викладачі та студенти факультету у справі пропаганди класики та сучасних музичних творів.

Весною 1974 р. у місті був проведений конкурс «Молоді голоси». Його переможцями стали вихованці інституту нині заслужена артистка України Алла Кудлай (I місце), Муса Бегайдаров і Тетяна Харкавенко (II місце), Валерій Курсон (III місце).

Активними пропагандистами пісні стали заслужений працівник культури України **Наталія Дмитрівна Даншина**¹ та **Валерій Миколайович Курсон**, без яких не обходився жодний концерт у місті. Вони створили композиції, які були присвячені пісням Великої Вітчизняної війни, ветеранам війни та праці, жінкам, українському та російському

¹ Каганов Ю. Зоря її — пісня // Під прапором Леніна. — 1982. — 26 березня.

романсу тощо. Пісні у їх виконанні — це свідчення високої майстерності, задушевності і теплоти. То ж не випадково, що їх так люблять слухачі. «Добираючи репертуар, нам дуже хотілося, — говорить Н. Даншина, — щоб кожна пісня була мелодійною, джерельно чистою, наспівною, чимось пам'ятною для слухачів, щоб зіграла їх, дала змогу просто відпочити від сірих сьогоднішніх буднів».

Разом з ними працює постійним акомпаніатором **Ведда Абрамівна Розен**¹, талановита піаністка. Вона не обмежується тільки акомпаніаторською роботою, а й дає сольні концерти. В. А. Розен працює на кафедрі музики інституту з 1959 р., має нині великий досвід роботи, оволоділа майстерністю, яку передає своїм студентам. Познайомившись з роботою В. Розен та її учнів, Дмитро Кабалевський писав: «Прислухавши виконання концерту ученицею, я зміг зробити висновок про те, що В. А. Розен дуже хороший педагог, здатний дати своїм вихованцям і серйозну технічну підготовку, і відмінний музичний розвиток».

Ведда Абрамівна була концертмейстером всіх хорів факультету з дня їх заснування. Це хори В. Іконника, Л. Тевзадзе, М. Буравського, В. Кокодія та інші.

Сама В. Розен дала більше 30 сольних концертів. Вона є переможець радіо-конкурсу «Шопен — вічно живий» у Варшаві.

За останні роки музично-педагогічний факультет збагатився новими виконавцями та керівниками творчих колективів. Високу професійну майстерність демонструють камерний хор «Світлич», яким керують Л. Костенко та Л. Шумська, оркестр народних інструментів (кер. М. Шумський, В. Полянський), вокальний ансамбль «Мозаїка» (кер. В. Потороча), фольклорний ансамбль «Оберіг» (кер. Т. Качалова). Активними пропагандистами класичного мистецтва є чудовий вокальний дует у складі А. Хоменко і В. Коробки та високої професійної майстерності дует баяністів — М. Шумський і В. Дорохін.

У культосвітньому училищі велику роботу проводить ансамбль народних інструментів (кер. І. Синиця), в репертуарі якого багато творів української і російської класики, а також твори керівника ансамблю. І. Синиця написав декілька хороших пісень разом з поетом Е. Галинським. Чарували своїми піснями вокальний квартет училища у складі Г. Кульбаки, Л. Щітки, Л. Кухар, З. Ястремської, соліст Г. Кульбака.

Виріс за останні роки і ансамбль пісні та танцю заводу «Ніжинсьільмаш», яким керує Р. Пузирьова. В його репертуарі переважають українські народні пісні.

Великою популярністю користується балетна група школярів під керівництвом Г. Л. Тимошенко, яка є дипломантом міжнародних конкурсів.

Чільне місце у музичному житті Ніжина займала народна академічна самодіяльна хорова капела вчителів міста, яка радувала слухачів своїм мистецтвом сорок років. У основ виникнення хору в 1954 році стояв Порфирій Іванович Баклан. Підтримав і дав сили для злету ентузіастів хорової справи Василь Михайлович Панарін. Добру згадку полишила З. В. Ястремська. Висот майстерності хор досяг під керівництвом **Лариси Павлівни Вишневої**, яка близько тридцяти років росила, плакала тих, хто після важкої роботи в школі вільні хвилини

¹ Дяконенко Л. П життя — музика // Під прапором Леніна. — 1983. — 6 березня.

відавав пісні. Керівник хору Л. П. Вишнева у 1986 р. була нагороджена медаллю «За трудову доблесть». Помічниками її були концертмейстери капели О. А. Паливода і І. В. Новикова. Переможець телетурніру «Сонячні кларнети», срібний і бронзовий призер республіканського і всесоюзного оглядів учительський колектив активно пропагував академічний хоровий спів на Україні і за її межами. Ветеранами хору є П. Г. Логінова, О. М. Довгоброд, Г. М. Пройдакова, О. Г. Савинова, М. П. Нікітіна, Л. С. Кирдан, С. П. Ксеноненко, Л. В. Грибань, П. П. Іващенко, М. М. Гаврилей, Н. Т. Аврамец, М. А. Марченко, І. М. Агре, О. С. Спиріна, А. М. Козлова та інші.

Перегорнуті найбільш яскраві сторінки літопису театального життя Ніжина з далекого минулого до сучасного періоду. Але він буде неповним, якщо не згадати, що в Ніжині народилися, деякий час жили, вчилися визначні діячі української та російської культури, імена яких добре відомі любителям театального мистецтва. У різний час у ніжинській вищій школі навчались відомі актори, серед них видатний оперний співак Федір Стравинський. У 1911—1915 роках вчився в Історико-філологічному інституті, брав участь у художній самодіяльності, збирав російські і українські пісні, а потім їх використав у своїй роботі керівник хору ім. М. Ю. П'ятницького, народний артист СРСР П. М. Казьмін¹.

У Ніжині народилися, навчалися відомий кіноактор і естрадний співак Марк Бернес, професор Київської консерваторії Андрій Проценко, соліст Великого академічного театру, народний артист РРФСР Тимофій Докшицер, диригент, композитор, заслужений діяч мистецтв України Григорій Манилов, заслужена артистка РРФСР Клара Іккіна. Брала активну участь у самодіяльному театальному житті міста і Єліна Бистрицька, народна артистка СРСР, коли навчалась у Ніжинській фельдшерсько-акушерській школі та на першому курсі Ніжинського педагогічного інституту. З другого курсу вона пішла в Київський інститут театального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого.

У нашій роботі ми змогли згадати лише основні факти, пов'язані з розвитком театального мистецтва в Ніжині, висвітлити найважливіші тенденції його розвитку. Будемо вдячні всім читачам, які поділяться своїми спогадами або матеріалами з автором цієї книги. Це дасть можливість розширити і поглибити наш літопис, збагатити його новими іменами. Стародавнє місто Ніжин, яке має велику мистецьку спадщину, потребує більшої уваги і підтримки.

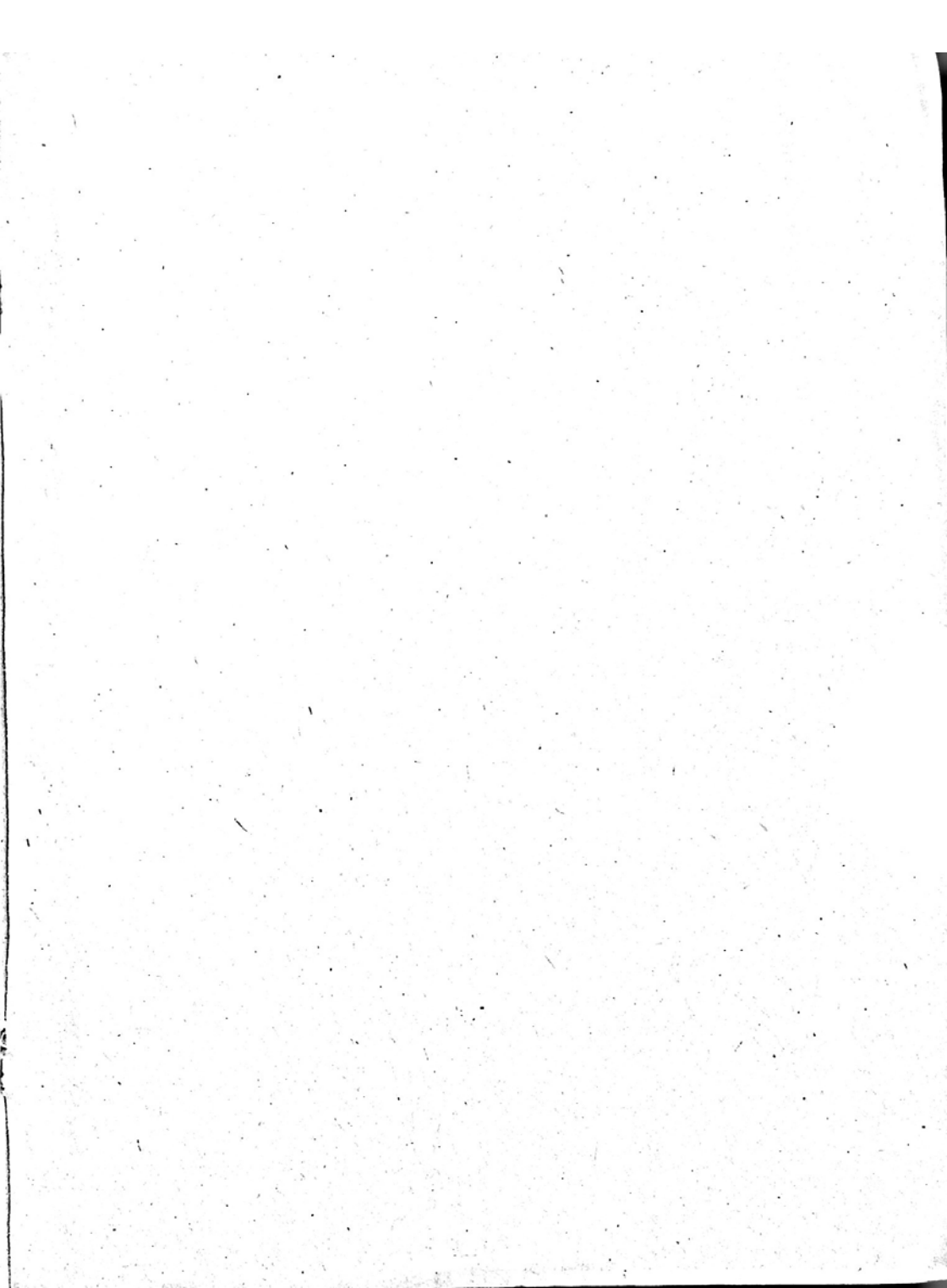
¹ Бровченко М. На крилах пісні: Про П. М. Казьміна // Під прапором Леніна.— 1971.— 13 березня.
резня.

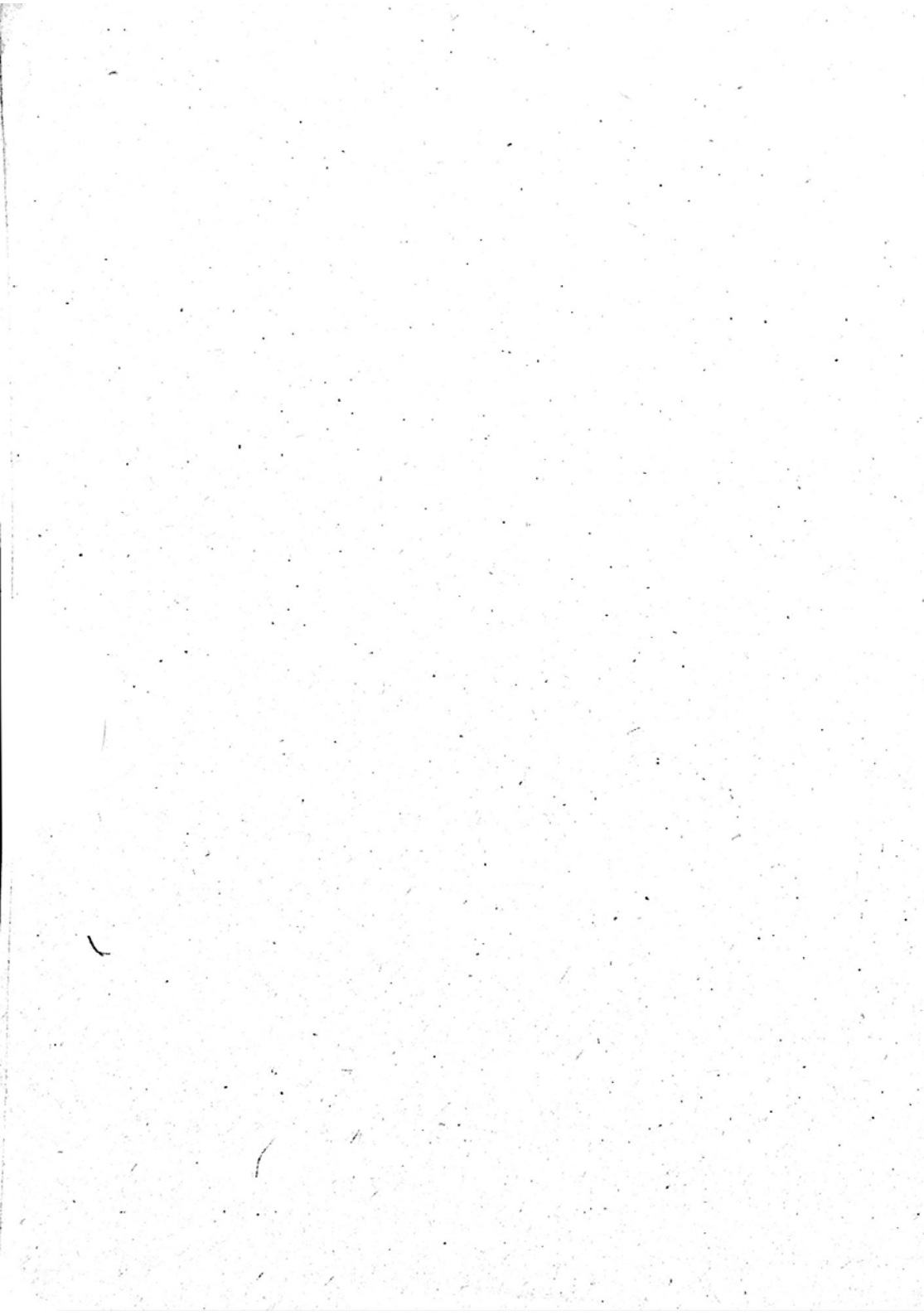
Самойленко Григорій Васильович

Нариси культури Ніжина

Здано до набору 19.06.95. Підписано до друку 10.11.95. Формат 70×90/16. Папір друк. Гарнітура літературна. Друк високий. Умовн. друк. арк. 9,77. Зам. 1401. Тираж 500.

ОП «Білоцерківська друкарня», 256400, м. Біла Церква, 6-р 50-річчя Перемоги, 22

EK PK

2-50